

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЦЬОМРА ВОЛОДИМИР ЮРІЙОВИЧ

УДК 347.191.12

ДИСЕРТАЦІЯ

**ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ
ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ**

Галузь знань 08 «Право»

Спеціальність 081 «Право»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії права (PhD)

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Цьомра В.Ю.

Науковий керівник:

Бортняк Катерина Василівна

Кандидат юридичних наук, доцент

Київ 2025

АНОТАЦІЯ

Цьомра В. Ю. Теоретико-правові аспекти формування правосуб'єктності юридичної особи. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського, м. Київ, 2025.

Дисертацію присвячено комплексному дослідженню основних етапів формування правосуб'єктності юридичної особи на підставі аналізу та синтезу відповідних галузевих підходів та концепцій, що стосуються проблем формування правосуб'єктності юридичних осіб – суб'єктів господарського та інших галузей права.

Визначено, що правосуб'єктність юридичної особи – це система таких індивідуальних ознак, які дозволяють виділити та індивідуалізувати конкретну юридичну особу з-поміж інших юридичних осіб та закріплює правовий зв'язок такої юридичної особи із зовнішнім світом, залежно від його місця в цьому світі.

Обґрунтовано, що правоздатність юридичної особи – це реальна можливість конкретно ідентифікованого та відокремленого від іншої правової реальності суб'єкта права бути центром правової дійсності, автором, носієм та реалізатором прав, інтересів та обов'язків. Переважна більшість юридичних осіб наділені загальною або універсальною правоздатністю, тобто такі юридичні особи можуть займатись будь-якою діяльністю, яка не заборонена законом; спеціальна правоздатність юридичної особи означає можливість здійснювати лише окремо визначену діяльність. Такі обмеження встановлюються лише для окремих видів юридичних осіб, які створюються для виключної діяльності.

Доведено, що дієздатність юридичної особи є широким системоутворюючим поняттям, що включає такі здатності: правонабувальна (конкретна можливість суб'єкта права набувати права чи обов'язки); правореалізуюча (втілення правових норм у процесі діяльності) та правовиконавча (можливість суб'єкта права своїми діями реалізовувати раніше набуті права та виконувати покладені на нього обов'язки); праворозпорядча (можливість суб'єкта права самостійно на свій розсуд

розпоряджатись своїми правами, реалізовувати їх чи відмовитись від реалізації (як пасивна форма реалізації права), уповноважити третю особу на їх реалізацію або припинити їх тощо); деліктоздатність (здатність особи відповідати за вчинені нею чи її законними представниками делікти).

Розроблено класифікацію видів правосуб'єктності юридичної особи, які визначають її здатність брати участь у різних правовідносинах. Виокремлено цивільну правосуб'єктність – здатність мати цивільні права та обов'язки, тобто здатність володіти майном, укладати договори, нести відповідальність за своїми зобов'язаннями, а також можливість своїми діями набувати цивільних прав та створювати цивільні обов'язки, що реалізується через її органи; господарську правосуб'єктність – визначена законодавством можливість бути учасником господарських правовідносин, набувати та реалізовувати через свої органи чи учасників права, інтереси та обов'язки, включаючи участь у торгах, підписання контрактів, здійснення господарських операцій тощо; адміністративну правосуб'єктність – онтологічна властивість суб'єктів адміністративного права, яку вони отримують внаслідок дії галузевих правових норм, що наділяє такого суб'єкта визначеним колом прав та обов'язків та встановлює специфічні шляхи та методи їхньої реалізації; трудову правосуб'єктність – визначена нормами трудового права властивість юридичної особи мати, володіти, здійснювати трудові права, обов'язки, а також нести юридичну відповідальність за їх невиконання чи неналежне виконання; міжнародну правосуб'єктність – здатність юридичної особи своїми діями набувати міжнародних прав та створювати міжнародні обов'язки, тобто брати участь у міжнародних правовідносинах, включаючи підписання міжнародних угод, участь у міжнародних організаціях, ведення зовнішньоекономічної діяльності.

З'ясовано, що індивідуалізація обсягу правосуб'єктності юридичної особи обумовлена сукупністю декількох факторів, які визначають її права та обов'язки у правовідносинах, в які така особа вступає, а саме: вид юридичної особи та її організаційно-правова форма, оскільки законодавство визначає особливості та обмеження для деяких видів юридичних осіб, включаючи галузеві обмеження

(наприклад, банківську діяльність, страхування), такі як встановлення спеціальних вимог та обмежень для юридичних осіб, що діють у цих сферах; державна реєстрація та ліцензування: юридична особа набуває правосуб'єктності з моменту її державної реєстрації, а тому внесення змін до реєстраційних даних (зміна статуту, реорганізація) також впливає на обсяг правосуб'єктності; для здійснення певних видів діяльності юридична особа повинна отримати відповідні ліцензії та дозволи, що може як розширювати, так і обмежувати її правосуб'єктність; установчі документи такі як статут або установчий договір, визначають основні положення щодо діяльності юридичної особи, її права та обов'язки; вони можуть як розширювати, так і обмежувати правосуб'єктність; установчі документи визначають цілі та види діяльності юридичної особи, що також впливає на її правоздатність та дієздатність у відповідних сферах; внутрішня структура та управління, адже структура та повноваження органів управління визначають, як реалізується правосуб'єктність юридичної особи; саме засновники або акціонери можуть приймати рішення, що впливають на обсяг прав та обов'язків юридичної особи (наприклад, зміни в статуті, збільшення капіталу); майновий стан юридичної особи – обсяг правосуб'єктності юридичної особи може залежати від її майнового стану, оскільки наявність майна дозволяє здійснювати певні види діяльності та виконувати зобов'язання; регулярна фінансова звітність та аудит можуть впливати на довіру контрагентів і розширювати можливості юридичної особи у господарській діяльності; міжнародні угоди та стандарти: якщо юридична особа діє на міжнародному ринку, її правосуб'єктність регулюється не лише національним законодавством, але й міжнародними угодами та стандартами; юридична особа може бути членом міжнародних організацій, що надає додаткові права та обов'язки.

Аргументовано, що особливостями правосуб'єктності філій та представництв юридичної особи є: філії та представництва не окремі юридичні особи, оскільки вони діють від імені юридичної особи, яка їх створила, і здійснюють свою діяльність на підставі положення, затвердженого цією юридичною особою; керівник філії або представництва діє на підставі довіреності,

виданої юридичною особою, і має повноваження в межах, визначених цією довіреністю; відповідальність за діяльність своїх філій та представництв несе юридична особа; інформація про створення філій та представництв підлягає включенню до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.

Виявлено такі особливості правосуб'єктності об'єднання юридичних осіб в Україні: об'єднання юридичних осіб можуть утворюватися у формі асоціацій, корпорацій, консорціумів, концернів та інших видів об'єднань, передбачених законодавством; об'єднання юридичних осіб набувають статусу юридичної особи з моменту їх державної реєстрації; вони мають власні права та обов'язки, відокремлене майно і можуть від свого імені набувати майнові та немайнові права, нести обов'язки, бути позивачем та відповідачем у суді; правовий статус, структура, порядок управління та інші важливі аспекти діяльності об'єднання визначаються його установчими документами, зокрема статутом; в об'єднанні створюються органи управління, компетенція яких визначається установчими документами; це можуть бути загальні збори учасників, виконавчі органи, контрольні органи тощо; об'єднання не відповідають за зобов'язаннями його учасників (членів), а учасники не відповідають за зобов'язаннями об'єднання, якщо інше не передбачено установчими документами чи законом; об'єднання створюються для досягнення певних цілей, які можуть бути комерційними або некомерційними; цілі об'єднання визначаються установчими документами; діяльність об'єднання може бути припинена шляхом реорганізації або ліквідації відповідно до порядку, встановленого законодавством та установчими документами.

Розроблено класифікацію обмеження правосуб'єктності юридичної особи за критерієм правової природи їхнього походження на: обмеження правосуб'єктності юридичних осіб в силу вимог закону; договірні обмеження правосуб'єктності юридичної особи; деліктні обмеження правосуб'єктності юридичної особи, що поділяються на позасудові та судові обмеження правосуб'єктності юридичної особи.

З'ясовано, що розвиток технологій зумовив наукову дискусію про доцільність наділення правосуб'єктністю ШІ, робототехніку та інші подібні системи, що мають певну схожість з юридичною особою. Це питання є складним, адже правосуб'єктність означає здатність бути суб'єктом прав і обов'язків, тож для систем подібних до ШІ вони можуть мати права та обов'язки, бути здатними до юридичних дій та нести відповідальність за свої дії. Надання системам подібним ШІ правосуб'єктності порушує багато етичних питань, зокрема: чи повинні машини мати права; чи можуть вони мати моральну відповідальність; які права повинні мати роботи, якщо взагалі повинні. В юридичному фокусі законодавство не готове до інтеграції систем подібних ШІ як суб'єктів, наділених правосуб'єктністю, оскільки це зумовлює необхідність у розробці нових законів і регуляцій, що визначатимуть права та обов'язки ШІ, а також механізми вирішення конфліктів за участю ШІ, хоча певні кроки на цьому шляху уже зроблені як на міжнародному, так і на національному рівнях. Технологічний розвиток: ШІ ще не досяг рівня, коли він може самостійно приймати всі рішення без втручання людини; технології продовжують розвиватися, однак зараз ШІ залежить від програмування та інструкцій, наданих людьми. В соціальному контексті наділення ШІ правосуб'єктністю може мати значний вплив на суспільство, оскільки такі зміни можуть змінити спосіб взаємодії людини з технологіями, а також це матиме вплив на багато галузей, включаючи економіку, працю та соціальне життя.

Ключові слова: суб'єкт права, юридична особа, об'єднання юридичних осіб, філії, представництва, правосуб'єктність, дієздатність, правоздатність, формування правосуб'єктності, обсяг правосуб'єктності, зміст правосуб'єктності, обмеження правосуб'єктності, наділення правосуб'єктністю, правове регулювання, правовий статус, українське право, теорія фікції, установчі документи, правова система.

SUMMARY

Tsomra V. Yu. Theoretical and legal aspects of the formation of the legal personality of a legal entity. – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for obtaining the scientific degree of Doctor of Philosophy in Law (PhD) in the specialty 081 «Law» – V.I. Vernadsky Taurida National University, Kyiv, 2025.

The dissertation is devoted to a comprehensive study of the main stages of the formation of the legal personality of a legal entity based on the analysis and synthesis of relevant branch approaches and concepts related to the problems of the formation of the legal personality of legal entities - business entities and other branches of law.

It was determined that the legal personality of a legal entity is a system of such individual features that allow to distinguish and individualize a specific legal entity from among other legal entities and establishes the legal relationship of such a legal entity with the outside world, depending on its place in this world .

It is substantiated that the legal capacity of a legal entity is a real possibility of a specifically identified and separated from other legal reality subject of law to be the center of legal reality, the creator, bearer and implementer of rights, interests and obligations. The vast majority of legal entities are endowed with general or universal legal capacity, that is, such legal entities can engage in any activity that is not prohibited by law; special legal capacity of a legal entity means the ability to carry out only separately defined activities; such restrictions are established only for certain types of legal entities that are created for exclusive activities.

It has been proven that the legal capacity of a legal entity is a broad system-forming concept that includes the following elements (or abilities): right-acquiring (the specific ability of a legal entity to acquire rights or obligations); right-implementing and law-enforcing (the ability of the subject of the right to exercise previously acquired rights and perform the duties assigned to him by his actions); law enforcement (the right subject's ability to dispose of his rights independently at his own discretion, exercise them or refuse to exercise them (as a passive form of exercise of the right), authorize a third party to

exercise them or terminate them, etc.); tort capacity (a person's ability to be responsible for torts committed by him or his legal representatives).

A classification of types of legal personality of a legal entity has been developed, which determine its ability to participate in various legal relations: civil legal personality - defines the ability to have civil rights and obligations, i.e. the ability to own property, enter into contracts, bear responsibility for one's obligations, as well as the ability to acquire civil rights and create civil duties through its actions, is realized through its bodies; economic legal entity is a legally defined opportunity to be a participant in economic legal relations, to acquire and exercise rights, interests and obligations through its bodies or participants, including participation in tenders, signing contracts, carrying out economic transactions, etc.; administrative legal personality is an ontological property of subjects of administrative law, which they receive as a result of the action of sectoral legal norms, which endows such a subject with a certain range of rights and obligations and establishes specific ways and methods of their implementation; labor legal personality is the property of a legal entity to have, possess, and exercise labor rights and obligations, as well as to bear legal responsibility for their non-fulfillment or improper fulfillment, defined by the norms of labor law; international legal personality is the ability of a legal entity to acquire international rights and create international obligations through its actions, i.e. to participate in international legal relations, including signing international agreements, participating in international organizations, conducting foreign economic activities.

It has been found that the individualization of the scope of legal personality of a legal entity is determined by a combination of several factors that determine its rights and obligations in the legal relations in which such a person enters, namely: the type of legal entity and its organizational and legal form, since legislation defines features and restrictions for certain types of legal entities, including industry restrictions (for example, banking, insurance) such as establishing special requirements and restrictions for legal entities operating in these areas; state registration and licensing: a legal entity acquires legal personality from the moment of its state registration, and therefore changes to the registration data (amendment of the charter, reorganization) also affect the scope of legal

personality; in order to carry out certain types of activities, a legal entity must obtain appropriate licenses and permits, which can both expand and limit its legal personality; constitutive documents, such as the charter or founding agreement, determine the basic provisions regarding the activity of a legal entity, its rights and obligations; they can both expand and limit legal personality; constitutive documents start the goals and activities of a legal entity, which also affects its legal capacity and legal capacity in the relevant areas; internal structure and management, because the structure and powers of management bodies determine how the legal personality of a legal entity is realized; it is the founders or shareholders who can make decisions affecting the scope of rights and obligations of a legal entity (for example, changes in the charter, capital increase); property status of a legal entity – the extent of legal personality of a legal entity may depend on its property status, since the presence of property allows to carry out certain types of activities and fulfill obligations; regular financial reporting and auditing can influence the trust of counterparties and expand the possibilities of a legal entity in economic activity; international agreements and standards: if a legal entity operates on the international market, its legal personality is regulated not only by national legislation, but also by international agreements and standards; a legal entity can be a member of international organizations, which provides additional rights and obligations.

It is argued that the features of the legal personality of branches and representative offices of a legal entity are: branches and representative offices are not separate legal entities, as they act on behalf of the legal entity that created them and carry out their activities based on the provisions approved by this legal entity; the head of a branch or representative office acts on the basis of a power of attorney issued by a legal entity and has powers within the limits specified by this power of attorney; a legal entity is responsible for the activities of its branches and representative offices; information on the creation of branches and representative offices is subject to inclusion in the Unified State Register of Legal Entities and Individual Entrepreneurs.

The following features of the legal personality of an association of legal entities in Ukraine have been identified: an association of legal entities can be formed in the form of associations, corporations, consortia, concerns and other types of associations provided

for by legislation; associations of legal entities acquire the status of a legal entity from the moment of their state registration; they have their own rights and obligations, separate property and can acquire property and non-property rights on their behalf, bear obligations, be plaintiffs and defendants in court; the legal status, structure, management procedure and other important aspects of the association's activities are determined by its founding documents, in particular the charter; management bodies are created in the association, the competence of which is determined by the founding documents; it can be general meetings of participants, executive bodies, control bodies, etc.; the association is not responsible for the obligations of its participants (members), and the participants are not responsible for the obligations of the association, unless otherwise provided by the constituent documents or the law; associations are created to achieve certain goals, which may be commercial or non-commercial; the goals of the association are determined by the constituent documents; the activity of the association may be terminated by reorganization or liquidation in accordance with the procedure established by legislation and constituent documents.

A classification of the limitation of the legal personality of a legal entity based on the criterion of the legal nature of their origin has been developed into: limitation of the legal personality of legal entities due to the requirements of the law; contractual restrictions on the legal personality of a legal entity; tortious restrictions on the legal personality of a legal entity, which in turn are divided into extrajudicial and judicial restrictions on the legal personality of a legal entity.

It was found that the development of technologies led to a scientific discussion about the feasibility of granting legal personality to AI, robotics and other similar systems that have a certain similarity with a legal entity; this issue is complex and multifaceted and is based on the following basic positions: legal personality means the ability to be the subject of rights and obligations - for AI-like systems, this means that they can have rights and obligations, be capable of legal to act and bear responsibility for one's actions; ethical issues: giving systems like AI legal personality raises many ethical questions, including: should machines have rights; can they have moral responsibility; what rights should robots have, if at all; legal aspects: the legislation is not yet ready for the integration of

AI-like systems as entities endowed with legal personality, as it is necessary to develop new laws and regulations that will define the rights and obligations of AI, as well as mechanisms for resolving conflicts involving AI, although certain steps along this path have already been taken both at the international and national levels; technological development: at the moment, AI has not yet reached the level where it can independently make all decisions without human intervention; technology continues to evolve, but so far AI depends on programming and instructions provided by humans; social implications: giving AI legal personality can have a significant impact on society, as such changes can affect the in which humans interact with technology, and it will have an impact on many areas, including the economy, work and social life.

Key words: legal entity, legal entity, association of legal entities, branches, representative offices, legal personality, legal capacity, legal capacity, formation of legal personality, scope of legal personality, content of legal personality, limitations of legal personality, assignment legal personality, legal regulation, legal status, Ukrainian law, theory of fiction, constituent documents, legal system.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, які відображають основні наукові результати дисертації:

1. Цьомра В. Ю. Історія розвитку правосуб'єктності юридичної особи (на ранніх етапах розвитку юриспруденції). *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 6. Т. 1. С. 45–47. URL: http://apnl.dnu.in.ua/6_2018/tom_1/11.pdf.
2. Цьомра В. Ю. Огляд основних теорій сутності юридичної особи та їхній вплив на уявлення про її правосуб'єктність. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2018. № (31). С. 121–127. URL: <https://lbku.krok.edu.ua/krok-university-law-journal/article/view/105>.
3. Цьомра В. Ю. Загальнотеоретичний підхід до розуміння категорій «юридична особа» та «правосуб'єктність». *Держава та регіони*. Серія: Право, 2019. № 1(63). С. 29–33. URL: http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/1_2019/7.pdf.

4. Цьомра В. Ю., Корильчук С. Т., Оленюк Д. О. Розвиток штучного інтелекту в сучасній юриспруденції. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2023. № 38. С. 100–108. URL: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8272652> (0.33 др. арк., особисто автору - 0,1 др. арк.: внесок автора відображено на сторінках 103-107 у частині дослідження, яке присвячено аналізу інструментів та ресурсів штучного інтелекту та їх участі у правових процесах)

5. Цьомра В. Ю. Державна реєстрація як засіб легітимації правосуб'єктності юридичної особи. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2023. Вип. 2 (49). С. 82–87. URL: <https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2023.16>.

6. Цьомра В. Ю. До питання формування волі юридичної особи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. №4. С. 66–69. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-4/13>.

7. Цьомра В. Ю. Обмеження правосуб'єктності юридичних осіб (теоретико-прикладний аспект). *Право та державне управління*. 2023. № 2. С. 38–45. URL: <https://doi.org/10.32840/pdu.2023.2.5>.

8. Цьомра В. Ю. Особливості утворення та державної реєстрації громадських об'єднань. *Правова позиція*. 2023. № 2 (39). С. 65–69. URL: <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2023-2.13>.

9. Цьомра В. Ю. Особливості формування правосуб'єктності окремих категорій юридичних осіб (на прикладі неприбуткових організацій). *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2023. Т. 34 (73). № 1. С. 28–33. URL: <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.1/05>.

10. Цьомра В., Тимошенко Л., Шишлюк В. Правові аспекти діяльності фізичних осіб-підприємців та юридичних осіб. *Актуальні проблеми сучасної науки*. 2023. № 7 (13). С. 421–432. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-7\(13\)-421-432](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-7(13)-421-432). (0.5 др. арк., особисто автору - 0,15 др. арк.: внесок автора відображено на сторінках 427-431 у частині дослідження, яке присвячено аналізу правосуб'єктності юридичних осіб та питань державної реєстрації).

11. Бортняк В. А., Цьомра В. Ю. Загальнотеоретичний аналіз правосуб'єктності об'єднань юридичних осіб. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія «Право»*. 2023. Вип. 75: Ч. 2. С. 12–19. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.2.2>. (0,33 др. арк., особисто автору - 0,15 др. арк.: внесок автора відображено на сторінках 14-17 у частині дослідження, яке присвячено аналізу ознак об'єднань юридичних осіб та особливостям їхньої правосуб'єктності).

у періодичних наукових виданнях інших держав, які входять до Організації економічного співробітництва та розвитку та/або Європейського Союзу

12. Цьомра В. Ю. Наділення штучного інтелекту правовою суб'єктністю: проблеми теорії та практики. *Věda a perspektivy*. 2023. № 11(30). С. 520–536. URL: [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-11\(30\)-520-536](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-11(30)-520-536)

Статті у зарубіжних виданнях:

13. Terletskyi , R. ., Mykolaiets , A. ., Tsomra , V. ., Lehan , I. ., & Myroniuk , O. Legal framework for interaction between public and religious organizations and the state. *Lex Humana*, № 16 (1), 2023. С. 53–66. URL: <https://seer.ucp.br/seer/index.php/LexHumana/article/view/2840>. *Включено до міжнародної наукометричної бази Web of Science*. (1 др. арк., особисто автору - 0,2 др. арк.: внесок автора відображено на сторінках 55-59 у частині дослідження, яке присвячено аналізу формування та реалізації правосуб'єктності громадських та релігійних організацій).

14. Bortniak, K., Merdova, O., Tsomra, V., Daraganova, N., & Mykhailov, R. Experience of administrative and legal support for control and supervision. *Amazonia Investiga*, 12(63), 2023. 289–298. URL: <https://doi.org/10.34069/AI/2023.63.03.27>. *Включено до міжнародної наукометричної бази Web of Science*. (1 др. арк., особисто автору - 0,2 др. арк.: внесок автора відображено на сторінках 293-296 у частині проведення порівняльного аналізу повноважень національних та європейських органів державної влади та місцевого самоврядування у контексті їхньої право- та дієздатності).

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

15. Цьомра В. Ю. До питання правосуб'єктності юридичних осіб за класичним римським правом (історико-правовий аспект). *Правове регулювання суспільних відносин: перспективні напрями на шляху до сталого розвитку*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 28–29 жовтня 2022 р., Київ. 2022. С. 18–21. URL: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-268-8-4>.

16. Цьомра В. Ю. Огляд основних теорій сутності юридичної особи (історико-правовий аспект). *Міжнародна науково-практична конференція: Дослідження інновацій та перспективи розвитку науки і техніки у XXI столітті: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*. м. Рівне, 10.11.2022. Рівне. С. 49-53. URL: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-278-7-13>.

17. Цьомра В. Ю. Обмеження правосуб'єктності юридичних осіб у період воєнного стану. *II Міжнародна науково-практична конференція Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського до 105-ї річниці від заснування університету*, м. Київ, 17–18 жовтня 2023 р., Київ. – Львів – Торунь. 2023. С. 113–116. URL: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-355-5-29>.

18. Цьомра В. Ю. Динаміка у процесі формування правосуб'єктності юридичної особи. *Теоретична та практична проблематика реалізації норм права*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. м. Київ, 22 лютого 2023 р., Київ. 2023. С. 50–55.

19. Цьомра В. Правова природа правосуб'єктності юридичної особи. *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку*: матеріали XXXV Міжнародної науково-практичної конференції, м. Стамбул, 7 серпня 2023 р., Київ, 2023. С. 121–126. URL: <http://perspectives.pp.ua/public/site/conferency/conf-35.pdf>.

20. Цьомра В. Співвідношення понять «юридична особа» та «правосуб'єктність». *Актуальні проблеми приватного та публічного права*: Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої 94-річчю з дня народження члена-кореспондента НАПрН України, академіка Міжнародного кадрового академіка, Заслуженого діяча науки України, д-ра юридичних наук, проф. Процева О.І., м. Харків, 31 березня 2023 р., Харків. 2023. С. 385–388. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/items/f8738fd9-f8a7-4ad8-84ab-e442765cd604>.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	16
ВСТУП	17
РОЗДІЛ 1. ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ: ЕВОЛЮЦІЯ, СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ, УТВОРЕННЯ	29
1.1. Історіографія досліджень правосуб'єктності юридичної особи	29
1.2. Методологічні та концептуальні підходи до розуміння правосуб'єктності юридичної особи	50
1.3 Особливості загальнотеоретичного розуміння інституту правосуб'єктності юридичної особи	70
Висновки до розділу 1	92
РОЗДІЛ 2. ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ	95
2.1. Утворення юридичної особи та формування її правосуб'єктності	95
2.2. Прикладні аспекти правосуб'єктності юридичної особи	116
2.3. Індивідуалізація обсягу правосуб'єктності новоствореної юридичної особи після її державної реєстрації	136
Висновки до розділу 2	155
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ РІЗНИХ ВИДІВ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ ПРИ УТВОРЕННІ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ	159
3.1. Термінологічна визначеність особливостей правосуб'єктності юридичної особи у загальній теорії права	159
3.2. Обмеження правосуб'єктності юридичних осіб у процесі її діяльності	178
3.3. Проблеми взаємозв'язку понять правосуб'єктність, юридична особа та суб'єкт права	196
Висновки до розділу 3	214
ВИСНОВКИ	219
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	229
ДОДАТКИ	261

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ГК України – Господарський кодекс України

ГПК України – Господарський процесуальний кодекс України

КАС України – Кодекс адміністративного судочинства України

КЗпП України – Кодекс законів про працю України

КУзПБ – Кодекс України з питань банкрутства

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

ПК України – Податковий кодекс України

ЦК України – Цивільний кодекс України

ШІ – штучний інтелект

ВСТУП

Актуальність дослідження. Юридичні особи як суб'єкти права у сучасних соціально-правових реаліях відіграють надзвичайно вагомую роль. У певних сферах правовідносин юридичні особи користуються навіть більшим об'ємом прав та обов'язків, аніж фізичні особи (зокрема, у сфері господарювання), у деяких інших роль юридичної особи є достатньо незначною і зводиться до мінімуму. Тому питання формування правосуб'єктності юридичної особи, включаючи її галузеві та спеціальні втілення, є особливо важливим в контексті розуміння того, яким повинен бути належний правовий статус юридичної особи як суб'єкта різноманітних правовідносин та, відповідно, як суб'єкта різних галузей права.

У теорії права правосуб'єктність розглядається як сукупність можливостей мати права й обов'язки та можливості своїми діями набувати й здійснювати права, створювати й виконувати обов'язки (правоздатність і дієздатність). Правоздатність розділяє особу неправову від правової, об'єднуючи їх. У деяких галузях права правосуб'єктність трансформується, включаючи, наприклад, деліктоздатність та угодоздатність. У господарському праві використовуються поняття господарської правосуб'єктності та компетенції, що створює проблему при реалізації цілей юридичної особи у різних правовідносинах.

Крім того, відкритим залишається питання про спеціальну чи універсальну правосуб'єктність юридичної особи. Якщо її правосуб'єктність визначається державою, то вона обмежена правами та обов'язками, наданими останньою. Процедура виникнення та реалізації прав і обов'язків юридичної особи складна, вона вимагає виконання послідовних дій, визначених законом. Тож необхідно додатково розмежувати етапи формування правосуб'єктності, а також детальніше проаналізувати набуття юридичною особою можливості реалізації правосуб'єктності, враховуючи можливі ситуації втрати цієї здатності.

В Україні окремі аспекти формування правосуб'єктності юридичної особи досліджували такі науковці, як Ю. Акіменко, І. Бабченко, В. Бондаренко, В. Бортняк, О. Гарагонич, Т. Грачова, С. Грудницька, О. Делінський, М. Демідова, В. Добровольська, О. Донченко, Д. Жеков, Ю. Жорнокуй, Н. Жук, О. Зозуляк,

Н. Ільницька Т. Кагановська, К. Кацюба, В. Качур, І. Коваль, Л. Козловська, К. Косяченко, В. Кравчук, Т. Мацелик, С. Миронюк, Л. Мозолюк-Боднар, Ю. Оніщик, Л. Остапенко, В. Піддубна, Ю. Пундор, В. Січевлюк, Т. Сливка, Т. Санжарук, Ю. Чалий, В. Щербина, Ю. Юркевич, А. Яновицька та ін.

Огляд наукової літератури, присвяченої загальнотеоретичним питанням формування правосуб'єктності юридичної особи при її утворенні свідчить про те, що більшість науковців віддають перевагу дослідженню окремих питань саме галузевої правосуб'єктності юридичних осіб як на етапі їх створення, так і у період наступного функціонування. При цьому більш розвинутим є той сектор доктринальних досліджень, який має своїм предметом правосуб'єктність юридичних осіб приватного права (точніше кажучи, приватну правосуб'єктність юридичних осіб). Стосовно ж юридичних осіб публічного права, то питання аналізу їх статусу в цілому, як і питання щодо формування їх специфічної публічної правосуб'єктності, досі не отримали належної уваги дослідників. Проблема загострюється тим, що виникають нові правові явища, важливі й для суб'єктів приватноправових, і для суб'єктів публічно-правових відносин. З врахуванням розвитку правової дійсності належить скоординувати галузеві теорії із рівнем теорії права, забезпечити вихід здобутків галузевої сфери у теорію права для адекватної інтерпретації та осмислення.

Крім того, законодавче регулювання процедури формування, меж та змісту правосуб'єктності юридичної особи не завжди створює необхідні правові рамки для належної реалізації правового потенціалу такого суб'єкта. Зокрема, мають місце прогалини та суперечності у законодавстві, які доводиться заповнювати або ж у довготривалій судовій практиці, або ж через застосування практиками елементів теоретичних конструкцій. Тому неналежне законодавче регулювання створює значні перешкоди при практичній реалізації прав та обов'язків юридичних осіб як суб'єктів права. Зокрема, формальний обов'язок владних структур діяти виключно у межах повноважень, наданих їм законом, є одночасно як необхідною межею, що стримує виникнення свавілля та незаконні дії представників влади, так

і перешкодою при розв’язанні конкретних проблемних задач, що не адекватно регулюються у законодавчому полі.

Враховуючи це, вважаємо тему «Теоретико-правові аспекти формування правосуб’єктності юридичної особи» особливо актуальною з погляду вироблення, розвитку та узагальнення загальнотеоретичних понять та категорій, що стосуються формування правосуб’єктності новостворюваної юридичної особи. Досягнення бажаного наукового результату є можливим серед іншого за допомогою синтезу відповідних галузевих понять, категорій та підходів. Сформовані загальнотеоретичні здобутки, своєю чергою, доцільно застосувати до аналізу інститутів галузевої правосуб’єктності з метою заповнення невинуватених галузевих прогалин – як теоретичних, так і законодавчих.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до плану наукових досліджень кафедри публічного та приватного права Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного Університету імені В. І. Вернадського «Сучасний стан правових наук в євроінтеграційному вимірі», затвердженого Вченою радою Таврійського національного Університету імені В. І. Вернадського (протокол №1 від 30.08.2022 року), як складова фундаментальних робіт: «Крим та Чорноморський регіон: реконструктивний розвиток у воєнний та повоєнний період», затвердженої Українським інститутом науково-технічної експертизи та інформації (державний реєстраційний номер 0123U102027 від 02.04.2023 року), в якій на основі аналізу вітчизняних та зарубіжних наукових джерел, чинного законодавства з питань регулювання діяльності юридичних осіб як суб’єктів права та формування їхньої правосуб’єктності, досліджено основні етапи та фактори, які впливають на формування правосуб’єктності юридичних осіб, запропоновано нові терміни та поняття у досліджуваній сфері.

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є комплексне дослідження основних етапів формування правосуб’єктності юридичної особи на підставі аналізу та синтезу відповідних галузевих підходів та концепцій, що стосуються

проблем формування правосуб'єктності юридичних осіб – суб'єктів господарського та інших галузей права.

Для досягнення цієї мети реалізовані такі **завдання**:

- 1) визначити історико-правові засади формування правосуб'єктності юридичної особи;
- 2) окреслити методологічні, концептуальні та загальнотеоретичні підходи до розуміння правосуб'єктності юридичної особи;
- 3) розкрити прикладні аспекти формування правосуб'єктності юридичної особи у процесі її утворення;
- 4) провести аналіз процесу та умов конкретизації обсягу правосуб'єктності новоствореної юридичної особи після її державної реєстрації;
- 5) з'ясувати проблемні аспекти термінологічної визначеності особливостей правосуб'єктності юридичної особи у загальній теорії права та взаємозв'язку з іншими поняттями у цій сфері;
- 6) обґрунтувати систему підстав обмеження правосуб'єктності юридичної особи;
- 7) сформулювати новий науково-філософський погляд на проблему наділення правосуб'єктністю таких систем як ШІ, робототехніка та інших, що мають певні схожі риси з юридичними особами.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають при формуванні правосуб'єктності новостворюваної юридичної особи.

Предметом дослідження є теоретико-правові аспекти формування правосуб'єктності юридичної особи.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження теоретико-правових аспектів формування правосуб'єктності юридичної особи становили загальнотеоретичні та спеціально-юридичні методи наукового пізнання. За допомогою методів правового аналізу та синтезу було вивчено норми національного та міжнародного права, що регулюють правосуб'єктність юридичних осіб, включаючи аналіз законодавства, судової практики та доктринальні джерела (параграфи 2.2, 2.3 та 3.3). Формально-юридичний метод дав

можливість уточнити поняттєвий апарат дослідження, розробити удосконалені визначення базових понять та категорій (параграфи 1.2 та 1.3). За допомогою порівняльно-правового методу проведено аналіз правосуб'єктності юридичних осіб у різних правових системах, що дало змогу виявити загальні тенденції та особливості правового регулювання в різних країнах (параграфи 2.1 та 3.3). Історико-правовий метод покладено в основу дослідження еволюції правосуб'єктності юридичних осіб та формулювання висновку про те, як змінювалися підходи до регулювання цього інституту на різних етапах історії (параграф 1.1). Застосування міждисциплінарного підходу дозволило застосувати знання з інших галузей науки, зокрема економіки, соціології, політології для глибшого розуміння правосуб'єктності юридичних осіб (параграфи 3.2 та 3.3).

Науково-теоретичне підґрунтя для виконання дисертації склали наукові праці вчених у галузі теорії держави й права, адміністративного права, господарського права, конституційного права, цивільного права, міжнародного права, порівняльного правознавства, інших галузевих правових наук, соціології, політології, філософії тощо.

Нормативну базу дослідження становлять Конституція України, положення чинного законодавства, підзаконні нормативно-правові акти, судові прецеденти українських судів, а також результат діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування у сфері формування правосуб'єктності юридичних осіб, статистичні дані.

Емпіричною базою дослідження є матеріали судової практики, звіти органів державної влади, офіційні статистичні дані з досліджуваної проблематики.

Наукова новизна дослідження. Дисертація є комплексним дослідженням теоретико-правових аспектів формування правосуб'єктності юридичної особи. Розкрито та уточнено значення деяких понять (правосуб'єктність, правоздатність, діїздатність, обмеження правосуб'єктності, мережева правосуб'єктність), узагальнено наукові концепції та підходи до розуміння правосуб'єктності юридичної особи, аргументовано необхідність внесення змін і доповнень до

законодавства у цій сфері. До найбільш значущих результатів дослідження належать такі:

уперше:

- узагальнено особливості правосуб'єктності філій та представництв юридичної особи, при виокремленні яких здійснено акцент на тому, що керівник філії або представництва діє на підставі довіреності, виданої юридичною особою, і має повноваження в межах, визначених цією довіреністю; відповідальність за діяльність своїх філій та представництв несе юридична особа; інформація про створення філій та представництв підлягає включенню до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців;

- обґрунтовано класифікацію правосуб'єктності об'єднань юридичних осіб на власну, що відображає незалежні права та обов'язки об'єднання: виникає безпосередньо з установчих документів об'єднання та законодавства; власні права та обов'язки, які об'єднання реалізує самостійно, включає управління своїм майном, ведення господарської діяльності, укладання договорів тощо; та делеговану, що залежить від повноважень, наданих об'єднанню іншими суб'єктами: виникає на підставі повноважень, переданих об'єднанню його учасниками або іншими органами; об'єднання виконує функції та завдання, делеговані йому іншими юридичними особами або державними органами, що включає виконання конкретних проєктів, представлення інтересів учасників, управління спільними ресурсами тощо;

- розроблено класифікацію обмежень правосуб'єктності юридичних осіб за сутністю таких обмежень на: 1) обмеження правосуб'єктності юридичних осіб в силу вимог закону, які своєю чергою поділяються на: а) обмеження за суб'єктним складом засновників (учасників, акціонерів, членів тощо) юридичної особи, включаючи обмеження щодо правової форми існування засновників юридичної особи; обмеження щодо якісних характеристик засновників юридичної особи; обмеження (заборони) особі бути засновником юридичної особи; обмеження щодо осіб, які здійснюють управління юридичною особою; б) обмеження щодо форми здійснення діяльності юридичною особою; в) обмеження щодо предмета чи змісту

діяльності юридичної особи; 2) договірні обмеження правосуб'єктності юридичної особи; 3) деліктні обмеження правосуб'єктності юридичної особи, що поділяються на позасудові та судові обмеження правосуб'єктності юридичної особи;

удосконалено:

– історіографію розвитку поняття юридичної особи та її правосуб'єктності відповідно до таких етапів: 1) періоду античності, коли з'являються перші прообрази юридичних осіб та беруть витоки такі поняття як корпорації, що об'єднували осіб для досягнення спільних цілей, а також відмежування прав таких корпорацій від їх учасників; 2) епохи середньовіччя, протягом якого відбувається розвиток правосуб'єктності юридичних осіб у тісному взаємозв'язку з діяльністю церковних організацій та торгових гільдій, зокрема перші мали власні статuti й користувалися правами юридичних осіб, у той час, як торгові гільдії, об'єднуючи купців і ремісників, також стали одними з перших юридичних осіб, які мали свої права та обов'язки; 3) епохи Відродження та Нового часу – у цей період поняття правосуб'єктності юридичної особи набуває чітких юридичних характеристик, оскільки у цей період виникають торгівельні компанії, банки, страхові компанії, які потребували чіткого правового статусу для здійснення своєї діяльності; 4) сучасного періоду – поняття юридичної особи та її правосуб'єктність визнаються невіддільною частиною правових систем більшості країн світу;

– формулювання дефініції правосуб'єктності юридичної особи як системи таких індивідуальних ознак, які дозволяють виділити та індивідуалізувати конкретну юридичну особу з-поміж інших юридичних осіб та закріплює правовий зв'язок такої юридичної особи із зовнішнім світом, залежно від його місця в цьому світі;

– визначення поняття правоздатності юридичної особи як реальної можливості конкретно ідентифікованого та відокремленого від іншої правової реальності суб'єкта права бути центром правової дійсності, творцем, носієм та реалізатором прав, інтересів та обов'язків;

– теоретико-правове обґрунтування змісту дієздатності юридичної особи шляхом включення до його структури таких елементів: правонабувальний

(конкретна можливість суб'єкта права набувати права чи обов'язки); правореалізуючий (втілення правових норм у процесі діяльності) та правовиконавчий (можливість суб'єкта права своїми діями реалізовувати раніше набуті права та виконувати покладені на нього обов'язки); праворозпорядчий (можливість суб'єкта права самостійно на свій розсуд розпоряджатись своїми правами, реалізовувати їх чи відмовитись від реалізації (як пасивна форма реалізації права), уповноважити третю особу на їх реалізацію або припинити їх тощо); деліктоздатність (здатність особи відповідати за вчинені нею чи її законними представниками делікти);

– класифікацію видів правосуб'єктності юридичної особи, які визначають її здатність брати участь у різних правовідносинах на: цивільну, господарську, адміністративну, трудову та міжнародну правосуб'єктність, кожна з яких обумовлена своїми особливостями та характеризує юридичну особу як суб'єкта різних видів правовідносин;

– аргументацію наукової ідеї про вирішальний вплив на обсяг правосуб'єктності юридичної особи змісту установчих документів, що детерміновано такими причинами: 1) установчі документи містять основні положення, які регулюють діяльність юридичної особи, зокрема її права та обов'язки; вони визначають, що саме може і повинно робити товариство, які його цілі, завдання та функції; 2) установчі документи визначають структуру органів управління, їхню компетенцію, порядок прийняття рішень, а також механізми контролю та звітності, що впливає на ефективність і прозорість діяльності юридичної особи, а також на її здатність реалізовувати свої права та обов'язки; 3) установчі документи можуть встановлювати обмеження щодо здійснення певних видів діяльності, що впливає на правосуб'єктність юридичної особи; 4) установчі документи визначають, хто має право представляти юридичну особу у відносинах з третіми особами, укладати договори, вести переговори тощо; це впливає на здатність юридичної особи вступати в правові відносини з іншими суб'єктами тощо;

– узагальнення особливостей правосуб'єктності об'єднання юридичних осіб в Україні: об'єднання юридичних осіб можуть утворюватися у формі асоціацій, корпорацій, консорціумів, концернів та інших видів об'єднань, передбачених законодавством; об'єднання юридичних осіб набувають статусу юридичної особи з моменту їх державної реєстрації; вони мають власні права та обов'язки, відокремлене майно і можуть від свого імені набувати майнові та немайнові права, нести обов'язки, бути позивачем та відповідачем у суді; правовий статус, структура, порядок управління та інші важливі аспекти діяльності об'єднання визначаються його установчими документами, зокрема статутом; в об'єднанні створюються органи управління, компетенція яких визначається установчими документами; це можуть бути загальні збори учасників, виконавчі органи, контрольні органи тощо;

дістали подальший розвиток:

– наукові ідеї щодо юридичних та фактичних факторів індивідуалізації обсягу правосуб'єктності юридичної особи, до яких віднесено: вид юридичної особи та її організаційно-правова форма; державна реєстрація та ліцензування; установчі документи такі як статут або установчий договір; внутрішня структура та управління; майновий стан юридичної особи; міжнародні угоди та стандарти.

– теоретико-філософські концепції щодо можливості надання правосуб'єктності штучному інтелекту, робототехніці та іншим подібним системам, що мають певні риси юридичної особи. Зокрема, для систем, подібних до ШІ, правосуб'єктність означала б можливість мати права, обов'язки, брати участь у юридичних відносинах та нести відповідальність за свої дії. Надання ШІ правового статусу викликає низку етичних питань: чи можуть машини мати права, чи здатні вони до моральної відповідальності, а також які саме права можуть їм належати, якщо взагалі можуть. Правові аспекти: чинне законодавство поки що не готове до інтеграції таких систем як самостійних суб'єктів права. Для цього необхідно розробити нові закони та регуляції, що визначатимуть права, обов'язки та механізми вирішення юридичних конфліктів за участю ШІ. Водночас на міжнародному й національному рівнях уже зроблено певні кроки в цьому напрямку.

Соціальні наслідки: надання III правосуб'єктності може суттєво змінити суспільство, впливаючи на способи взаємодії людини з технологіями, а також на економіку, ринок праці та соціальне життя.

Практичне значення одержаних результатів. Розроблені автором концептуальні положення можуть бути використані в процесі подальшого дослідження проблем науки господарського, цивільного права та суміжних галузей права. Викладені в дисертації висновки й пропозиції можуть бути використані в:

– у *науково-дослідній роботі* – для удосконалення та поглиблення науково-теоретичних розробок у сфері адміністративного, господарського, цивільного та інших галузей права, теорії держави та права (довідка №09/01-3-935/1 від 23.12.2024 року);

– у *практичній діяльності* – для використання під час розробки навчальних матеріалів для викладання юридичних дисциплін у закладах вищої освіти, під час підготовки підручників та навчальних посібників з дисциплін «Теорія держави і права», «Цивільне право», «Господарське право», «Адміністративне право» та інших правових дисциплін (довідка №09/01-3-935/1 від 23.12.2024 року); а також практичного застосування поняття «правосуб'єктність юридичної особи» у окремих галузях права (довідка №19-12/24-1 від 19.12.2024 року);

– у *правозастосовній діяльності* – для підвищення ефективності господарської діяльності юридичних осіб, удосконалення діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у сфері проведення державної реєстрації утворення та припинення діяльності юридичних осіб, реєстрації їх установчих документів тощо та вчинення нотаріальних дій (довідка №474/01-16 від 18.12.2024 року), а також при прийнятті третейськими судами рішень у відповідних справах (акт №12/12/24-тс-вго від 12.12.2024 року).

Особистий внесок здобувача. Висновки та пропозиції, що становлять наукову новизну дисертації, розроблені автором самостійно. Для обґрунтування деяких висновків використовувались праці інших учених, на які обов'язково зроблено посилання. З колективних наукових праць у дисертації використано лише ті ідеї та положення, які є результатом власних розробок автора.

В наукових працях, опублікованих у співавторстві є значний внесок дисертанта. Зокрема, у роботах: Bortniak K., Merdova O., Tsomra V., Daraganova N., & Mykhailov R. Experience of administrative and legal support for control and supervision – автором здійснено порівняльний аналіз повноважень національних та європейських органів державної влади та місцевого самоврядування у контексті їхньої право- та дієздатності; Terletskyi R., Mykolaiets A., Tsomra V., Lehan I., Myroniuk O. Legal framework for interaction between public and religious organizations and the state – автором здійснено аналіз формування та реалізації правосуб'єктності громадських та релігійних організацій; Бортняк В. А., Цьомра В. Ю. Загальнотеоретичний аналіз правосуб'єктності об'єднань юридичних осіб – автором проведено аналіз ознак об'єднань юридичних осіб та особливостей їхньої правосуб'єктності; Цьомра В., Тимошенко Л., Шишлюк В. Правові аспекти діяльності фізичних осіб-підприємців та юридичних осіб – дисертантом здійснено загальний аналіз правосуб'єктності юридичних осіб та питань їхньої державної реєстрації; Цьомра В. Ю., Корильчук С. Т., Оленюк Д. О. Розвиток штучного інтелекту в сучасній юриспруденції – автор аналізує інструменти та ресурси штучного інтелекту та їх участі у правових процесах.

Апробація результатів дисертації. Підсумки роботи загалом, одержані висновки були оприлюднені дисертантом на міжнародних: Міжнародна науково-практична конференція *«Дослідження інновацій та перспективи розвитку науки і техніки у XXI столітті»* (м. Рівне, 10 листопада 2022 р.); Міжнародна науково-практична конференція *«Актуальні проблеми приватного та публічного права»* (м. Харків, 31 березня 2023 р.); Міжнародна науково-практична конференція *«Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку»* (м. Стамбул, 7 серпня 2023 р.); II Міжнародна науково-практична конференція *«До 105-ї річниці від заснування Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського»* (м. Київ– Львів – Торунь, 17–18 жовтня 2023 р.) і всеукраїнських науково-практичних конференціях: Всеукраїнська науково-практична конференція *«Правове регулювання суспільних відносин: перспективні напрями на шляху до сталого розвитку»* (м. Київ, 28–29 жовтня 2022 р.); Всеукраїнська науково-

практична конференція *«Теоретична та практична проблематика реалізації норм права»* (м. Київ, 22 лютого 2023 р.).

Публікації. Основні положення та висновки дисертації викладено у 20 наукових працях, зокрема у 11 статтях, що опубліковані у фахових виданнях України, у 2 наукових періодичних виданнях інших держав, що включені до міжнародних наукометричних баз даних, 1 у періодичних наукових виданнях інших держав, які входять до Організації економічного співробітництва та розвитку та/або Європейського Союзу та у 6 тезах доповідей на конференціях.

Структура дисертації зумовлена метою й завданнями дослідження та складається з вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків до кожного розділу та загальних висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 270 сторінок, з яких основного тексту – 200 сторінок. Список використаних джерел налічує 263 найменувань і становить 32 сторінки, додатки – 10 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ: ЕВОЛЮЦІЯ, СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ, УТВОРЕННЯ

1.1. Історіографія досліджень правосуб'єктності юридичної особи

Правосуб'єктність – один із центральних інститутів, який характеризує правове положення учасників правовідносин. Фактично, правосуб'єктність визначає напрямок руху будь-якої «юридичної матерії», вона являє собою правовий зв'язок суб'єкта права з динамічною дійсністю. Правосуб'єктність не статичне явище, а динамічне.

Як зазначає В. А. Січевлюк, «еволюційний процес явища правової суб'єктності відбувається у вигляді досить розтягнутого у часі відбору із соціально-правового середовища тих одиничних сутностей, у формі та змісті яких знаходило своє втілення закономірне та необхідне, а помилкові, випадкові та несвоєчасні кластери правосуб'єктності відсіювалися і зникали» [207, с. 42].

Питанням історіографії досліджень правосуб'єктності юридичної особи присвячено чимало досліджень таких науковців, як Ю. Акіменко [9], І. Бабченко та Є. Людвіг-Коломієць [16], О. Воронюк [39], Ю. Жорнокуй [67], Н. Жук [69], Л. Мозолюк-Боднар [123], В. Піддубна [140], В. Січевлюк [208–211], Т. Сливка [214] та ін.

Аналізуючи роботи цих та інших вчених, доходимо висновку, що в юридичній науці часто можна зустріти твердження, що як явище, правосуб'єктність зародилась саме як інститут цивільного права, проте з часом та завдяки поглибленню юридичної думки з галузевого інституту вона переросла у міжгалузеве поняття та закріпилась на загальнотеоретичному рівні.

Проте така позиція є не зовсім правильною і значно перевищує значення цивільного права в історії виникнення такого поняття як правосуб'єктність юридичної особи. Цей цивілістичний підхід основний свій постулат зводить до того, що правосуб'єктність, яка безпосередньо пов'язана із юридичною особою, є суто цивілістичною категорією, оскільки юридична особа покликана виключно для

обслуговування майнового обороту. При цьому юридична особа розглядається як особлива форма здійснення економічної діяльності. Таке трактування інституту юридичної особи в результаті зводиться до юридичної конструкції відокремленого майна, а організації як суб'єкту відводиться другорядна роль. Проте таке трактування інституту юридичної особи та її правосуб'єктності (як суто цивілістичне) не враховує декількох важливих моментів.

По-перше, в сучасній правовій науці, в тому числі й в українській, домінантний підхід, у якому юридична особа є суб'єктом права, спрямованим на здійснення господарської діяльності, характерною ознакою якої є майнова відокремленість.

По-друге, конструкція юридичної особи здатна не лише забезпечувати ведення економічної діяльності, але і відносин у сфері публічного управління. Так, інститут юридичної особи в адміністративному праві може слугувати способом впорядкування правовідносин децентралізації в публічному управлінні. Такий досвід підтверджується моделлю німецької правової системи, де муніципальна община розглядалась як особлива корпорація відносно до держави в якості особливої юридичної особи [141, с. 159–161].

По-третє, прихильники розуміння юридичної особи та її правосуб'єктності ігнорують той факт, що історичне виникнення юридичної особи із відокремленою правосуб'єктністю пов'язане, перш за все, із римськими муніципіями, які розглядались як особливі форми здійснення місцевого самоуправління громадянами, але з часом переросли в окремого суб'єкта прав і обов'язків. Першим з особливостей розуміння цих категорій було саме те, що їх наявність характеризувала сферу публічних правовідносин, наявність спільно направленої волі у вчиненні юридичних дій. Відповідно, «класичною» або першою формою юридичної особи та джерелом правосуб'єктності корпорації в римському праві були, перш за все, публічно-правові утворення – держава, громада та ін. [244, с. 453].

Такі аргументи дозволяють зробити висновок, що юридична особа і, відповідно, її правосуб'єктність не були прямим творінням цивільного права.

Корпорація чи юридична особа була необхідна для того, щоб ввести в цивільний оборот майнові відносини громади. Сама «ідея про юридичну особу як засіб юридичної техніки для введення в оборот майна, відокремленого від майна фізичних осіб, що її складають, була висловлена римським правом чітко» [67, с. 85].

Позиція, що юридична особа може бути учасником не лише цивільних правовідносин, піднесла інститут правосуб'єктності на якісно новий та вищий рівень розвитку. Міжгалузеві зв'язки виокремили правосуб'єктність як окремий та особливий інститут саме теорії права, при цьому поглибивши її зв'язок з окремими галузевими категоріями. Та, не дивлячись на розбіжності трактування поняття «правосуб'єктність» в окремих галузевих науках, було досягнуто єдиної позиції, що саме явище існує, при чому існує як у загальному, так і в окремому вимірах.

Хоча, саме поняття юридичної особи, як і її правосуб'єктність є нічим іншим як юридичною фікцією, на що небезпідставно звертають увагу деякі науковці [37, с. 546–547], під якою слід розуміти правовий прийом, за допомогою якого певний факт або ситуація визнається існуючою або неіснуючою, попри те що це може бути неправдою. Юридичні фікції використовуються для досягнення правових цілей або для спрощення правозастосування. Вони дозволяють обійти певні юридичні труднощі та забезпечують ефективне функціонування правової системи.

Звертаємо увагу й на протилежну думку. Зокрема, досліджуючи становлення та розвиток учень про сутність юридичної особи у правовій доктрині, Л. М. Мозолук-Боднар звертає увагу на існування поряд з теорією фікції також реалістичної теорії юридичної особи та її правосуб'єктності, що визнавала реальність юридичної особи як суб'єкта права, який володіє майновими та іншими правами; за цією теорією необхідно «не створювати, а лише враховувати утворення, що отримують статус юридичної особи (дала життя порядку реєстрації юридичних осіб)» [123, с. 16].

Основну увагу при дослідженні становлення інституту правосуб'єктності юридичної особи науковці приділяють саме приватноправовим утворенням. Така закономірність пов'язана з тим, що саме для юридичних осіб приватного права

існують певні бар'єри при формуванні повного об'єму правосуб'єктності (у вигляді дозволів у різних формах (наприклад, ліцензій, патентів тощо), які видаються юридичними особами публічного права при реалізації своєї публічно-правової правосуб'єктності). Юридичним особам публічного права, які зазвичай у своїй діяльності реалізують переважно основні публічні функції держави чи її територіальних одиниць, немає потреби в отриманні якихось додаткових дозволів чи документів. Вже самого акту компетентного органу про створення юридичної особи публічного права, де фіксуються основні напрямки її діяльності, достатньо для формування необхідного об'єму саме публічної правосуб'єктності такого утворення. Наприклад, Парламенту не потрібно додаткових дозволів для прийняття законів, оскільки для цього достатньо Конституції країни, де, зазвичай, визначаються основні межі правосуб'єктності Парламенту як законотворчого органу, а в деяких прогресивних правових системах, виходячи з самої правової природи того чи іншого державного органу, достатньо лише правової доктрини чи правового звичаю для їх функціонування. Тому основну увагу в цьому дослідженні ми приділятимемо саме тим суб'єктам права – юридичним особам, у процесі формування правосуб'єктності яких виникає найбільше перешкод чи особливих факторів. Це опосередковано підтверджується і нормами деяких законодавчих актів.

Так, ЦК України та низка інших спеціальних нормативно-правових актів детально регулюють створення та діяльність саме юридичних осіб приватного права і водночас підтверджують, що порядок утворення та правовий статус юридичних осіб публічного права встановлюються Конституцією України та законом [239], хоча спеціального єдиного нормативно-правового акту у цій сфері не існує.

Доволі частим явищем в сучасній юридичній науці, зокрема в теорії права та деяких галузевих теоріях, є визначення поняття «суб'єкт права», «права та обов'язки» через поняття «правосуб'єктності» такого юридичного утворення, при чому деякі вчені навіть ототожнюють такі поняття [256, с. 5–6; 36, с. 8–10]. Так, багато науковців (О. Міцкевич, С. Алексєєв, В. Самийленко, О. Сергєєв та інші)

зазначають, що категорії «суб'єкт права» і «правосуб'єктність» по своєму основному змісту збігаються [85, с. 25–26], а деякі наукові доктрини, зокрема й українська, формулюють визначення поняття юридичної особи через елементи її правосуб'єктності, такі як правоздатність, дієздатність та деліктоздатність. Тому часто в національних правових доктринах та законодавчих актах ми зустрічаємо визначення суб'єкта права чи юридичної особи як такого утворення, яке може мати права, нести обов'язки, своїми діями набувати й здійснювати права та реалізовувати обов'язки. Вищезгадані категорії, як явища, були відомі юридичній науці з давніх часів, проте, як поняття, вони сформувались відносно недавно. Для того, щоб зрозуміти суть цих явищ, необхідно прослідкувати історичний шлях їх розвитку та еволюції.

Тому в дослідженні необхідно вказати, що теоретико-правові уявлення про правосуб'єктність у теорії права та у галузевих теоріях впливають із розуміння таких правових понять як «суб'єкт», «правовий статус» та інші. Так, відомий вчений Г. Ф. Шершеневич зазначає, що суб'єкт у правових відносинах використовується у подвійному значенні, зокрема його розглядають як носія прав, тобто активної сторони таких відносин, і носія обов'язків – пасивної сторони. При цьому правова властивість бути суб'єктом права не виникає сама собою, як, наприклад, природна якість людини, а формується під впливом об'єктивного права. При цьому «поняття “суб'єкт права” на першому етапі у юридичних джерелах або майже ототожнювалося з поняттям “носій суб'єктивних прав”» [80, с. 235].

Право як загальносоціальне явище повинно відповідати вимогам сучасного суспільства, тому протягом всього періоду свого існування та функціонування воно носило історично мінливий характер. Інститут правосуб'єктності юридичної особи еволюціонував і розвивався відповідно до конкретних суспільних вимог.

Історія розвитку та сучасного стану інституту правосуб'єктності юридичної особи безпосередньо пов'язана з еволюцією поняття самої юридичної особи у правовій доктрині, законотворчості та у практиці правозастосування. Перші кроки у філософському розумінні поняття юридичної особи та її правосуб'єктності, зазвичай, виникали під час наукової діяльності, оскільки на ранніх етапах розвитку

юридичної наукової думки та в процесі рецесії римського права поняття юридичної особи запроваджувалося в обіг саме з римських першоджерел і вважалось єдиновірним. Фактично першим заклав філософський підхід до розуміння та виніс на науковий рівень вчення про юридичну особу німецький правознавець та історик Фрідріх Карл фон Савінья (1779-1861), в роботах якого закладена перша наукова концепція сутності юридичної особи. Роль Савінії у становленні наукової доктрини юридичної особи важко переоцінити, оскільки його наукові роботи мають фундаментальне значення для інституту юридичної особи та її правосуб'єктності. Деякі науковці вважають його теорію фікції (уособлення) як відправну точку в процесі дослідження сутності та поняття юридичної особи. Так, наприклад, «Л. Л. Герваген у праці “Про юридичну особу” (1888) проводить умовний поділ розвитку поняття та вчення про юридичну особу до Савінії та після, зазначаючи, що фактично саме після праць Савінії дослідження юридичної особи перейшло з практичної у наукову площину та набуло філософського підтексту» [246, с. 49–50].

Перші філософські погляди на суб'єктів правовідносин, відмінних від фізичних осіб, виникають у грецькій філософії. Так, в давньогрецькій державі, як перші прототипи юридичних осіб, існували такі утворення як поліси, сама держава, союзи держав, союзи фізичних осіб. Але достатнього розвитку юридичні особи у грецьких державах так і не дістали ні як явища, ні як поняття. Так, наприклад, приватні союзи в грецьких державах-полісах розглядали як частину самої держави, а саму державу розуміли як особливий вид союзу.

Особливого розвитку на Стародавньому Сході (Китай, Індія, Єгипет тощо) інститут юридичної особи не набув. Тут склалась інша система правовідносин у державі, аніж у країнах Західної Європи, тому і право розвивалось у зовсім іншому річищі. Першим та чи не єдиним праобразом юридичної особи у Стародавньому Сході була община, яка об'єднувала всіх жителів на певній території. Община була частково правосуб'єктним утворенням, одним з основних прав общини були речові права: вона могла набувати права власності на землю, будівлі, рабів. Община була активним учасником політичного життя суспільства, але основною метою такої

організації був, перш за все, захист її членів від зовнішнього агресора [69, с. 49–50].

Традиційно перші уявлення про юридичну особу пов'язуються з римською юриспруденцією і римським правом. Як зазначає Ю. Акіменко, «виникнення ідеї юридичної особи як самостійного суб'єкта цивільного права, самостійного центра господарського життя це одне з вагоміших досягнень римського права» [9, с. 137]. Та варто зазначити, що римське право тих часів ще не оперувало такими поняттями як «юридична особа», «правосуб'єктність», «правоздатність» чи «дієздатність». Як явища, вищезгадані поняття існували ще до моменту їх усвідомлення тогочасним суспільством та офіційного визнання державою. Відомий німецький вчений Отто фон Гірке пояснює це тим, що тогочасне розуміння права, як гармонійного існування суспільних відносин, зводилось до його об'єктивного бачення [139, с. 27]. Тогочасні юристи бачили в праві лише певні межі, в яких повинні діяти члени суспільства, а суб'єктивні можливості особи як учасника правовідносин, які не були належним чином усвідомлені. Тому, коли йдеться про юридичну особу, правосуб'єктність чи її елементи, то необхідно мати на увазі, що ми розуміємо саме ті правові утворення чи явища, які існували в конкретний історичний період, та вкладаємо в них саме той зміст, який декодує тогочасне суспільство.

Зміст правосуб'єктності юридичної особи у римському праві був широким та допускав можливість юридичної особи набувати право власності на різні речі, включаючи нерухоме майно, проте, основоположною ідеєю майнового статусу приватної корпорації стало відокремлення майнових прав та обов'язків корпорації від її засновників. Це стало одним із найважливіших досягнень римської правової доктрини [245, с. 46].

Що стосується еволюції самого поняття «юридична особа», то, на думку Гірке, перші теоретичні уявлення в цій сфері були закладені саме в цивільному уложенні Юстиніана, проте ці положення були дуже фрагментарними, відносились до різних авторів та часів і з'єднати їх в єдине ціле було важко. Так, в Кодифікації Юстиніана часто знаходяться відголоски грецької філософії та християнських вчень про союзи [97, с. 22–26].

Римські юристи еволюційним шляхом дійшли висновків, що поряд із фізичною особою як первинним суб'єктом права можуть існувати й інші суб'єкти (утворення), які можуть бути наділені правами та нести обов'язки (зазвичай похідного характеру). Причому такі позиції були визначені тогочасними юристами вже під час існування різноманітних правосуб'єктних утворень, які здавна брали участь в майнових відносинах поряд з фізичними особами, були певним чином організовані й володіли певними майновими засобами [97, с. 62–67]. Саме римськими юристами «була закладена ідея суб'єктів, відмінних від індивідів, виробили поняття правоздатності, виділили основні види юридичних осіб, постулювали принцип їх незалежності від фізичних осіб» [39, с. 70]. Необхідною першопричиною виникнення тогочасних прототипів юридичних осіб, особливо приватноправових утворень, була наявність спільних інтересів його засновників, що давало змогу ефективніше реалізовувати певні проєкти та захищати власні інтереси.

Малодослідженим залишається питання про момент виникнення правосуб'єктності юридичних осіб, який фактично пов'язувався з виникненням самої юридичної особи. Римські юристи не студіювали питання виникнення юридичних осіб, оскільки такі утворення як держава чи муніципії, які заведено вважати особливим видом юридичних осіб у римському праві, існували ще до моменту виникнення юриспруденції [67, с. 83], а сучасні дослідники не дійшли єдиної загальноприйнятої позиції у цьому питанні. Так, в першу половину Республіки різні приватні корпорації виникали вільно, без державних обмежень. Але в I ст. до н. е., у зв'язку із загальною політичною і соціальною кризою, держава прагнула посягнути на свободу утворення союзів. Після низки змін при Цезарі та Августі був виданий закон (*lex Julia de collegiis*), в силу якого приватні корпорації, які створювались за ініціативою не менше як трьох фізичних осіб, за загальним правилом, виникали не інакше, як з дозволу державних органів. Такий дозвіл міг бути загальним, якщо засновувалась типова юридична особа (наприклад, похоронна колегія), або ж спеціальним [16, с. 133].

Як явище, правосуб'єктність виникла із синтезу інших явищ: своїх складників, таких як правоздатність і дієздатність. Причому на ранньому етапі розвитку юридичної думки суспільством ще не було належним чином усвідомлено різницю між цими правовими поняттями, тому вони й залишаються малодослідженими в сучасній науковій думці. Але необхідно зазначити, що правосуб'єктність не механічне з'єднання право- та дієздатності, а є єдиною загальною здатністю суб'єкта бути учасником правовідносин. Адже вже в період ранньої римської держави юристи усвідомлювали, що існують окремі утворення відділені від фізичних осіб, які можуть набувати певний об'єм прав та обов'язків (тобто набувати правоздатності) та мають специфічний механізм їх реалізації (дієздатність) через своїх представників – фізичних осіб. Тому вже в цей період було усвідомлено існування окремих елементів правосуб'єктності, але як явища вони не були виокремлені в окремий інститут.

Загальні тенденції розвитку римського права дозволяють говорити про участь тогочасних правосуб'єктних утворень лише у майнових відносинах, що було зумовлено об'єктивно. Адже правовідносини того періоду ґрунтувались на особистісних стосунках і тому не потребували довготривалої та надійної співпраці. А це й було однією із причин урізаної, галузевої, спеціальної правосуб'єктності юридичних осіб римської доби.

Окрім того, правосуб'єктність різного роду юридичних осіб була неоднозначною за змістом та обсягом. Розрізнялися юридичні особи публічного і приватного характеру. Першу групу юридичних осіб складали політичні організації – держава, муніципії, громади, які були наділені правоздатністю як в публічному, так і в приватному праві. Проте в інституті юридичних осіб публічного права домінувало об'єктивне право, тут не було суб'єктивних прав в класичному їх розумінні: існували жорсткі межі діяльності державних структур, які не могли порушуватися. Реалізовували публічну правосуб'єктність таких утворень уповноважені на це представники. Хоча нерідко траплялось, коли публічні функції виконували й приватні корпорації (наприклад, збір податків для казни). Юридичні особи в приватному праві призначалися для здійснення господарських завдань.

Вони брали участь в цивільному обороті як всередині держави, так і поза нею. Поряд з приватними корпораціями в приватноправових відносинах брала участь і держава [254, с. 290]. Так, обсяг правоздатності муніципій як юридичних осіб публічного права, з одного боку, і приватних корпорацій, з іншого, не був однаковий. Муніципії здавна мали право отримувати майно через заповідальні відмови або легатів, в той час, як колегіям це право надалося лише в II ст. н.е. Право бути призначеними спадкоємцями за заповітом визнавалося за муніципіями вже в класичному праві, приватні ж корпорації навіть і за часів Юстиніана не мали такого права без особливого привілею [140, с. 193]. Та, окрім того, важливим моментом надання ширшого об'єму правосуб'єктності окремим юридичним особам (переважно публічного права) була політична воля імператорського престолу, аніж юридичні принципи з наступними логічними висновками та доводами. Особливо це проявлялось в наданні ширшого об'єму прав містам, тому часто на практиці зустрічались випадки коли в однакових за статусом суб'єктів права – юридичних осіб був різний об'єм правоздатності.

Водночас, як звертає увагу В. А. Січевлюк, «римська держава у питаннях правової суб'єктності, з одного боку, часто змішувалася або загалом ототожнювалася з римським народом (*populus romanus*), який вважався власником усього державного майна, а з іншого – із її, тобто держави, утвореннями (сенат, казна, магістрати) та посадовими особами (прінцепс, імператор). У майнових правовідносинах таким публічним персонам, як носіям верховної та суверенної влади держави, надавалася, порівняно із приватно-правовими суб'єктами, значна кількість юридичних привілеїв» [211, с. 26].

Історично склалось так, що першими юридичними особами, які виникли в Римській державі були саме юридичні особи публічного права (держава, курії, муніципії тощо), а вже лише у період їх існування почали виникати приватні корпорації. З розвитком правової думки виникла необхідність в поширенні на приватноправові утворення тих юридичних форм, які були властиві юридичним особам публічного права. Тому об'єм правосуб'єктності останніх був завжди ширшим та розвинутішим. Цей історичний пріоритет прослідковується не лише

протягом всього часу існування римської держави, а й протягом усієї історії держави та права. Муніципіям, куріям першим надавали нові права, відносно до них першими поширювались цивільно-правові положення законодавства. І лише після детального дослідження цих правових явищ, вони могли бути поширені на приватні утворення, які, фактично, користувались плодами роботи римських юристів у сфері муніципального права [196, с. 103]. Саме за таким принципом на приватні союзи було і поширене поняття юридичної особи та її правосуб'єктності. Окрім того, частим явищем було застосування аналогії закону, у випадку, якщо не було норми, яка б регулювала діяльність юридичних осіб приватного права, а натомість існувала схожа норма щодо публічно-правових утворень.

Вищезазначене дозволяє дійти висновку про те, що юридична особа не була прямим витвором цивільного права. Юридична особа (наприклад, держава як одна із перших юридичних осіб) виникла із публічного права. І, відповідно, класичною формою юридичної особи, яка з часом перейшла і на приватну корпорацію, виступали перш за все держава та община (тобто публічно-правові утворення). І лише враховуючи необхідність нових форм для задоволення товарообороту в тогочасній державі, на приватні об'єднання громадян було «надягнуто» форму юридичної особи, притаманну тогочасним публічно-правовим утворенням. Проте в наступні історичні епохи саме цивілістика перехопила ініціативу в розвитку вчень про юридичну особу і подальший розвиток уявлень про юридичну особу відбувався в межах цивільного права і для цивільного права.

Поряд з цим особливу увагу слід приділити й складу правосуб'єктності юридичної особи у римському праві. Правоздатність юридичних осіб була спеціальною, оскільки вони могли здійснювати будь-які правові дії, пов'язані лише з ціллю їх заснування. Тим самим правосуб'єктність юридичної особи (в сучасному її розумінні) штучно урізалась. Ці суб'єкти наділялись правоздатністю в основному у галузі майнового права. Проте довгий час спірним для римських юристів залишалося питання права власності юридичної особи. Відсутність інституту прямого представництва не дозволяло належним чином усвідомити можливість т.з. «фіктивного», нереального в матеріальному розумінні, суб'єкта (юридичної особи)

бути власником матеріальних речей. Юридичні особи беззаперечно могли набувати права власності на різного роду речі, в тому числі й на нерухоме майно, проте основоположною ідеєю майнового статусу приватної корпорації, що фактично визначало розмір та специфіку правосуб'єктності юридичної особи, стало відокремлення майнових прав та обов'язків корпорації від її засновників. Юридичне становище корпорації не припинялось, а об'єм правосуб'єктності корпорації не змінювався при виході одного із її членів. Як зазначає Коструба А.В., «діяльність юридичної особи (установи) не зумовлюється поведінкою її учасників. У цій формулі відзначена відсутність взаємозалежності юридичної особи з її учасником (засновником)» [103, с. 44]. Така відокремленість зумовлена однією з причин специфічної деліктоздатності юридичних осіб: відповідальність юридичних осіб фактично зводилась до персональної відповідальності її представника. Цим римські юристи підкреслювали, що за делікти представників громади не відповідають, оскільки не можуть діяти зі злим умислом [63, с. 63]. Згодом така позиція була переосмислена і юридичну особу як окремого суб'єкта можна було притягнути до відповідальності. Так, адміністратор (управлінець) міського майна, якщо він діяв не від себе особисто, а від імені міста, не відповідав за свої дії у випадку залишення ним своєї посади. Цим фактично було визнано, що правочин вчиняється містом, як юридичною особою, а не адміністратором, як приватною особою. Проте існувала і змішана відповідальність юридичних осіб та їх представників. Зокрема, така позиція існувала в галузі боргових зобов'язань (наприклад, позики) та була відмінною від доктрин сучасного права. Так, місто як юридична особа (муніципії чи інший публічний суб'єкт) зобов'язується з позики, зробленої від його імені адміністраторами (підвладними особами), повернути лише ту частину, яка дійсно пішла на користь міста; в іншому випадку до відповідальності по грошовому боргу залучаються ті особи, які уклали контракт, а не місто [33, с. 52–55]. Проте це правило не встановлювало так званого принципу «безвідповідальності» чи «недоторканості» юридичної особи, така позиція дозволяла уникати зловживань з матеріальними ресурсами зі сторони міських адміністраторів на свою користь. Таке положення стало однією із початкових

стадій розвитку регресних правовідносин. Проте, як зазначають деякі науковці, римські юристи не розглядали юридичну відповідальність як самостійну і повноцінну правову категорію [206, с. 203]

Вищезазначені питання стосувались лише відповідальності юридичних осіб. Інші сфери їхньої діяльності залишаються практично не дослідженими, особливо це стосується юридичних осіб публічного права. Так, в галузі приватноправових відносин (щодо реалізації приватної правосуб'єктності) види й форми відповідальності збігаються з приватними корпораціями. Але юридичні особи публічного права (міста, муніципії, казана тощо) були наділені ще й публічною правосуб'єктністю, і при реалізації цих публічних прав могли виникати делікти та чинення шкоди приватним інтересам інших осіб. У випадку, якщо такий делікт спричиняв особисту користь представника юридичної особи, то позов подавався проти представника.

Дієздатність юридичної особи розподілялась між її органами відповідно до їх компетенції. У зв'язку із відсутністю інституту прямого представництва виникали спірні питання щодо реалізації прав та обов'язків юридичної особи, оскільки органи управління часто були колегіальними, а римські юристи дотримувалися такої позиції, що органи юридичної особи, влаштовані як збори осіб, могли приймати рішення, але не були здатні до дії з реалізації та виконання цих рішень. Фактично римськими юристами було визнано, що корпорація як юридична особа може вступати в правовідносини з іншими особами при безпосередній участі фізичних осіб, уповноважених на це у встановленому порядку. Закон не виділяв конкретного об'єму прав і обов'язків юридичної особи чи її органів та шляхів їх реалізації, всі ці питання регулювалися внутрішніми документами юридичної особи. Основним критерієм при цьому була відповідність статутів юридичних осіб вимогам закону.

Окрім того, в період розвинутого римського права та переосмислення постулатів щодо інституту представництва специфіка дієздатності юридичної особи залежала від типу самої юридичної особи. Так, що стосується юридичних осіб публічного права, зокрема, муніципій, курій тощо, то можливість виступати

від імені общини в суді надавалась лише тим особам, яким це прямо дозволяв закон. Також закон передбачав наявність спеціальних посад для реалізації різного роду прав. Так, на магістрів закон покладав обов'язки по загальному представництву общини та саме їх претор, перш за все, допускав до участі у судових справах, водночас реалізувати процесуальну правосуб'єктність могли й інші представники (деякі джерела його іменують його як *actor universitatis*) [146, с. 100–101].

Виникнення юридичної особи в римському праві стало результатом застосування особливої юридичної техніки, такої як фікція, що, фактично, і стало причиною того, що саме першою комплексною теорією юридичної особи стала теорія фікції (уособлення). Динаміка тогочасних правовідносин передбачала за необхідне існування іншого суб'єкта правовідносин (в юридичному значенні), аніж фізична особа, але законодавче регулювання не завжди встигало за реальністю, тому за допомогою фікції римські юристи піднесли існування юридичної особи до юридичного факту. З погляду подолання логічних протиставлень та удосконалення позитивного права, фікція в римському праві була майже ідеальним інструментом, яку можна розглядати як особливий прийом юридичної техніки, що полягає у визнанні свідомо неправдивого положення як істини, можливість спростування якої не має ніякого юридичного значення [80, с. 26; 21, с. 16]. Визнавши факт належності окремих прав організаціям, їх участь у торговому обороті та не знайшовши законодавчого шляху розв'язання проблеми, римські юристи були вимушені прирівняти такі організації до осіб та визнати, що вони діють як особи. За допомогою фікції римські юристи намагались поширити тогочасні закони на ширше коло явищ [125, с. 21–22].

Так, інститут юридичної особи був утворений та належним чином розвинутий завдяки діяльності римських юристів та філософів, проте вчення про юридичну особу не було належно усвідомлене та осмислене. Причиною цього є особливості історичного періоду та відсутність безпосередньої необхідності участі юридичних осіб у цивільному і господарському обороті держави.

Становлення інституту юридичної особи в Середньовіччі, починаючи з XII ст., у всіх країнах континентальної Європи відбулось під впливом римського права.

Проте дослідникам важко точно сказати чи ідея юридичної особи прийшла в європейське право в процесі рецепції римського права, чи цей інститут виник як закономірне явище в суспільному житті тогочасних держав на певному історичному етапі їх розвитку, оскільки сам процес запозичення давньоримського права опирався не на римські першоджерела, а на праці консіліаторів [19, с. 16].

Загальновизнаною вважається думка, що витокom корпорацій в Західній Європі є торгові гільдії, які виникали для організації спільних подорожей в окремі країни з торговими цілями. Активні торгові відносини між містами й країнами, а також захист власного майна від грабіжників (а на морі від піратів), стало однією із причин ведення купцями справ разом, компаніями. З часом були розроблені окремі правила спільної діяльності для таких утворень (певні регламенти), створювались об'єднання гільдій одного типу, які були покликані на захист прав та інтересів їх членів.

Торгові гільдії не були цілісними господарськими одиницями, оскільки їм притаманна солідарна відповідальність учасників, заснована на загальних умовах спільної діяльності. Торгова гільдія відповідала за борги кожного зі своїх членів аналогічно, як особи однієї національності відповідають один за одного на чужині або як громадяни солідарно відповідали за борги громади [234, с. 132]. Проте не варто забувати, що ми говоримо про ранні періоди розвитку інституту юридичної особи.

Розвиток товарно-грошових відносин між окремими гільдіями та купцями, накопичення капіталу в окремих осіб виявило необхідність розвитку та еволюції правової конструкції юридичної особи. Тогочасні прототипи юридичних осіб створювались як товариства осіб. Один купець не міг одночасно бути засновником декількох гільдій, оскільки це зазвичай вимагало його безпосередньої участі у діяльності такого утворення. Відсутність належного рівня комунікацій та історична особливість даного періоду унеможливлювала особу вести декілька справ одночасно. Особливо такі ситуації проявлялись у морській торгівлі, оскільки одна подорож за товаром була дуже довготривалою. В XI–XVI ст. в країнах Європи, які вели активну морську торгівлю (наприклад, Франція та Італія), почали

зароджуватись перші прототипи командитних товариств, учасники яких поділялись на тих, хто дає гроші, і тих, хто надає свою працю.

На основі вищезгаданих утворень в країнах Європи почали створюватись так звані «товариства капіталів», особливо у сфері морської торгівлі та перевезень. Так, наприклад, ініціатор будівництва корабля оголошував вартість корабля та розмір паїв, які зазвичай були рівними. З моменту продажу всіх паїв товариство вважалось створеним. Грошова участь осіб у такому товаристві зазвичай не обмежувалась лише вартістю окремого паю. Власники були зобов'язані утримувати корабель за власні кошти, споряджати його в плавання. Керівником таких товариств зазвичай ставав ініціатор будівництва корабля.

Недостатнє усвідомлення правової природи юридичних осіб зазвичай створювало значну прогалину в законодавчому регулюванні їхньої діяльності, тому часто застосовувались схожі норми законів, що регулювали правовідносини іншого роду (наприклад, продаж частки чи паю товариства здійснювався за правилами продажу нерухомого майна) [6, с. 60].

Та в деяких країнах перші юридичні особи були створені порівняно пізно, поряд з іншими країнами Європи. Так, на території сучасної Німеччини юридичні особи з'явилися значно пізніше, ніж в таких країнах як Франція, Англія чи Нідерланди. Внаслідок економічних та політичних причин місцеві купці не бачили необхідності у створенні юридичних осіб: їхня діяльність мала індивідуальний характер, але підпорядковувалась загальноприйнятим правилам та звичаям торгового обороту.

Доволі часто виникнення тих чи інших правосуб'єктних утворень в процесі еволюції інституту юридичної особи було зумовлено історичною необхідністю або внаслідок певних обставин. До таких випадків можна віднести банки, історія виникнення яких започаткована у середньовічній Італії, що в той час переживала період феодальної роздрібненості. Так, міста Італії, які перебували в процесі довготривалих війн між собою, потребували значної фінансової підтримки для армії. Тому владою було створено систему державних позик (добровільних або примусових) в обмін на надання певних пільг чи переваг. Громадянам обіцяли

виплачувати поряд з основним тілом позики ще й високі проценти, ставки яких з часом понижувались. В результаті надання таких державних позик, кредитори об'єднувались у союзи (так звані маони) для захисту своїх прав та інтересів. Часто кредитори обмінювали свої права вимоги до держави на право отримання частини державних доходів. Саме на основі цих маонів і почали створюватись перші банки, які з часом почали здійснювати банківську та торгівельну діяльність. З часом об'єм прав таких утворень значно розширювався і вони ставали вагомими учасниками суспільних та державних процесів. Так, наприклад, Банк Святого Георгія в Генуї у XVI столітті був єдиною установою у тогочасній державі, якій було надано право випуску державних грошей.

Особлива увага в процесі цього дослідження приділяється приватноправовим утворенням, про що вже говорилося раніше, але, на нашу думку, необхідно виокремити та більш детально розглянути роль та місце церкви як юридичної особи в суспільстві, зокрема в ранні періоди феодалізму, адже була одним із найбільших феодалів тогочасної Європи. Вперше поняття особи застосовано каноністами до церкви як організації. Сталось це завдяки тому, що вони почали розрізняти поняття особа від «реального поняття» про людину [129, с. 313].

Роль церкви в тогочасному суспільстві почала активно зростати після імператора Костянтина (272 – 337 р. н.е.), який узаконив церкву як організацію та припинив гоніння християн в Римській імперії. Протягом одного століття з моменту виходу церкви з підпілля склалась своєрідна та дуже сильна система церковно-державних відносин, яка отримала назву симфонія [15, с. 12]. З цього часу церква перетворилась на приватноправову корпорацію, яка почала активно розвиватись, набувати права та нести обов'язки. Загальноприйнятою думкою, що не змінювалась протягом всього існування церкви, є ідея створення церкви вищою силою, Богом. Папа Римський є лише його представником на Землі. Вся влада Папи та церкви походить від Бога і лише йому підпорядковується. Ці погляди лягли в основу теорії природного права.

В ранні епохи феодалізму роль церкви як суспільної установи поширювалася та збільшувалася. Церква з приватноправової організації перетворилась на

публічно-правову та почала нав'язувати свої умови для існування публічної світської (цивільної) влади. Церкву почали розглядати як основу всього суспільства, протиставляючи їй державу. Все більшого розвитку набували теорії верховенства церкви у суспільстві, державу розглядали лише як виконавчу владу, яка була передана церквою суспільству. Одним із творців такої теорії взаємовідносин церкви та держави був філософ та богослов Аврелій Августин Блаженний, який у своїй праці «Про град Божий» обґрунтовує свої теорії походження світської влади від церковної, яку називає абсолютною. Такі погляди набули значного поширення в тогочасному суспільстві. Так, загальновідомим є випадок, коли імператор Генріх IV три дні й три ночі стояв босим на снігу перед замком, в якому перебував Папа Римський, просячи пробачення та зняття анафеми (відлучення від церкви), що підкреслює пріоритетність церковної влади.

Першопричиною розвитку таких теорій був той факт, що саме церковні філософи та теоретики були першими науковцями, у них був доступ до першоджерел римського права, які вони трактували в деяких епізодах на користь церкви. Саме через церкву в тогочасному суспільстві поширювалась письменність. Така елементарна проблема для сучасності в епоху Середньовіччя була дуже значною, адже не відкривала всім охочим рівні можливості.

З часом церква набула всіх ознак юридичної особи, а глосатори та консіліатори розглядали її як особливий вид союзу. Правосуб'єктність церкви як учасника суспільних відносин дуже сильно розширилася. Церковна влада трансформувалася на світську (цивільну), а в окремих моментах навіть була сильнішою за останню. Об'єм правоздатності церкви з цивільної площини екстраполювався на інші сфери суспільного життя. Так, прикладами цього можна назвати інквізицію чи Хрестові походи.

У період Відродження та надалі в Новий час еволюція правосуб'єктності юридичних осіб відбувалась одночасно з розвитком юридичних осіб як суб'єктів правовідносин. Виклики економіки та товарно-грошових відносин породжували необхідність у створенні та розвитку нових уявлень про чинні форми юридичних осіб. Основна задача створення нових юридичних конструкцій полягала в тому,

щоб дати такі форми, які б відображали в собі всі особливості того чи іншого інституту. Виникнення перших складних видів юридичних осіб пов'язують із Голландською та Англійською Ост-Індійською компанією.

Необхідність упорядкування колоніальної торгівлі підштовхувала державу створення якісно нових форм юридичних осіб, складніших за своїм змістом та формою. Індивідуалізм тогочасної торгівлі, яка фактично була основним видом тогочасної економічної діяльності, був подоланий новим видом юридичної особи – акціонерним товариством. Необхідність накопичення значного капіталу, як основи діяльності юридичних осіб (переважно торгових компаній), стимульована зі сторони держави, стала тим фактором, який підштовхував окремих підприємців об'єднуватись в компанії.

Загальноприйнятою є твердження, що саме в Голландії виникла акціонерна компанія, яка була першим прототипом сучасних акціонерних товариств. Особливістю тогочасних юридичних осіб була, зокрема, їхня вузькоспеціальна правосуб'єктність: вони могли здійснювати лише ту діяльність для якої власне і були засновані (торгівля з колоніями, будівництво мостів чи доріг тощо).

Ватро зазначити, що створення нових юридичних осіб для здійснення певної діяльності активно підтримувалось державою: новим компаніям надавались значні пільги у порівнянні із фізичними особами, деяким компаніям держава створювала спеціальні умови безпеки для здійснення морської торгівлі (наприклад, у вигляді надання власного воєнно-морського флоту для захисту цивільних суден) тощо.

Створення нових правових конструкцій доволі важко, повільно і неоднозначно сприймалось суспільством. Так, наприклад, англійські компанії створювались внаслідок ініціативи місцевих підприємців, які звикли здавна працювати компаніями у сфері морської торгівлі чи інших довготривалих і затратних проєктів. Держава ж, зі своєї сторони, стимулювала і підтримувала такі ініціативи. Натомість перші московські компанії створювались за імперативними вказівками центральної влади. Це було певною історичною закономірністю, адже місцеві купці звикли працювати індивідуально, а власних колоній в Російській імперії не було і, відповідно, морська торгівля велась не дуже активно.

Важко виділити конкретну дату чи період виникнення тих, чи інших форм юридичних осіб. Окремі форми юридичних осіб еволюціонували протягом тривалого часу, видозмінювались, збільшувалась їх правосуб'єктність. Проте більшість вітчизняних вчених схиляються до думки, що сучасні юридичні особи та їх найближчі прототипи виникли саме в XIX–XX ст. та еволюціонували до сучасного стану протягом останніх десятиліть. До такої позиції схиляє і той факт, що за вказаний період, фактично, збереглись ті першоджерела та наукові праці тогочасних вчених-юристів, які дозволяють детально прослідкувати шлях тієї чи іншої правової конструкції, її розвиток та видозміни. Окрім того, певні правові конструкції приходили в різні правові системи не одночасно, а деякі могли виникати, існувати й зникати зовсім локально (як, наприклад, російські артілі). Деякі юридичні особи в першопричині свого виникнення мали існування інших юридичних осіб. Так, перші біржі, які здійснювали торгівлю акціями, завдячують своєму виникненню саме акціонерним товариствам. Голландська біржа у XVIII столітті у порівнянні із сучасними аналогами була не меншою за Нью-Йоркську чи Токійську фондову біржі.

До створення в XIX ст. низка фундаментальних теорій експлікувала серйозні наукові дослідження, які велися протягом всієї історії існування юридичних осіб і активно тривають в сучасній науці. Попри множинність різних концепцій юридичної особи це не робить негативного впливу на практику її функціонування, а лише підтверджує, що юридична особа постає суб'єктом як публічного, так і приватного права, що вступає у правові відносини від свого імені та відповідає в межах цих відносин майном. Протягом вищевказаного періоду значного розвитку набули юридичні особи приватного права (а серед них, зокрема, господарські товариства), окрім того, в деяких правових системах було переосмислено сутність поділу юридичних осіб на осіб приватного і публічного права.

Становлення інституту юридичної особи та її правосуб'єктності в європейських країнах відбувалось по-різному, великий вплив відігравали місцеві традиції та звичаї. Окрім того, різні типи юридичних осіб, які виникали в тих чи

інших правових системах, мали свої особливості, що якісно відрізняли їх від схожих утворень в інших країнах.

Так, з кінця XVIII – початку XIX століття активно розвивалося право про регулювання створення та діяльності юридичних осіб, виділились їх класифікації. Особливістю цього періоду було акцентування саме на приватноправових утвореннях, наприклад, Закон про асоціації від 01 липня 1901 року та Закон про командитні товариства на акціях 1856 року у Франції, так званий закон про обмежену відповідальність (Limited liability Act) 1855 року в Англії чи прусський закон 1843 року про акціонерні компанії [42, с. 16]. Юридичні особи приватного права були активнішими учасниками правовідносин в державі, оскільки публічні функції держави нерідко в тих чи інших правових системах виконували певні посадові фізичні особи, які діяли безпосередньо від імені держави. Окрім того, відбувається поступовий перехід від вузької правосуб'єктності юридичних осіб до більш універсальної.

Нерідко правоздатність юридичних осіб штучно урізалась чи обмежувалась зі сторони держави. Так, наприклад, Закон від 15 квітня 1794 року у Франції взагалі заборонив створення нових компаній, у французькому торговому кодексі 1804 року взагалі не було згадок про юридичних осіб, а декретом від 16 січня 1808 року було зобов'язано всім акціонерним компаніям під страхом ліквідації звернутись до органів державної влади для отримання дозволу на подальше існування [214, с. 79–80].

Розвиток інституту юридичної особи безпосередньо залежав від змін економічної та правової системи, важливою ознакою цього інституту було і залишається швидке реагування на нові соціально-економічні виклики.

Таким, у своєму еволюційному розвитку поняття юридичної особи та її правосуб'єктності пройшло тривалий шлях від стародавніх часів до сучасності. Перші прообрази юридичних осіб виникли ще в античному світі. Саме з часів римського права започатковані такі поняття як корпорації, які об'єднували осіб для досягнення спільних цілей, а також відмежування прав таких корпорацій від їх учасників. У середньовічній Європі розвиток правосуб'єктності юридичних осіб

був тісно пов'язаний з діяльністю церковних організацій та торгових гільдій, зокрема перші мали власні статuti та користувалися правами юридичних осіб, у той час, як торгові гільдії, об'єднуючи купців і ремісників, також стали одними з перших юридичних осіб, що мали свої права та обов'язки.

В епоху Відродження та в Новий час поняття правосуб'єктності юридичної особи набуває чіткіших юридичних характеристик, оскільки у цей період виникають торгівельні компанії, банки, страхові компанії, які потребували чіткого правового статусу для здійснення своєї діяльності. Сьогодні поняття юридичної особи та її правосуб'єктність визнається невіддільною частиною правових систем більшості країн світу.

1.2. Методологічні та концептуальні підходи до розуміння правосуб'єктності юридичної особи

Для вивчення та використання певного явища в сучасному суспільстві першочерговим кроком є його розуміння, аналіз компонентів, студіювання історичного шляху розвитку та еволюції (в окремих випадках можливо і революції). Тому, перш за все, важливо створити ефективну та чітку систему понять та термінів, які б відповідали вимогам сучасності, потребам суспільства. Однією із ключових ознак права є його історична мінливість, яка дозволяє йому видозмінюватись, еволюціонувати та пристосовуватись до вимог конкретного історичного періоду. У зв'язку з цим, виходячи з мети та актуальності теми цього наукового дослідження, розвиток категорії «правосуб'єктність юридичної особи» набуває важливого значення у сучасних історичних умовах. Особливо це проявляється у недостатньому його розумінні, неповному розкритті правової природи та внутрішнього змісту, а також неналежним розкриттям та дослідженням його окремих компонентів. Актуальність цього питання прослідковується й в особливостях даного історичного періоду: людину зі світового трону потіснила юридична особа, корпорації-гіганти сьогодні правлять сучасним світом.

Особлива роль у дослідженні вищевказаних категорій відводиться методологічній частині, як основі будь-якого наукового дослідження. Питання

правосуб'єктності юридичних осіб та вивчення окремих її елементів не актуальне у сучасній науковій думці. Проте динаміка економічного та правового життя суспільства змушує нас кожен день вдосконалювати вже набуті знання та вміння, видозмінювати їх, пристосовувати до конкретних історичних потреб.

Проте досі низка спірних питань не знайшли свого вирішення, зокрема немає однозначності у визначенні поняття правосуб'єктності юридичної особи, її структури, типів, взаємозв'язків з іншими підсистемами соціальної системи. Вважається, що категорія «правосуб'єктність» та її окремі елементи (наприклад, дієздатність юридичної особи) до цього часу недостатньо вивчені. Це обумовлено передусім тим, що в силу практичних та доктринальних проблем праворозуміння і правозастосування проблематика правосуб'єктності юридичної особи, як і сам інститут юридичної особи, традиційно розроблявся лише в межах цивільно-правових досліджень [227, с. 321]. Це, своєю чергою, спричинило викривлене розуміння сутності вищевказаних інститутів не як загальноправових понять, а окремих інститутів певної галузі.

Кожен новий етап в прогресивному розвитку науки знаменується подальшим зростанням значення методологічних основ. Як доказ того може слугувати, наприклад, поворот до інтенсивного вивчення і розробки проблем методології [22, с. 33], який сьогодні характерний всім сферам наукового пізнання. Така інтенсивність пояснюється насамперед необхідністю наукових досліджень складних процесів суспільного буття і перспектив його змін.

Проте, на кожному новому етапі розвитку та осмислення теоретичних основ права ми стикаємось з проблемою їх вивчення і розуміння. Це пов'язано з тим фактом, що теорія права до сьогоднішнього дня своїм фундаментом має українську правову систему. Такий підхід був успадкований від радянської теорії права і він слугує перешкодою до об'єктивного вивчення та оцінки ефективності існування державно-правових інститутів, оскільки штучно себе обмежує межами національного права та законодавства.

Кожна теорія містить в собі набір чи систему вихідних основоположних категорій і понять, які задають основний напрямок руху, каркас конкретного

правового образу досліджуваного об'єкта. Ця система виражається в ієрархічно організованому, упорядкованому категоріальному апараті, який складається з цілого набору окремо визначених категорій та термінів. В системі наукового пізнання категорії мають значення вузлових понять, які містять зміст всіх інших, визначають їх взаємозв'язок та субординацію. Зміст будь-якої теорії складає теорія її об'єкта, яка розкривається через її визначення. Побудова категоріального поняттєвого апарату будь-якої теорії передбачає виділення вихідних найпростіших категорій, які відображають такі сторони (відносини) досліджуваного цілого, які визначають всі інші його сторони, зв'язки, пояснює їх виникнення та зміни. В якості вузлового поняття категорії правосуб'єктності юридичної особи виступає «юридична особа», що позиціюється основою, на якій розгортаються всі інші поняття, які формують каркас теорії правосуб'єктності.

Питання методології і її функцій висвітлюється в сучасній науковій літературі неоднозначно, враховуючи значну кількість присвячених їй робіт. Так, метод правової науки розуміють як «спосіб пізнання, формулювання наукових гіпотез, перевірки доказовості висновків за допомогою різних конкретних засобів та прийомів» [230, с. 14]. Методологія як наука про способи та прийоми дослідження розглядає суттєві характеристики конкретних методів пізнання, що становлять загальний напрям дослідження. Методологія права є «складовою юридичної науки, виходячи з того, що вона є системою знань, яка включена до певної пізнавальної системи» [101, с. 54]. Принципи методології правової науки наділені державно-правовим характером. До таких, зокрема, відносять принцип об'єктивності («спрямованість на те, щоб зрозуміти світ і будь-яку складову його частину такими, які вони були, є чи можуть бути» [76, с. 99]), принцип пізнання реального світу (людина і суспільство здатні в цілому правильно відображати реальний світ і пізнавати його закономірності [10, с. 3]), принцип усестороннього пізнання (вияснення всіх сторін, зв'язків та відносин [57, с. 161]), принцип історичного підходу (дослідження історії виникнення правового чи соціального явища і процесу, головні етапи його історичного розвитку), конкретно-історичний підхід (визнання досліджуваних явищ конкретно-історичними та відносними щодо

наукової істини) [20, с. 100–101], метод порівняльного правознавства (дослідження конкретного об'єкта у порівнянні з іншими правовими системами сучасності [135, с. 19–20]). Поряд зі спеціально правовими методами юридична наука використовує й інші загальні методи наукового дослідження, такі як аналіз, синтез, дедукція, індукція чи загально філософські методи. Саме сукупне застосування останніх разом із методами вивчення держави та права дозволяють проводити нові пошуки та збагачувати науковий доробок новими загальнотеоретичними надбаннями. Тим чи іншим чином вищезгадані методи часто застосовуються в нашому науковому дослідженні.

Теорія права та держави не є статичною наукою, вона динамічна: виникають нові загальноправові поняття та принципи, видозмінюються вже відомі наукові результати, пристосовуючись до історичної необхідності. Водночас відбувається і розвиток методологічної бази наукового дослідження, яка, на відміну від будь-якої іншої науки, не втрачає, а лише набуває нових методів і форм. Сьогодення диктує нам жорсткі умови, тому право зобов'язане оперативно реагувати на суспільні потреби. Протягом останніх десятиліть в правовій науці сформувались нові галузі права, нові інститути та правові форми [71, с. 37]. У зв'язку із такими змінами потребує і переосмислення інститут правосуб'єктності юридичної особи: галузева подрібненість змушує по-новому дивитись на вже традиційні для теорії права поняття та інтерпретувати їх через призму галузевих інститутів.

Інститут правосуб'єктності (та її окремих елементів) зберігся до наших днів, фактично, у тому ж вигляді, в якому його розглядали наприкінці XIX – початку XX століття. Наприклад, Г. Ф. Шершеневич визначав правоздатність як здатність мати й набувати права, тобто бути суб'єктом прав і обов'язків, а дієздатність як здатність самостійно встановлювати відносини за допомогою юридичних дій. Якщо ж звернутись до сучасного законодавчого визначення цих понять, то можемо побачити, що їхній зміст повністю зберігся, хоча в праві за останніх 100 років відбулись значні зміни.

Методологічною основою дисертації стали загальнофілософські, загальнонаукові та спеціально-наукові методи та принципи пізнання (в тому числі

й ті, що описані вище), які допомогли нам максимально наблизитись до поставлених завдань.

Загальнофілософські основи методу наукового пізнання демонструють собою вищий теоретичний та системно-раціональний рівень, який містить першочергові світоглядні цінності та методологічні позиції. В побудові будь-якої адекватної наукової правової теорії цей метод відіграє значну роль, оскільки його універсальність дозволяє виконувати свою функцію в кожному правовому дослідженні. Як зазначає В. Садовнік, «загальнонаукові методи формуються в логічному взаємозв'язку із філософськими методами та враховують предметну спрямованість наукового пошуку, конкретизують абстрактні філософські конструкції та створюють методологічне підґрунтя формування шляхів вирішення поставленої проблеми» [201, с. 67]. До числа таких філософських категорій, без яких не можливо уявити собі жодне наукове дослідження, відносимо «розвиток», «суперечність», «причину», «наслідок», «необхідність», «тенденцію», «концепцію», «теорію» та інші.

Загальнофілософські методи пізнання поняття правосуб'єктності юридичної особи передбачають постановку питань у їх найзагальнішій формі, охоплюючи все різноманіття фактів, які належать до цього поняття. Організаційний підхід до вивчення інституту правосуб'єктності юридичної особи має не лише важливе значення для розкриття правової природи юридичної особи та її правосуб'єктності, а й для побудови теорії цих понять. Для того, щоб розкрити сутність об'єкта дослідження, необхідно сформулювати три важливі методи побудови теорії: історичний (генетичний), логічний (структурний) та організаційний (функціональний). На думку А. Луцького, саме в процесі їх взаємодії «формується адекватне уявлення про об'єктивну ідеологічну реальність правової дійсності в її цілісності» [111, с. 190]. Як показує практика наукових досліджень, ці методи можуть застосовуватись у різній послідовності, але сама логіка вивчення сутності явища потребує їхньої однозначної присутності. Тож загальнонаукові методи пізнання не лише конкретизують філософський рівень наукового дослідження, але й стають основою для спеціально-наукових методів дослідження.

Серед використаних загальнонаукових методів дослідження виокремлюємо історичний та метод аналізу, за допомогою яких ми можемо прослідкувати точку виникнення та лінію розвитку поняття правосуб'єктності юридичної особи, пояснити окремі закономірності його подальшого розвитку та пояснити невивчені фокуси. Зазначений метод «дозволяє здійснювати характеристику генезису основних форм та істотних рис досліджуваного питання, етапів його трансформації та еволюції, глибше зрозуміти сучасні особливості та перспективи досліджуваного феномену» [111, с. 192].

Пізнання права передбачає перш за все визначення того, за умов якої історичної епохи воно виникало, які етапи розвитку пройшло, як змінилось, які тенденції його руху. В основному ці питання становлять предмет історичної науки, але цей факт потрібно залишити поза увагою, оскільки науку методології права цікавить перш за все співвідношення історичного та логічного наукових методів, їх єдність в процесі пізнання, що є провідним питанням методології.

Поняття «юридична особа» та «правосуб'єктність» виникло набагато пізніше, ніж самі ці явища. Довгий час до юридичної особи застосовували найрізноманітніші терміни та визначення, такі як *persona ficta*, моральна особа, союз чи корпорація. Такі дії не можна назвати якимсь дефективними чи неправильними, адже як явище юридична особа була усвідомлена вже давно: вона була активним учасником суспільних відносин, набула статусу «суб'єкт права». Часто в юридичній науці та на практиці поняття «суб'єкт права» визначається за формально-юридичними ознаками: саме через правосуб'єктність [85, с. 24; 204, с. 91; 238, с. 29–30]. Зокрема, в теорії права правосуб'єктність розуміють як здатність особи бути суб'єктом права, мати права та обов'язки, брати участь у правовідносинах, однак висловлюються різні погляди на визначення змісту цієї правової категорії.

Історичні етапи розвитку інституту правосуб'єктності юридичної особи безпосередньо пов'язані із розвитком уявлень про саму юридичну особу, оскільки ці два поняття є практично не роздільні: не можна говорити про суб'єкта права, який не наділений основоположними правами та обов'язками або немає механізму

їхньої реалізації. З іншої сторони не можемо говорити про безсуб'єктні права, оскільки існування безсуб'єктних прав не відповідає сучасному розумінню суб'єктивного права як юридично захищеного інтересу конкретної особи (суб'єкта) [12, с. 99]. Якщо юридичну особу декодувати як окреме явище без правосуб'єктності, то в такому випадку ми побачимо пусту юридичну конструкцію, яку лише правосуб'єктність наповнює «живим» змістом. З погляду права, така пуста форма не є цікавою ні науці, ані практиці. Особливості окремих історичних епох, тенденції розвитку загальних уявлень про державу та право і конкретних уявлень про юридичну особу та її правосуб'єктність дозволяють належним чином зрозуміти наявність тих чи інших ознак та форм, які існують сьогодні, зрозуміти чому саме такі форми є життєздатними, а також дають змогу спрогнозувати подальший розвиток чи відмирання тих, чи інших правових форм.

Принцип об'єктивного дослідження правосуб'єктності юридичної особи для теорії права важко застосувати внаслідок відсутності єдиного загально прийнятого або легітимізованого визначення цього інституту загалом. Принцип об'єктивності не завжди може конкурувати з можливостями принципу неklasичної парадигми, суб'єктивністю. Принцип раціоналізму іноді не задовольняє запити сучасної юриспруденції щодо розвитку юридичної психології та досліджень, спрямованих на розкриття нераціональних та ірраціональних основ права тощо [118, с. 49].

Проте при дослідженні підходів до визначення окремих її елементів чи визначення правосуб'єктності на галузевому рівні склалась дещо інша ситуація. В окремих галузях права вже сформувались більш-менш стійкі поняття правосуб'єктності та її окремих елементів або ж вони трансформувались в окремі галузеві інститути (наприклад, у господарському праві міцно закріпилась поняття господарської компетенції), що дозволяє максимально об'єктивно висвітлити вже напрацьовані наукові здобутки та запропонувати своє бачення ситуації.

Об'єктивність наукового дослідження передбачає собою не відмову від світоглядних та ідеологічних цінностей, а постійне бажання враховувати та контролювати її, бачити відносність будь-яких висновків, уникати одностороннього розв'язання певної проблеми. У світоглядному фокусі це

дослідження будується на таких філософсько-правових ідеалах і цінностях як правова держава, законність, поділ права на приватне та публічне, баланс публічних та приватних інтересів і забезпечення рівних правових засобів їх захисту.

Дослідження категорії правосуб'єктності юридичної особи як загалом, так і в окремих її елементах, дозволяє максимально наблизитись до висвітлення основних проблем та визначення правової природи й сутності. Завдяки методу усестороннього пізнання в дисертації стане можливим досліджувати та описати зв'язки правосуб'єктності з іншою правовою дійсністю, її місце у правовій реальності, структуру та зміст. Дослідження питання правосуб'єктності юридичної особи повинно відбуватись не відокремлено, а у взаємозв'язку з іншими правовими інститутами та явищами, такими як сама юридична особа, суб'єкт права, державна реєстрація і т.д. [57, с. 161].

Завдяки методу індукції, ми зможемо в теорії права відійти від загального визначення інституту правосуб'єктності юридичної особи до визначень її окремих складових елементів. Це є надзвичайно актуальним здобутком, оскільки саме на загальнотеоретичному рівні ці явища малодосліджені. І, навпаки, детально дослідивши та описавши окремі галузі, усвідомивши їх значення та місце у юридичній теорії та практиці, ми зможемо належним чином визначити та описати досліджуване питання в цілому [133, с. 273].

Одним із важливих методів, без яких неможливо побудувати адекватну та об'єктивну теорію правосуб'єктності юридичної особи, є метод моделювання, який виконує низку важливих функцій: відтворює ознаки оригінального явища та, відповідно служить проміжною ланкою між дослідженням та оригіналом; дозволяє отримати нові знання про об'єкт дослідження; забезпечує упорядкування вже набутих знань; створює наочність уявлень про цю структуру. Завдяки функціональному набору метод моделювання володіє чималим потенціалом при дослідженні конкретного об'єкта, побудови адекватної системи категорій [87, с. 212-213].

Ключовим загальнонауковим терміном виступає поняття «система» – утворення, яке є внутрішньо організованою сукупністю елементів, виступає як єдине ціле відносно до зовнішнього світу, наділене якостями, не властивими їх окремим елементам, що має визначену структуру та ієрархію [226, с. 108]. Виходячи зі сприйняття явищ, об'єктів як системи, системний метод орієнтований на вивчення і розкриття цілісності об'єкта, на виявлення наявних у нього внутрішніх зв'язків і зв'язків з довкіллям. Перевагою системного методу є те, що він дає можливість вивчити об'єкт в його єдності та цілісності, сприяючи визначенню зв'язків між його структурними елементами [108, с. 19–20]. В українській правовій науці сьогодні не було прийнято спроби системно дослідити загальноправову категорію «правосуб'єктності юридичної особи». Такі дослідження або були фрагментарними, де студіювалися окремі складники цієї категорії, або чисто галузеві, де висвітлювалися галузеві підходи до вивчення правосуб'єктності.

Кінцевий результат застосування системного методу – уявлення системної природи об'єкта через систему понять. Найяскравіше це проявляється через в процесі систематизації, дослідницькій діяльності, спрямованій на виявлення в об'єкті суттєво важливих елементів, структур та зв'язків, які спрощують його вивчення для розв'язання поставлених завдань.

Поряд із загальнонауковими чи загальнофілософськими методами наукового дослідження, особливе місце в науковій роботі посідають спеціально-наукові методи, як прийоми та способи пізнання, які розробляються та застосовуються в межах саме юридичної науки (в нашому випадку). До таких можна віднести формально-юридичний метод, метод порівняльного правознавства, метод побудови юридичних конструкцій та інші.

Теоретичний аналіз державно-правових явищ починається з емпіричного пізнання політико-правової та іншої соціальної практики. На цій початковій стадії вирішуються насамперед завдання збору та вивчення основної інформації про об'єкт дослідження. При цьому завжди застосовується розгалужена система

спеціальних та приватноправових прийомів, які дозволяють відтворити всі прояви держави та права в реальному житті та інших процесах і явищах.

Формально-юридичний метод передбачає вивчення правових інститутів у відокремленому вигляді без їхніх взаємозв'язків з іншими соціальними явищами. Для нього характерне застосування правових дефініцій та юридичних конструкцій. Він виявляється у системному визначенні норм права, чинних в даний час в тій чи іншій державі [233, с. 26]. Даний ефект досягається завдяки таким прийомам як опис, узагальнення, класифікація правових норм.

У дисертації найчастіше використовується метод теоретичного пізнання правосуб'єктності юридичної особи. Особливістю теорії держави та права, у порівнянні з іншими правовими науками, а особливо галузевими, є той факт, що теорія не зв'язує себе межами законодавства, яке зазвичай є набагато вужче за саму теорію. Теоретичні ідеї пізнання державно-правових явищ набагато випереджають правову дійсність, саме такі ідеї є першочерговим та обов'язковим підґрунтям якісних норм права і законодавства. Початковим етапом теоретичного пізнання є піднесення конкретного до абстрактного. Під конкретним в нашому випадку ми розуміємо об'єктивну реальність, а абстрактне – це загальні поняття, якими охоплюються деякі загальні, стійкі якості, властивості та зв'язки явищ та процесів.

Тісно пов'язаним із зазначеними методами є метод побудови юридичних конструкцій (метод правового моделювання), який розглядається як ідеальна модель, що відображає складну структурну побудову врегульованих правом взаємовідносин, юридичних фактів та їх елементів. Власне, побудова юридичних конструкцій і являє собою застосування методу моделювання в пізнанні правових явищ [100, с. 26–27].

Уточнення поняттєвого апарату цього дослідження здійснювалося за допомогою формально-юридичного методу. Розробка конструкції правосуб'єктності юридичної особи містить не просто формування її поняття, а виявлення структурних елементів, складних взаємозв'язків і конструювання єдиної моделі досліджуваного об'єкта. Юридична конструкція правосуб'єктності юридичної особи є спрощеним та грубим образом досліджуваного нами явища. Для

більш детального його вивчення ми повинні не лише формально скласти її структурні елементи, а й детально вивчити їх взаємозв'язки, передумови виникнення, розвитку та змін.

Використання формально-юридичного підходу, за яким суб'єктом права постає той, хто визнаний як такий об'єктивним правом, відрізняється від теорій інтересу та волі зовсім не тим, що він знімає питання про нижню межу (умови визнання) правосуб'єктності. Такий підхід надає можливість визнати суб'єктом права будь-кого (хоча й чисто теоретично). Такий підхід безпосередньо стосується наукових теорій щодо визначення поняття «юридична особа» [14, с. 240].

Вивчення правосуб'єктності юридичної особи як загальноправової категорії передбачає визначення не тільки її правових ознак, якостей чи властивостей, а й конкретизацію поняттєвого апарату, який розкриває онтологічний статус, стверджуючи, що є правосуб'єктність юридичної особи на відміну від інших її елементів чи статусів, окреслює сукупність її ознак, які виявляють внутрішню суть та структуру буття і форм виявлення. Як зазначає Ю. Чалий, «буття юридичних осіб може реалізовуватись лише в одній реальності – у правових відносинах, де з певною умовністю припускається існування цих осіб» [248, с. 149]. Онтологія правосуб'єктності юридичної особи як теорія її буття означає ті загальні параметри, які визначають структуру її існування.

Поряд із виникненням та еволюцією перших прототипів юридичних осіб, розвитком методологічних основ розуміння правосуб'єктності, почали розвиватись і перші наукові погляди та доктрини щодо правової природи цих правових категорій. Сутність категорії «юридична особа» розглядалась вченими та філософами протягом всього періоду існування цього явища, а нові теорії виникали залежно від історичного періоду і відповідної системи виробничих відносин, в умовах якої застосовувались спроби зрозуміти сутність юридичної особи та її правосуб'єктності. Проте за довгий період існування цих понять та фундаментальних досліджень, науковці так і не дійшли до спільної думки щодо їхньої сутності, що, своєю чергою, свідчить про надзвичайну складність категорій

«правосуб'єктність» та «юридична особа», їх актуальність та необхідність подальшого наукового дослідження.

Так, однією з перших наукових теорій юридичної особи стала теорія фікції або персоніфікації, автором якої вважають папу Інокентія IV, що говорив про неможливість відлучення юридичної особи від церкви через те, що корпорація не має душі, а існує лише в уяві людей, будучи *persona ficta*, тобто фіктивною, не існуючою в реальності особою [123, с. 14; 154, с. 37]. Тим самим було повторно підкреслено думку про т.з. «матеріальність» суб'єкта правовідносин.

Теорія фікції, яка фактично була першою комплексною теорією юридичної особи, виникла в результаті рецепції римського права з врахуванням місцевих особливостей [17, с. 37]. Недостатнє уявлення правової природи юридичної особи, а також той факт, що першими дослідниками римського права були монахи, священники та інші особи, наближені до католицької церкви, відіграло значну роль у формуванні теорії фікції.

При трактуванні римських першоджерел середньовічні юристи під терміном *persona* розуміли лише правоздатну та повністю дієздатну людину. Поняття «юридичної особи» в термінологічному контексті не розглядалось, а римські союзи чи інші приватні корпорації позиціювались лише як союз фізичних осіб. Саме завдяки активній діяльності глосаторів, а пізніше консліаторів, вперше була озвучена думка про установлення законом фікції щодо реалізації однією особою колективної волі всіх членів корпорації. Фікція тут розглядалась як певний продукт необхідності. В розумінні об'єктивного права тільки фізична особа могла бути наділена правами та обов'язками та нести відповідальність за свою діяльність, але неможливо було заперечити існування й інших суб'єктів, не фізичних осіб, які були носіями прав та обов'язків, в тому числі набували права власності на нерухоме майно та землю. Але «оскільки безсуб'єктних прав не існує» [224, с. 14], то право в такому випадку ставало фіктивним, тобто набувало створення штучного суб'єкта, за яким ця правоздатність і закріплювалась. Це не фізичні особи, але право прирівнювало їх до осіб фізичних.

Тогочасними прихильниками теорії фікції воля юридичної особи, її права чи обов'язки, розглядались не як єдине ціле, а як сукупність певних елементів правосуб'єктності окремих її членів. Сама ідея фіктивності представництва від імені юридичної особи полягала в наступних поглядах: рішення колективу рідко бувають одноголосними, тому реалізація такого рішення однією особою від імені колективу (навіть при наявності заперечень) не розглядалась як єдина думка всіх її членів [202, с. 74]. Таке представництво розглядалось як фіктивне, оскільки воно могло суперечити волі окремих осіб. Тому часто представництво однією особою інтересів корпорації позиціювалось як одна із форм опіки чи піклування.

В основу теорії фікції лягло положення про реального суб'єкта, яким може бути лише фізична особа, наділена правоздатністю та дієздатністю. Але така позиція входила в конфлікт з реальністю, оскільки юридичні особи вже існували на той час і цей факт неможливо було заперечити. Юридичні особи через своїх представників вступали в правовідносини з державою, територіальними громадами, фізичними особами та іншими юридичними особами, тим самим породжували існування юридичних фактів. Оскільки факт існування юридичних осіб був беззаперечним, то для тогочасних юристів залишалось усвідомити природу цього правового явища, його сутність. Фіктивну природу юридичної особи глосатори та консіліатори пояснювали першочергово через наявність штучної правоздатності, яка була лише частиною правоздатності фізичних осіб та перенеслась на інше, нематеріальне утворення для досягнення певної цілі. Тому таке утворення не може бути матеріальним, а існує лише завдяки волі держави, яка проявляється через певний нормативно-правовий акт. Звідси з'явився термін «юридична особа», тобто створена не природою, а чинним правом порядком, юридичними нормами. Проте початок практичного використання даного терміну відноситься до XIX століття. Історично склалось так, що вперше термін «юридична особа» був використаний саме в Німеччині, там, де юридичні особи виникли пізніше, ніж в інших країнах тогочасної Європи. До цього моменту зазвичай застосовували такі терміни як «фіктивна особа» чи «видумана особа». У Франції, наприклад, застосовувався термін «моральна особа», тому що уявлення про

юридичних осіб виходило за межі фізичного світу, де є лише люди. В Англії використовували термін «штучна особа», пояснюючи це тим, що юридичні особи своїм виникнення завдячують творчості людини [55, с. 207].

Проте вже саме застосування до такого утворення поняття «особа» свідчило про його персоніфікацію, тобто фактичне його відділення від всієї іншої юридичної реальності, що дозволяло ідентифікувати юридичну особу як окремо визначеного суб'єкта правовідносин. З часом сам термін «юридична особа» став формальним, який вказував на визначені ознаки юридичної особи як суб'єкта правової та соціальної реальності. Разом з цим слід зазначити, що термін «особа» в юриспруденції не збігається з терміном людина (тобто може бути ширшим або вужчим у його розумінні).

Одна із течій теорії фікції пояснює юридичну особу як результат діяльності позитивного права, при цьому зазначаючи, що такий штучний суб'єкт права створюється та існує лише для юридичних цілей. Таке утворення не може бути носієм інших прав, аніж цивільних (зокрема майнових).

Теорія фікції остаточно сформувалась в роботах Фрідріха Карла фон Савіньї (перший висунув цілісну теорію сутності юридичної), Ернеста Рудольфа Бірлінга та деяких інших юристів, отримавши назву теорії уособлення. Право вимушене прибїгати до фікції у випадку, коли для досягнення певної цілі недостатньо одного індивіда, а необхідно певний їх союз, який держава наділяє окремим об'ємом прав та обов'язків [263, с. 835–836]. В такому випадку ці правоздатності не мають конкретного власника, але і безсуб'єктних прав існувати не може, оскільки суб'єктивне право завжди належить суб'єкту. Відповідно в інтересах практичної життєдіяльності створюється юридична особа.

Проте і в поглядах самого Савіньї були певні суперечності. Так, він зазначав про юридичних осіб, існування яких зумовлене природно або ж необхідністю. До таких юридичних осіб відносились общини, держава. Інші ж юридичні особи, на думку Савіньї, були породженням права, особами штучними та фіктивними. Окрім того, існують внутрішні суперечності в поглядах останнього щодо волі та дієздатності юридичної особи. Так, на думку Савіньї, юридична особа не може

самостійно діяти та мати власної волі. З однієї сторони, реалізація її прав, тобто дієздатність, здійснюється лише уповноваженими на це представниками, а з іншої сторони воля фізичних осіб, представників юридичної особи, в цивільному праві розглядалась як дія самої юридичної особи. У відповідь своїм критикам Савінья порівнював юридичну особу з дитиною чи недієздатною особою: в обох випадках воля представників таких осіб розглядається як воля самих осіб [102, с. 61–62]. Але при цьому варто розуміти межу правомірності дій представника юридичної особи: представник може діяти лише в тих межах, які визначені установчими документами або встановленими для нього вищим органом управління. У випадку виходу за ці межі, дії представника юридичної особи не можна розцінювати як дію самої юридичної особи. Аналогія таких поглядів і сьогодні знайшла своє законодавче закріплення.

Так, правочин, вчинений представником з перевищенням повноважень, створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки особи, яку він представляє, лише у разі наступного схвалення правочину цією особою. Правочин вважається схваленим зокрема у разі, якщо особа, яку він представляє, вчинила дії, що свідчать про прийняття його до виконання [239].

Теорія уособлення набула свого значного розвитку і після Савіньї. Так, представниками одного із напрямків теорії уособлення були німецькі юристи Пухта і Резлер, на думку яких у визначені суб'єктивного права закладається необхідність наявності суб'єкта, а оскільки суб'єктом права (реальним) може бути лише людина, тому саме вона є особою. Для досягнення окремих цілей фізичні особи можуть об'єднуватись в окремі спілки чи союзи, тим самим делегувати частину свої суб'єктивних прав. В такому випадку, на думку німецьких юристів, виникали правовідносини, в яких не було суб'єктів і для того, щоб узаконити такі об'єднання та належним чином закріпити за ними ці права, об'єктивне право і створює юридичну особу. Так, Пухта зазначав, що юридична особа існує лише в тому випадку, коли наявний суб'єкт і закон визнає існування такого суб'єкта [224, с. 14]. Схожої позиції дотримується і Є. В. Васьковський, який вважав, що виходячи із теорії фікції для виникнення юридичної особи необхідні дві умови: 1)

наявність матеріальної «прокладки» або суб'єкта (тобто сукупності осіб або майна), яких можна уособити; 2) наявність позитивного права, яке назве таке утворення суб'єктом.

Теорія фікції охоплює важливий момент, який торкається природи юридичної особи, а в загальному і всієї правової системи: їхню раціональну природу, а саме те, що юридична особа є результатом творчої діяльності розуму, духу. Поряд з цим, ця теорія відмовляється визнавати реальність тих суб'єктів, які створені цим же світом.

Савінья, Пухта та інші представники цієї течії теорії уособлення були прихильниками дозвільної системи створення юридичних осіб. У своїх роботах вони зазначали, що для створення чи ліквідації юридичної особи необхідно дозвіл держави, причому деколи такий дозвіл може бути даний у пасивній формі. Необхідність такої системи публічного контролю пояснювалась можливістю засновників юридичної особи здійснювати необмежену владу всередині корпорації та маніпулювати її активами. Дозвільна або концесійна модель створення юридичних осіб передбачає жорсткий контроль держави над волевиявленням її громадян, адже при наявності найменшого сумніву щодо необхідності створення нової юридичної особи держава може значно обмежувати суб'єктивні права фізичних осіб. При такій системі необхідно обґрунтувати необхідність створення нової корпорації, донести до посадовця ті корисні моменти, які можуть виникнути при появі нового суб'єкта правовідносин. Можна навести приклад відносно недавнього функціонування такої системи у правових системах окремих держав. Так, реєстрація кооперативів в кінці 80-х рр. минулого століття в СРСР була дозвільною процедурою. Одного бажання та вміння вести справу було недостатньо для відкриття кооперативу. Потрібно було довести, що цей кооператив потрібен, що має необхідні можливості для свого функціонування і т.п. Все вирішувала комісія виконкому по кооперативах [174]. Така система створення юридичних осіб піддається значній критиці зі сторони юристів-науковців та юристів-практиків, оскільки містить у собі значну корупційну частину: чим складніша та

довготриваліша процедура, тим більше шансів обійти її іншими протизаконними способами.

Теорія уособлення Савіньї часто піддавалась значній критиці зі сторони інших вчених та юристів. Самі ж прихильники цієї теорії не змогли дати спільної відповіді на питання, а що ж саме потрібно уособлювати. Моментами їх погляди не витримували критики зі сторони прихильників інших теорій. Так, наприклад, Н. Суворов зазначав, що такі утворення як держава, міста, громади, церкви, храми та інші прототипи юридичних осіб існували, були наділені правами та обов'язками, вступали у правовідносини ще задовго до того, як закон їх назвав юридичними особами. То ж чи можна такі утворення вважати надуманими, чи створеними лише через об'єктивне право. Окрім того, розглядаючи юридичну особу як фіктивне утворення, придумане законом, можна говорити про надуманість і фіктивність всієї правової системи. Цілком зрозуміло, що така позиція не може влаштувати жодного науковця, прихильника теорії уособлення (фікції), тому їх вибіркове пояснення сутності окремих правових явищ, не завжди гармонізується з дійсністю та не завжди витримує критику. Фікція як прийом юридичної техніки не може створити з нереального реальне. Застосовуючи фікцію, римські юристи, глосатори, консіліатори, кантоністи та інші вчені та філософи намагались пояснити існування таких утворень, сутність яких вони не усвідомлювали неповністю.

Одна з основних ідей критики теорії фіктивності зводяться до неможливості існування безсуб'єктних прав, про що вже писалось раніше. Є. Трубецкой критикує погляди Савіньї через думку останнього щодо неприпустимості реалізації прав однієї особи іншою, що, фактично, було одним із наріжних каменів теорії фікції. Відомо багато випадків, коли право належить одній особі, а ним користується ним інша [28, с. 121].

Окрім того, серед вчених-правознавців та істориків існують думки про те, що фіктивність теорії фікції юридичної особи виникла внаслідок низького праворозуміння римського права. Конструкція юридичної особи в римському праві була чіткою та завершеною, проте її сутність не була належним чином усвідомлена.

Єдиною загальноприйнятою позицією, яка лягла в тому числі в основи теорії фікції, було уявлення про існування суб'єкта права, відмінного від фізичної особи.

Основоположною ідеєю теорії фікції є існування суб'єкта права – фізичної особи у біологічному розумінні, як живого організму. Проте при такому підході до ситуації втрачається філософський підхід до визначення цієї проблеми. Юридична особа як біологічний суб'єкт дійсно не існує, проте не варто зупинятись на такому вузькому трактуванні сутності такого явища. Юридична особа – це особлива соціально-правова реальність, відмінна від фізичної особи, проте є частиною останньої. На відміну від фікції, яка не ґрунтується на дійсності, реальних предметах чи явищах, поняття юридичної особи містить в собі певну абстракцію, як узагальнюючий образ соціально-правової реальності. Теорія фікції Савінії дала значний поштовх до розвитку нових уявлень та теорій про юридичну особу та її правосуб'єктність.

Поряд із розвитком нових форм юридичних осіб та законодавчого регулювання їх створення та діяльності, активно розвивались і теоретичні уявлення про них. Перші теорії сутності юридичної особи, такі, як теорія фікції (уособлення), не розкривали належним чином сутності, внутрішнього змісту та поняття юридичної особи. Основною причиною таких поглядів було недостатнє усвідомлення правової природи юридичної особи. Також вчинили свій вплив особливості рецепції римського права в окремих країнах.

Вагомий прорив в розумінні сутності юридичної особи був зроблений в кінці XIX – початку XX століття. Особливістю нових правових поглядів цього часу став перехід до уявлень про юридичну особу як про реального суб'єкта. Юридичну особу почали розглядати в соціально-правовій площині як соціальний організм, який розвивається, змінюється та припиняє своє існування, тобто уподібнюється людині, а не як певну уявну конструкцію, що існує завдяки прийому юридичної техніки. Практично кожна з теорій юридичної особи як реального суб'єкта відкидає ідею стосовно її (юридичної особи) фіктивності.

Концепція юридичної особи як реального суб'єкта поєднує собою декілька основних напрямків. Так звана органічна теорія відкидала фікцію, як форму

існування юридичної особи, та розглядала юридичну особу, як живий організм, наділений, подібно людині, тілом, душею і волею. Вираження волі юридичної особи здійснюється фізичними особами, що є єдиним цілим з юридичною особою. Цікаво, що деякі прихильники цього напрямку виступали за надання юридичній особі права голосу на виборах, мотивуючи це тим, що вони, як і фізичні особи, мають стабільний правовий зв'язок з державою (т.з. «громадянство» юридичної особи). Проте, з філософського погляду, такі погляди є антропоморфними, оскільки накладають на неживе явище (з біологічного погляду) ознаки живого [242, с. 124].

У теорії соціальної реальності юридичну особу визнають дійсним суб'єктом права, хоча і безтілесним. Професор Д. Генкін розглядав юридичну особу як соціальну реальність, яка наділена відокремленою правосуб'єктністю та майном для виконання покладених на неї цілей. Г. Дєрнбург студіював юридичну особу як соціальну організацію з самостійною правосуб'єктністю. Згідно з вказаною теорією вважається, що не дивлячись на те, що юридичні особи не є чимось тілесним, вони все ж таки реально існують та є результатом розумової діяльності, а не плодом фантазії.

Волю юридичної особи необхідно розглядати як саме її волю, хоча вона і виникає завдяки психологічній діяльності людини, а реалізується фізичною; носієм прав та обов'язків юридичної особи є ця юридична особа, а не окремі її члени чи представники. Юридична особа реальна так само, як її воля, хоча одне й інше є похідними від людської свідомості. Причому, юридична особа реальна не лише як соціально-правова цінність, але і як суб'єкт права і правовідносин, реальний центр права, наділений власними інтересами [242, с. 125].

Окремі радянські теорії юридичної особи уособлювали її з трудовим колективом чи директором. Так, радянськими науковцями в підтримку теорії колективу було сформульовано положення щодо відповідальності юридичної особи за дії її представників. Прихильники теорії директора ж зазначали, що за діяльність юридичної особи відповідає безпосередньо керівник, саме він встановлює конкретні плани та графіки роботи, визначає окремі напрямки діяльності. Проте такі погляди зазнають значної критики, оскільки недоцільно

уособлювати юридичну особу з її колективом чи директором, які є лише частиною цієї юридичної особи; через них реалізується воля юридичної особи, але воля колективу чи індивіда – це ще не вся юридична особа. Такі теорії сьогодні частково знайшли своє відображення і в українській правовій системі. Так, комплексний аналіз законодавства України дає можливість стверджувати, що значну роль у діяльності юридичної особи відводиться саме директору (керівнику): він відповідальний за роботу юридичної особи перед засновниками, перед органами контролю; за порушення норм чинного законодавства до відповідальності притягується переважно керівник; з технічного погляду неможливо зареєструвати новостворену юридичну особу без керівника (технічні можливості державних реєстрів не передбачають можливості незаповнення граfi з інформацією про фізичних осіб, які обираються до керівних органів). Теорія директора базується на тому, що сутність юридичної особи проявляється в особі керівника, оскільки саме через керівника виражається воля юридичної особи та він є невіддільною частиною останньої [12, с. 97–98].

Важливим напрацюванням основних напрямків концепції реального суб'єкта є вчення про те, що держава не створює чи дає дозвіл на утворення такого суб'єкта, а лише визнає його як нового учасника правовідносин, визнаючи його відокремлену правосуб'єктність від засновників чи представників, закріплюючи при цьому так званий явковий принцип створення юридичних осіб.

Проте, ведучи мову про теорії юридичної особи, попри їх багатоманітність та різноплановість, всі вони сходяться до тієї позиції, що юридична особа є самостійним явищем, відокремлене від інших явищ правового світу. Вже сам термін «особа» дозволяє нам персоніфікувати це явище з-поміж інших [105, с. 44–45], а термін «юридична» ставить це явище в правову площину, тобто як таке, що утворене з дотриманням встановлених правових норм. Правильне розуміння інституту юридичної особи лежить саме у визначенні її сутності, яка полягає у тому, що вона є правовою особистістю, створеною правовим системним шляхом.

Таким чином, методологічною основою дослідження правосуб'єктності юридичної особи стали загальнофілософські, загальнонаукові та спеціально-

наукові методи та принципи пізнання, за допомогою яких вирішено наукове завдання щодо розкриття концептуальних підходів та сутності правосуб'єктності юридичної особи, здійснене всебічне та об'єктивне дослідження правосуб'єктності юридичної особи, враховуючи різні аспекти та впливи на цей інститут.

1.3 Особливості загальнотеоретичного розуміння інституту правосуб'єктності юридичної особи

Інститут «правосуб'єктності юридичної особи» сьогодні міцно закріпився у загальнотеоретичній та галузевих правових категоріях, хоча українське законодавство практично не оперує цим поняттям. Окрім того, на законодавчому рівні не міститься навіть єдиного визначення поняття «правосуб'єктність», що створює різноманіття думок та поглядів науковців у цій сфері. На нашу думку, це створює значну прогалину у розумінні та розкритті змісту цього поняття.

Правосуб'єктність юридичних осіб як суб'єктів права визначається саме об'єктивним правом [14, с. 240]. Така позиція сьогодні переважає в науковій дискусії, хоча із розвитком уявлень про юридичну особу, вона починає здаватись дещо вузькою. Так, при дослідженні джерел права доходимо висновку, що саме держава насправді визначає, хто і за яких умов може бути суб'єктом права, а отже й учасником правовідносин, якими якими він повинен володіти. Тобто правосуб'єктність юридичних осіб є виключно юридичною категорією, яка повинна бути чітко окреслена нормами права. Тільки законом може встановлюватися і визнаватися особлива сукупність юридичних якостей, що дозволяє особі стати суб'єктом права, тому характер і зміст правосуб'єктності на пряму залежить від чинного законодавства. Наділення «суб'єкта» правосуб'єктністю, навіть частковою, є наслідком існування тривалого зв'язку суб'єкта і держави. Саме через наявність такого зв'язку на всяку правосуб'єктну особу покладаються обов'язки принципового характеру – дотримуватися законів і норм моралі, здійснення суб'єктивних права відповідно до їх соціального призначення. Таким чином, враховуючи вищевказані особливості, правосуб'єктність визначається як соціально-юридична особливість особи.

Сьогодні існує чимало наукових та законодавчих визначень поняття юридичної особи, її правосуб'єктності (правоздатності, дієздатності чи деліктоздатності), які часто опираються на законодавчі дефініції. Так, наприклад, ЦК України визначає, що юридичною особою визнається організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку. При цьому юридичні особи наділяються правоздатністю і дієздатністю, можуть бути позивачем та відповідачем у суді [239]. Так, закон чітко встановлює, що саме виникнення нового суб'єкта права відбувається безпосередньо після проходження встановленої законом процедури державної реєстрації та саме з цим моментом пов'язує виникнення юридичної особи як нового суб'єкта права. Проте таке визначення не можна назвати об'єктивним та науково обґрунтованим.

Так, наприклад, здатність буди позивачем чи відповідачем у суді входить у загальну правоздатність юридичної особи, а можливість реалізувати це право закріплюється у дієздатності. Тому не дуже доцільно виокремлювати як окрему ознаку те, що входить як окремий елемент в іншу ознаку. Водночас законодавча дефініція не повинна обмежувати наукові погляди на те чи інше питання, адже зазвичай норма закону є наслідком наукових досліджень і базується на певних висновках та обґрунтуваннях.

Наукові визначення поняття юридичної особи найчастіше зводяться до синтезу її ознак, таких як організаційна єдність, майнова відокремленість, наявність окремої право- та дієздатності та ін. [105, с. 46–47]. При цьому закон не містить визначення поняття правосуб'єктності юридичної особи, а лише її окремих елементів, проте і вони виписані не досконало, виносячи на перший план лише деякі складники, нехтуючи при цьому іншими. Тому наукове трактування визначення та змісту правосуб'єктності юридичної особи є дуже широким. Цікава думка деяких науковців, які зазначають, що окремі елементи правосуб'єктності притаманні лише цивільноправовим наукам, водночас інші галузеві теорії не оперують окремими поняттями, а використовують лише загальне. В результаті в інших науках використовують лише поняття правосуб'єктності, яке в окремих галузях трансформується в компетенцію. Проте в загальнотеоретичному понятті

правосуб'єктності зберігається внутрішній зміст її окремих складників (правоздатність, дієздатність та інших).

В науковій літературі сьогодні розглядаються декілька основних концепцій розуміння поняття правосуб'єктності. Так, деякі автори ототожнюють правосуб'єктність і правоздатність, визначаючи ці поняття як здатність мати права та обов'язки [64, с. 131]. Такі погляди були притаманні окремим вченим радянської школи права (С. Алексєєв, М. Агарков, С. Братусь та інші), а також деяким закордонним правовим системам.

Низка інших вчених (Скакун О.Ф. та інші) доволі вузько трактують правосуб'єктність юридичних осіб, визначаючи її як поєднання право- та дієздатності [213, с. 358], і характеризують як здатність мати права, обов'язки та здійснювати їх [248, с. 150]. Цей підхід не зовсім відображає реальний внутрішній зміст такого складного правового явища як «правосуб'єктність». Технічне поєднання внутрішніх складників правосуб'єктності не робить його повноцінним явищем.

Існують теорії, що, «“правосуб'єктність юридичної особи” та “правовий статус” – поняття не тотожні, оскільки правовий статус містить різноманітні елементи. Загалом під правовим статусом розуміється установлене нормами права становище його суб'єктів, сукупність їх прав та обов'язків. У правовий статус входять такі елементи: 1) правосуб'єктність; 2) установлені законом права та обов'язки; 3) гарантії установлених прав; 4) відповідальність суб'єкта за невиконання обов'язків» [136, с. 141]. У той час, як складовими елементами правосуб'єктності юридичної особи, за твердженням цих же вчених, є правоздатність, дієздатність та деліктоздатність.

В юридичній науці існує позиція, що вже саме визначення «суб'єкт права» означає визнання його правосуб'єктності як юридично важливої особи, потенціального носія прав та обов'язків [203, с. 90; с. 126, с. 167]. Правосуб'єктність особи конкретизується та визначається в його правоздатності, дієздатності та деліктоздатності. Інші ж вчені визначають інститут

правосуб'єктності як передбачену нормами права реальну можливість суб'єкта бути учасником правовідносин [124, с. 195].

Окрім вищевказаних поглядів на правосуб'єктність, в юридичній літературі панує низка трансформаційних за своїм змістом напрямків поняттєвого декодування. Так, існує думка, що використання терміну «правосуб'єктність» як такого, що занадто ускладнює і без того складні юридичні інститути та веде вчених до нових дискусій та суперечок. Інші ж (Н. Чечина, В. Корецький) категорично відкидають необхідність використання такого терміну. Одним з аргументів для такої позиції називають відсутність законодавче закріпленого визначення поняття «правосуб'єктність» [106, с. 72]. Не можемо погодитись з цією позицією, оскільки так можна поставити під сумнів не лише існування окремого правового інституту, а й цілого права як галузі. Не можна визначати необхідність чи допустимість використання того, чи іншого терміну лише за наявності його в певному законодавчому акті. Саме теорія права є першим етапом визнання певного терміну чи положення як загальнообов'язкового, шляхом нормативного закріплення. Окрім того, ці позиції вчених підсилюють факти існування інституту правосуб'єктності як такого, та необхідність його досконалого вивчення й розвитку, можливості його нормативного закріплення.

Прогресивний погляд щодо правоздатності запропонував М. Агарков (поняття «правосуб'єктність» ним не застосовується як таке, оскільки він належить до тієї групи вчених, які ототожнюють «правосуб'єктність» і «правоздатність»), висунувши теорію так званої «динамічної правоздатності». М. М. Агарков заперечує правоздатність як статичне явище, а натомість вкладає в нього динаміку (як конкретну можливість мати певні суб'єктивні права). Так, виходячи з його теорії, правоздатність суб'єкта права в конкретний момент означає можливість мати конкретні права та обов'язки залежно від його взаємовідносин з іншими суб'єктами [95, с. 75]. Така теорія піддалась значній критиці, оскільки в ній, фактично, змішуються правоздатність з низкою інших правових інститутів, зокрема таких як правомочність – процес виникнення суб'єктивного права та

окремих елементів правовідносин. Але власне сама динаміка правовідносин та її вплив на правосуб'єктність є цікавою та такою, що потребує додаткового вивчення.

Заслуговує на підтримку позиція професора Л. Лазор, яка відзначає, що правосуб'єктність – це юридична властивість, яка розвивається і відображає специфіку суспільних відносин, особливості соціально-економічної формації, визначає місце особи у суспільстві загалом і у сфері певної галузі права зокрема [110, с. 108].

А. Колодій, В. Копейчиков, С. Лисенков та інші вчені, трактуючи теж правосуб'єктність як здатність суб'єкта бути учасником правовідносин, підкреслюють, що правосуб'єктність юридичних осіб (державних і громадських організацій тощо) визначається змістом їх компетенції, тобто сукупністю закріплених у нормах права повноважень, що надаються їм для забезпечення виконання покладених на них функцій [228, с. 227–228].

Окрім того, дискусійним у наукових колах є питання взаємозв'язку правосуб'єктності та правового статусу юридичної особи як суб'єкта права. Так, науковці дискутують стосовно трьох ідей. Перша з них говорить, що правосуб'єктність є елементом правового статусу. С. Алексєєв обґрунтовує цю ідею наступним чином: оскільки правосуб'єктність є юридичною категорією, яка встановлюється нормами об'єктивного права, то вона являє собою юридичну можливість, яка є суб'єктивним правом [3, с. 8–9]. Відповідно їй кореспондує юридичний обов'язок необмеженого кола осіб, а також і держави, забезпечити її повне і безумовне виконання та реалізацію.

Другий підхід до трактування поняття «правосуб'єктність» та «правовий статус» говорить про їхню тотожність [237, с. 78; 8, с. 126]. Так, на думку О. Харитонової та інші, в змісті правосуб'єктності вбачається наявність загальних прав та обов'язків, які витікають з об'єктивно встановлених норм права. Незалежно від участі у тих чи інших правовідносинах, чи волі інших осіб, враховуючи безпосередню дію закону, особа наділяється визначеним об'ємом прав та обов'язків, які становлять зміст поняття правосуб'єктності чи правового статусу.

І третій підхід визначає правосуб'єктність як ширше поняття, ніж правовий статус [138, с. 222–223; 104, с. 153]. Враховуючи динаміку розвитку наукових вчень і законодавчого регулювання інституту правосуб'єктності юридичної особи, прихильники цієї ідеї (У. Парпан, Н. Ільчишин, К. Косяченко та інші) зазначають, що правосуб'єктність є більш узагальненим поняттям, яке містить не лише всі норми об'єктивного права, а й всі супутні інститути, правові положення учасників юридичної особи й норми, які регулюють субінститути (наприклад, створення, зміни чи ліквідації юридичної особи).

На нашу думку, правосуб'єктність і правовий статус юридичної особи як інститут необхідно оцінювати дещо іншим способом. Лише у тому випадку, коли юридична особа володіє правосуб'єктністю, вона може бути носієм того чи іншого правового статусу. Не може не зареєстрована належним чином юридична особа бути платником податків чи суб'єктом злочину. Лише через правосуб'єктність можна визначити конкретну юридичну особу як юридично значущого суб'єкта. Правовий статус же визначає міру і форму цієї значущості, роль юридичної особи у чинній системі юридичних координат. Правосуб'єктність характеризує юридичну особу як особу (у нормативному розумінні цього терміну), правовий статус – як носія загальновідомого об'єму прав та обов'язків. Водночас правовий статус визначає роль юридичної особи у системі правовідносин, набуття якого можливе лише в тому випадку, коли таке утворення набуло суб'єктного статусу.

Збагачення теорії права, а надалі й правозастосовної практики, таким терміном як «правосуб'єктність» є доцільним, виходячи хоча б з тієї позиції, що він не є тотожним іншому правовому поняттю.

Під юридичним змістом правосуб'єктності юридичної особи варто розуміти закріплену законодавством здатність окремо визначеного суб'єкта мати юридичні права, обов'язки та здійснювати їх самостійно або через своїх представників, або через органи, а також нести відповідальність за вчинені делікти. Причому, проявляється правосуб'єктність перш за все у тривалому зв'язку із державою, як наслідок цього, і з іншими особами. Таке визначення нам вбачається як найбільш

вдале, але не варто зводити його лише як до «здатності» чи «можливості», але і розуміти, що правосуб'єктність це внутрішній зміст суб'єкта права.

Право як особливий регулятор суспільних відносин має досить складну природу: воно містить як елементи об'єктивності, так і суб'єктивності. Так, право є безпосереднім творінням людської свідомості, але одночасно воно є автономним утворенням, яке існує відокремлено, оскільки виступає для суб'єктів права загальнообов'язковою формою поведінки, яка закріплена державним примусом. Фігура суб'єкта права не може бути зрозумілою поза механізмом правового регулювання суспільних відносин.

Проте, зазначаючи законодавство як основне правове джерело правосуб'єктності юридичної особи, не можна забувати про економічні фактори, які впливають на суспільні відносини, тим самим визначаючи нові форми, необхідні для подальшого розвитку суспільства. Певною мірою вектор розвитку права визначений рівнем розвитку економічних інститутів у суспільстві, тому і правосуб'єктність має бути готовою до нових викликів та змін. Враховуючи особливості сучасного суспільного розвитку і той факт, що юридична особа («корпорація») практично витіснила фізичну особу з глобальної світової економічної діяльності, то важко переоцінити роль економічних факторів у формуванні об'єму правосуб'єктності юридичної особи. Тому абсолютно закономірним є думка, що правосуб'єктність юридичної особи сьогодні має подвійну юридичну природу: юридичну та суспільну [85, с. 26; 2, с. 206].

Правосуб'єктність юридичних осіб має загальний характер, це проявляється зокрема в тому, що закон визнає абсолютно всіх юридичних осіб учасників правовідносин правосуб'єктними після виконання мінімально необхідного низку вимог. Правосуб'єктність юридичної особи пов'язується з її характеристикою як суб'єкта права, є юридичною властивістю, яка визнається державою за конкретно визначеним суб'єктом, виходячи з наявності у них певних ознак. Для юридичних осіб першочерговими кроками для визнання їх правосуб'єктності є вчинення реєстраційних дій та дій, пов'язаних із їх подальшою легалізацією.

Доволі часто серед ознак правосуб'єктності виокремлюють абстрактний характер, вкладаючи в її зміст абстрактну можливість участі у правовідносинах, не наділену конкретним змістом. Якщо ж звернутись до «Великого тлумачного словника сучасної української мови» В. Бусела, то поняття «абстрактний» розуміють як відірваний від реальності, від життя, протилежний конкретному [35, с. 206]. Але категорія «правосуб'єктності» навпаки практична і наділена конкретним змістом. Бувши абстрактним, суб'єкт права не міг би існувати як такий. Правосуб'єктність, з однієї сторони, означає широке коло соціально-правових можливостей суб'єкта, а, з іншої сторони, вона встановлює чіткі межі та кордони для такого суб'єкта. Визнаючи юридичну особу правосуб'єктним утворенням, закон чітко вказує в чому ця ознака проявляється. Якби межі правосуб'єктності не були визначені чи їх не можливо було б ідентифікувати, то не можливо було б говорити про існування явища чи інституту як такого.

Наділення юридичної особи правосуб'єктністю фактично відбувається у формі визначення тих конкретних можливостей, які закріплюються за конкретним суб'єктом. Тому, якщо ж все-таки говорити про абстрактність правосуб'єктності, то цю ознаку варто розуміти не як конкретний набір прав чи можливостей, а як потенційну можливість бути їх носієм, здійснювати певні дії, які призведуть до їх виникнення чи припинення.

Сьогодні правосуб'єктність доволі часто визначається в юридичній літературі через категорію можливостей чи здатностей, і варто відзначити, що це чи не одне з найкращих і найточніших відображень її змісту, оскільки в ній демонструються соціально-юридичні властивості суб'єкта: волездатність як соціальна ознака, та юридично закріплена міра гарантованих прав та обов'язків.

Внутрішній зміст правосуб'єктності юридичних осіб дозволяє виділити її окремі види. Так, в юридичній літературі панують думки щодо поділу правосуб'єктності на загальну, галузеву і спеціальну.

Під загальною правосуб'єктністю розуміють здатність юридичної особи в межах даної конкретної системи права бути суб'єктом права. Для юридичних осіб загальна правосуб'єктність є переважно доктринальним поняттям, оскільки на

практиці ця форма виступає такою, яку неможливо реалізувати [208, с. 10]. Проте як загальна категорія, правосуб'єктність юридичних осіб виникає з моменту завершення мінімально встановленого законодавством низки процедур, які дозволяють ідентифікувати юридичну особу як окремого суб'єкта права. При чому послідовність таких процедур зазвичай чітко визначена законодавством, а порушення порядку їх вчинення чи взагалі пропуск ставить під сумнів легальність чи повноту правосуб'єктності юридичної особи.

Галузева правосуб'єктність виступає як закріплена правом здатність особи мати й реалізовувати конкретні (відповідно до галузей права) юридичні права та обов'язки: конституційні, адміністративні, цивільні, трудові тощо [58, с. 97]. Тобто, галузева правосуб'єктність є здатністю особи бути учасником правовідносин, що регулюються тією або іншою галуззю права. В окремих галузях права поняття правосуб'єктності може трансформуватися й в інші поняття, наприклад, у господарському праві існує таке поняття як господарська компетенція. Необхідно виділяти такі види правосуб'єктності: конституційна, адміністративна, цивільна, господарська, кримінальна, трудова тощо.

При встановленні правосуб'єктності держава враховує здатність суб'єкта до того або іншого виду діяльності, а також різні чинники – економічного, політичного, правового та іншого характеру.

Питання про особливості змісту галузевої правосуб'єктності та спеціальних її видів належить до завдань галузевих юридичних наук. Увага до окремих видів галузевої правосуб'єктності є значною. Проте, загалом недостатня розробка цих проблем, поза сумнівом, позначається на глибині й повноті загальнотеоретичних висновків, що стосуються категорії правосуб'єктності.

Проте поняття «галузевої правосуб'єктності юридичної особи» є виключно доктринальним (теоретичним), адже в динаміці реальних практичних правовідносин правосуб'єктність юридичної особи не просто виходить за межі тієї чи іншої галузі, але комплексно їх включає та об'єднує в собі. В процесі правореалізації та правозастосування неможливо знайти такого кристалізованого суб'єкта права, який би діяв лише в рамках якоїсь однієї галузі права.

Спеціальна правосуб'єктність – «це здатність особи бути учасником лише певного кола правовідносин в межах цієї галузі права» [59, с. 92]. Вона відображає специфіку нормативного регулювання у межах конкретних інститутів права. Так, спеціальною правосуб'єктністю, можуть володіти окремі види юридичних осіб (наприклад, банки), органи державного управління в межах адміністративних правовідносин. Такі юридичні особи іменуються як «організації цілі».

Спеціальною правосуб'єктністю наділені державні підприємства, в установчих документах яких визначаються конкретні предмет і ціль діяльності, за які вони не можуть вийти. До таких організацій також можна віднести неприбуткові організації. Спеціальна правосуб'єктність юридичних осіб публічного права виникає з моменту визначеного законом, водночас як юридичних осіб приватного права – з моменту включення у визначений законом спеціальний реєстр чи виконання низки інших необхідних легітимаційних процедур. Поняття спеціальної правосуб'єктності не знайшло свого нормативного закріплення сьогодні, але це б дозволило відмовитись від поняття «особливий правовий статус».

Принцип спеціалізації правосуб'єктності юридичних осіб приватного права зводиться до того, що не всі з таких осіб володіють загальною правосуб'єктністю. Так, наприклад, банки, фінансові чи страхові компанії є обмеженими у видах своєї діяльності та можуть здійснювати лише ту діяльність, яка безпосередньо визначена законом для такого виду юридичної особи. Зазвичай встановлення спеціальної правосуб'єктності обумовлюється цілями організації та встановлюється її засновниками відповідно до вимог норм закону.

Останнім часом деякі науковці почали виділяти поняття «виключної правосуб'єктності», основною рисою якої називають дозвіл на здійснення виключної діяльності з одночасною заборобою здійснення іншої діяльності та особливі форми деліктоздатності [215, с. 111; 208, с. 13; 13, с. 310]. Основою виключної правосуб'єктності є наявність загальної законодавчої заборони (на відміну від принципу загального дозволу). Проте не існує єдиної думки щодо необхідності подальшого дослідження цього питання.

На нашу думку, правосуб'єктність юридичної особи необхідно визначати як складний юридичний зв'язок особи з соціальною дійсністю, який виокремлює конкретну організацію зі всієї правової реальності та надає їй індивідуально визначених ознак, закріплюючи при цьому конкретні права та обов'язки, які можуть бути реалізовані в межах певних правових механізмів.

Приводячи приклади визначень поняття «правосуб'єктність» не варто забувати й про її внутрішні складники, такі як право- та дієздатність, деліктоздатність. Хоча існує думка, що правоздатність та дієздатність притаманні юридичній особі лише з погляду окремих галузей права, та, на нашу думку, це не абсолютне твердження. Ці категорії вже давно закріпились в загальному вигляді в теорій права, галузеві ж поняття використовуються залежно від особливостей тієї чи іншої галузі права.

Специфіка права як регулятора суспільних відносин полягає в тому, що безпосереднім джерелом його загальності є державна воля, дозволяючи поширити дію норм права на всіх осіб (суб'єктів права). Проте для розповсюдження дії правових норм на того або іншого суб'єкта права необхідні певні юридичні передумови. Йдеться про те, що для того, щоб звернутися до суб'єкта права як виконавця правових розпоряджень та приписів, держава повинна передбачати (презюмувати) можливість відповідного суб'єкта права бути носієм прав і обов'язків.

Однією з таких юридичних передумов є правоздатність, яка втілює загальну, абстрактну, юридичну здатність особи, що визнається державою, бути учасником відносин, регульованих правом, тобто здатність бути носієм прав і обов'язків [70, с. 341]. Сучасні визначення правоздатності та дієздатності за своїм змістом не відрізняються від визначень, що даються у цивілістичній літературі середини XIX – початку XX століть, де правоздатність визначалась як здатність мати та набувати права, тобто бути суб'єктом прав і обов'язків, а дієздатність як здатність самостійно встановлювати відносини за допомогою юридичних дій. Так, П. Рабінович визначає правоздатність як мінімально необхідну передумову для того,

щоб учасник суспільного життя міг вважатись суб'єктом юридичного права [193, с. 113].

Тож зміст поняття правоздатності юридичної особи зводиться до формальної можливості мати права та обов'язки. Водночас правоздатність експлікує формальну межу, яка розділяє правову особу від неправової. Здатність мати право (нести обов'язок) не потрібно розглядати як саме право чи обов'язок, а лише як передумову права (обов'язку). Право за своєю суттю є формальним, тому визначеність моменту, з якого правова особистість (суб'єкт права) починає своє існування, є критично необхідним, оскільки це безпосередньо впливає на стійкість та стабільність різного роду правовідносин, в яких бере участь особа як суб'єкт права. На наш погляд, правоздатність необхідно розглядати перш за все, як перший формальний крок особи в правову реальність для визначення її як суб'єкта права.

Цінність правоздатності для правової системи полягає у тому, що вона відокремлює суб'єктів права від об'єктів права. Саме тому здатність стати та бути суб'єктом права називаються правоздатністю [114, с. 92]. Правоздатність є тією юридичною підставою, через яку певна особа володіє правами й обов'язками, що встановлені Конституцією і законами держави. Вона є базовим елементом правового статусу суб'єкта права. Правовий статус безпосередньо залежить від встановлення правоздатності. Дієздатність передбачає правоздатність: дієздатні повинні бути правоздатні, тоді як правоздатні можуть і не бути дієздатними [31, с. 32-34].

Правоздатність юридичної особи є обов'язковою та загальною передумовою володіння тими чи іншими правами, чи обов'язками. Тому юридична особа повинна бути правоздатною ще до того, як вона стане суб'єктом тих чи інших прав, або хоча б одночасно з їх виникненням. Відповідно, правоздатність є обов'язковою передумовою правоволодіння, оскільки вона передує кожному конкретному суб'єктивному праву та є основою для становлення прав та обов'язків у якості суб'єктивних. Загальною ж передумовою правосуб'єктності позиціюється через те, що вона проявляється для всіх суб'єктивних прав і завжди потрібна для їх виникнення.

Правоздатність – це не формальна здатність мати права та обов’язки, а можливість бути суб’єктом тих прав, які визнані та допущені об’єктивним правом, це перший крок до визнання юридичної особи суб’єктом права, необхідна умова для правоволодіння. При цьому правоздатність, як передумова правоволодіння, з однієї сторони, явище статичне, а з іншої, як конкретна можливість бути носієм певного права, явище динамічне. Статичність правоздатності проявляється, перш за все, у тому, що вона притаманна всім суб’єктам права, в тому числі юридичним особам. Динамічність правоздатності виявляється у конкретній можливості суб’єкта права бути носієм конкретного суб’єктивного права. В такому випадку ані суб’єктивному праву особи, ані правоздатності не притаманна статика, а якраз таки навпаки: особа набуває права, змінює чи припиняє його, вона перебуває у постійному русі та динаміці.

Крім того, правоздатність потрібно окреслити й через призму суб’єктивного права. Так, український законодавець визнає, що юридична особа може бути наділена тими ж правами, що і фізична особа, за винятком тих прав, які можуть належати лише людині (частина 2 статті 91 Цивільного кодексу України). Але правоздатність сама по собі ніякого реального блага не дає. Це тільки «право на право», тобто право мати право, що в результаті відкриває шлях до володіння тим чи іншим благом, вчинення певних дій, пред’явленні певних вимог. Не можна на основі однієї лише правоздатності чого-небудь вимагати, окрім як визнання рівноправним членом суспільства. На наш погляд, правоздатність слід розглядати як початковий етап формування правового статусу суб’єкта права, визначення можливостей особи як суб’єкта права. Не розкриваючи змістовних моментів, правоздатність лише позначає правовий статус суб’єкта права. У зв’язку з цим можна критично оцінити спроби визначити зміст правоздатності через розкриття тих прав, якими можуть володіти суб’єкти права.

Внутрішній зміст правоздатності глибокий, але законодавець не приділяє цьому особливої уваги. Правоздатність виокремлює юридичну особу як суб’єкт права з-поміж іншої правової дійсності, надаючи їй при цьому чітких контурів та ознак (правової зовнішності). Виокремивши посеред інших ознак правоздатності

можливість мати права та обов'язки, законодавець значно переоцінив цю здатність. Історія права знає чимало прикладів, коли неживі предмети, речі, рослини чи тварини наділялись правами, чи їх «притягували до відповідальності», проте це зовсім не означає здатність таких суб'єктів бути правовими особами (т.з. «правові мопси»), оскільки це не тільки можливість виступати від свого імені, а й наявність такої властивості як персоніфікація суб'єкта, його ідентифікація з-поміж інших, розпізнавання. Бути особою в праві виражається не лише у формальній здатності володіти правами чи обов'язками, а, перш за все, у наявності тих персоніфікованих ознак в особі, які дозволяють відділити правову (юридичну) особу від неправової [89, с. 90–91]. В цьому проявляється автономність суб'єкта права (юридичної особи), його віддільність від інших суб'єктів, можливість визначення саме його як конкретного суб'єкта конкретних прав та обов'язків. Визнаючи окремі права за тваринами чи іншими об'єктами, фактично наділяючи їх статусом суб'єкта права, законодавець значно зменшує роль особи в праві, відкриває значні можливості для безладу в правовій системі та наділяє себе можливістю на власний розсуд визначати суб'єктів права. Тому при визначенні правоздатності важливим моментом є відхід від формальної ознаки володіння правом чи обов'язком та визнання особи як пасивної субстанції чи складу прав. Основна цінність права полягає, перш за все, можливістю користуватись ним (хоча б абстрактно), реалізовувати його.

Одним з елементів правоздатності можна виділити волездатність, а саме можливість юридичної особи бути носієм самотійно вираженої волі, в тому числі бути наділеною здатністю приймати правові рішення та бути суб'єктом правотворчості. Здатність юридичної особи виступати як вирішальної правової інстанції виражається в її здатності формувати себе як суб'єкта права. Не будучи наділеною самотійною волею, юридична особа буде лише пустою правовою оболонкою, бо саме воля складає внутрішню субстанцію особи як суб'єкта права та правової особистості. Тому відділити волю від юридичної особи можна лише умовно, лишивши її внутрішнього змісту.

Формування волі юридичної особи дуже складний процес, на який впливають багато факторів. Як самостійний елемент правоздатності, воля водночас є безпосередньо залежною від фізичних осіб – представників юридичної особи. Безумовним є той факт, що колективна воля засновників, учасників чи членів юридичної особи виливається в кінцеву ціль її діяльності. При цьому така воля не завжди збігається з волею окремих фізичних осіб, а деколи вона може прямо суперечити їй. В цьому і є ключова відмінність волі юридичних осіб від фізичних. Воля юридичної особи не є простим набором волі її окремих елементів [241, с. 67–69]. Індивід, включений в колективний суб'єкт корпоративної діяльності, виконує конкретні операції у формі індивідуальної поведінки.

Поряд зі здатністю формувати самостійну волю, важливою іншою формантою правоздатності є правосвідомість, зокрема як можливість бути носієм правових ідей, поглядів, переконань тощо. Як і волездатність, правосвідомість – психологічна ознака особи, проте проявляється вона, перш за все, у можливості усвідомлення особою своїх прав та обов'язків, відділення правової поведінки від неправової. Це питання є складним та дискусійним, оскільки свідомість – психологічна характеристика фізичної особи [90, с. 156]. Фізична особа є обов'язково присутньою у складі чи діяльності юридичної особи.

Також окремими формантами правоздатності деякі вчені виділяють здатність особи бути реальним центром правової діяльності, здійснювати таку діяльність (при чому не завжди така діяльність може відповідати волі юридичної особи), а також бути учасником правовідносин (правових зв'язків)

Часто в юридичній літературі можна зустріти два взаємозаперечні погляди на правоздатність: з однієї сторони правоздатність розглядається як природна властивість особи, яка їй притаманна в будь-якому разі, а з іншої - як результат діяльності держави, що вилився в об'єктивному праві, а саме як визнання правоздатності за особою. Від визначення природи правоздатності залежить розкриття її зв'язків з іншими правовими (і не тільки) категоріями, фокус місця правоздатності у загальній правовій реальності.

Бажання визначити правоздатність як природну здатність особи було викликано, перш за все, бажанням розмежувати правоздатність та суб'єктивні права. Така тенденція була притаманна радянській школі права. Проте, тут правоздатність розглядали не просто як соціальне явище, а як соціально-юридичне, визначаючи її як делеговані державою особі права. Але законодавче визначення правоздатності зводилось лише до визначення юридичної можливості, тому ідеї природного права не знаходить свого теоретичного визнання. Якщо право визнається за особою як таке, що визнане чи надане державою, то воно є результатом діяльності державних органів, закріпленим в нормативному акті, тобто позитивним правом.

В сучасній науковій думці переважна більшість юридичних осіб наділені загальною або універсальною правоздатністю. Це означає, що такі юридичні особи можуть займатись будь-якою діяльністю, яка не заборонена законом. Проте самими засновниками юридичної особи в установчих документах може бути обмежено загальний характер правоздатності, закріпивши окремі напрямки діяльності юридичної особи. Але це не означає втрати правоздатністю таких юридичних осіб своєї універсальності, адже ці ж засновники в будь-який момент можуть внести зміни до установчих документів та розширити межі дозволеної правоздатності. Основним критерієм при цьому буде відповідність таких дій вимогам закону.

Спеціальна правоздатність юридичної особи означає можливість здійснювати лише окремо визначену діяльність. Зазвичай такі обмеження встановлюються лише для окремих видів юридичних осіб, які створюються для виключної діяльності.

Тому, враховуючи різноманітність поглядів та ідей, на нашу думку, під правоздатністю слід розуміти реальну можливість конкретно ідентифікованого та відокремленого від іншої правової реальності суб'єкта права бути центром правової дійсності, творцем, носієм та реалізатором прав, інтересів та обов'язків.

Складовим елементом правосуб'єктності є дієздатність, яка характеризує можливість суб'єкта права самотійно набувати (здійснювати) права та обов'язки. До цього часу конструкція дієздатності не є остаточно сформованою, загальною

для всіх видів суб'єктів права, у зв'язку з чим потребує додаткового теоретичного осмислення й переформатування. Якщо категорія дієздатності фізичної особи як на теоретичному, так і на законодавчому рівні є більш-менш визначеною (але не повністю сформованою), то дієздатність юридичної особи викликає сумнів, перш за все, через незрозумілість своєї конструкції. Дієздатність юридичній особі присвоєна штучно. Так, навіть законодавець при розгляді питання правового статусу юридичної особи, її прав та обов'язків чи механізмів їх реалізації часто розглядає правоздатність та дієздатність одночасно та нероздільно. Варто звернути увагу на те, що питання дієздатності юридичної особи неодноразово було предметом наукових обговорень та суперечок в юридичній літературі, в результаті чого пройшла еволюція цього поняття.

Так, на відміну від фізичної особи, до конструкції дієздатності юридичної особи не можна застосувати вікові чи психічні критерії, оскільки сама ідея юридичної особи передбачає окрему, абстрактну, відчужену від конкретної фізичної особи її носія волю. Часто в юридичній науці волю юридичної особи називають «союзною», «корпоративною» чи «колективною» [200, с. 198–199]. Тому, виходячи з такої позиції, стверджуємо, що юридична особа не може мати неповну дієздатність чи взагалі не може бути визнаною недієздатною. Проте, виходячи з практики сьогодення, констатуємо, що загальною характеристикою дієздатності як фізичної, так і юридичної особи, є можливість її обмеження [74, с. 62]. Хоча законодавство і не передбачає такої прямої можливості щодо юридичних осіб, але в окремих галузях права така можливість встановлюється як на законодавчому рівні, так і на рівні правозастосування.

Дії юридичної особи – це дії фізичної особи від імені юридичної особи. Але роль фізичних осіб для дієздатності юридичної особи різна. Одні своїми діями набувають і створюють права та обов'язки, інші сприяють реалізації вже набутих прав і виконанню обов'язків. Законодавець передбачає, що «юридична особа набуває прав та обов'язків і здійснює їх через свої органи, які діють відповідно до закону та установчих документів» [119, с. 175]. Так і встановлюється, що юридична особа дієздатна і визначається механізм її реалізації. Важливо розуміти, що для

юридичної особи належність конкретних дій чи їх зв'язок з особою визначається не по самій дії чи виконавцю, а по тому, від чийого імені, в чийх інтересах чи по чийй волі вони здійснюються.

Деякі науковці (О. Донченко, Т. Грекул-Ковалик та інші) висловлюють думку, що праводієздатність у тому вигляді, в якому вона визначена в законодавстві й зазвичай визначається в юридичній літературі, є лише одним із моментів, які характеризують суб'єкта права, а саме: моментом офіційного законодавчого визнання особи як можливого набувача і «реалізатора» прав і обов'язків. З огляду на це пропонується розглядати правосуб'єктність як формальну властивість суб'єкта права, як встановлену законодавством здатність особи бути суб'єктом права у всіх його проявах (не лише в частині здійснення прав і обов'язків) [64, с. 132].

Орган юридичної особи як правова категорія означає або особу (одноосібний орган) або групу осіб (колегіальний орган), які представляють інтереси юридичної особи в відносинах і іншими суб'єктами права (наголошуємо, що саме суб'єктами права, а не будь-якими іншими особами) без спеціальних на те повноважень. Орган юридичної особи повинен бути належним чином оформлений, тобто набути певного правового образу, щоб його можна було ідентифікувати як безпосередньо пов'язаного із певною юридичною особою. Між органом та юридичною особою не може бути будь-яких правовідносин, оскільки орган юридичної особи не є окремо вираженим суб'єктом права, а його компетенція не є окремим суб'єктивним правом, а є формою вираження правоздатності самої юридичної особи.

Дієздатність в розумінні законодавця не охоплює всі дії, які мають важливе значення в праві, тому наукові здобутки у цій сфері набагато ширше окреслюють внутрішній зміст цього явища. Так, в теорії права включено в дієздатність наступні елементи (чи здатності):

- правонабувальну (конкретна можливість суб'єкта права набувати права чи обов'язки);

- правореалізуючу (втілення правових норм у процесі діяльності) та правовиконавчу (можливість суб'єкта права своїми діями реалізовувати раніше набуті права та виконувати покладені на нього обов'язки);
- праворозпорядчу (можливість суб'єкта права самостійно, на свій розсуд розпоряджатись своїми правами, реалізовувати їх чи відмовитись від реалізації (як пасивна форма реалізації права), уповноважити третю особу на їх реалізацію або припинити їх тощо);
- деліктоздатність (здатність особи відповідати за вчинені нею чи її законними представниками делікти).

Так, можемо розглянути вищезазначені елементи на прикладі договору, оскільки це широкий правовий інститут, який за своїм змістом має можливість набуття права, реалізації та розпорядження ним. Розглядаючи дієздатність у контексті угодоздатності (інколи така здатність виділяється в окремий інститут як особливо важлива), як можливість укласти договори чи угоди, ми зазвичай виділяємо якусь окрему ланку в потоці правових зв'язків та розглядаємо її як окреме, ізольоване явище, вбачаючи в ній лише здатність до набуття якогось права. Тому договір часто помилково трактують лише як просто факт, з яким пов'язують виникнення прав. Але рідко звертається увага на те, що уклавши договір, одна сторона не просто набула ті чи інші права, їй протиставляється припинення права чи виникнення обов'язку в іншої сторони. Тут упускається той факт, що виникненню певного суб'єктивного права часто протистоїть його зникнення у когось іншого.

Розуміння дієздатності лише як здатності набувати права та обов'язки приводить нас до хибного висновку, що дієздатність не є обов'язковою умовою вчинення тих дій, які за своїм змістом не передбачають виникнення прав чи створення для себе обов'язків. Але для вчинення будь-яких юридичних дій особа повинна бути дієздатна [236, с. 88–89].

Дієздатність охоплює різноманітні аспекти поняття юридичної особи, включаючи в себе готовність здійснення різноманітних юридичних дій, в тому числі можливість бути суб'єктом права, тому вона передбачає готовність особи, її

правової волі, свідомості, організаційну та матеріальну готовність до вчинення юридично значущих дій. Дієздатність містить готовність особи приймати рішення, які мають правове значення, створювати юридичні факти, виражати свою юридичну волю. Тому, дієздатність варто розуміти не як абстрактну заданість набувати й реалізовувати права та обов'язки, а як повністю реальну готовність (можливість) особи, з погляду волевиявлення, організаційних чи майнових передумов, до здійснення нею функцій суб'єкта права. При цьому важливо розуміти, що суб'єкти права в цілому та юридичні особи не самостійно визначають свою готовність до здійснення тих чи інших видів діяльності. Вони наділені можливістю, забезпеченою загальновідомими процедурами, довести свою реальну можливість та добитись юридичного визнання у них такого права. Необхідні та достатні умови для здійснення того чи іншого прав встановлюються законодавцем для всіх без виключення суб'єктів.

Загальнотеоретичне розуміння дієздатності юридичної особи дозволяє дещо по-іншому дивитись на окремі інститути, які регулюють порядок здійснення юридичною особою окремих видів діяльності, що впливає на її дієздатність. Чинне законодавство не передбачає чіткої межі між правоздатністю та дієздатністю юридичної особи, тому часто ці явища розглядаються разом, формуючи так звану праводієздатність. Так, наприклад, Цивільний кодекс України встановлює, що юридична особа може здійснювати окремі види діяльності, перелік яких встановлюється законом, після одержання нею спеціального дозволу (ліцензії). При чому, законодавець свідомо, але з незрозумілих нам причин, відносить таке право до правоздатності (стаття 91 ЦК України «Цивільна правоздатність юридичної особи»). Так, основним нормативно-правовим актом, який сьогодні регулює питання ліцензування є Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності», проте поряд з ним існують і спеціальні закони, які регулюють питання ліцензування виключно у своїх сферах. Відповідно до загальноприйнятого правила, юридичні особи не можуть здійснювати ті види діяльності, які підлягають ліцензуванню без отримання відповідної ліцензії.

Проте така позиція є спірною, навіть крізь призму вищезгаданих норм законодавства. Так, стаття 91 ЦК України встановлює, що цивільна правоздатність юридичної особи виникає з моменту її створення і припиняється в момент внесення відповідного запису про припинення в єдиний державний реєстр [239]. Звідси робимо висновок, що виникнення правоздатності юридичної особи та момент виникнення у юридичної особи права на здійснення ліцензійної діяльності не збігаються. Але якщо проаналізувати Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності», то перед отриманням ліцензії юридична особа повинна вчинити низку дій, які мають юридичне значення, в тому числі й бути зареєстрованою як юридична особа у відповідному реєстрі [177]. Тому не можна говорити про розбіжність у виникненні загальної правоздатності та її окремого елемента. Тож апелюємо до реалізації тих юридичних механізмів, які дозволять реалізовувати те чи інше право, забезпечене наявністю реальних факторів його виконання. Для того, щоб реалізувати конкретно визначене право, яке підлягає ліцензуванню, особа повинна довести свою готовність та здатність бути суб'єктом певного виду правовідносин: створити відповідну матеріально-технічну базу, забезпечити належну кількість кваліфікованих працівників, обумовити всі інші необхідні передумови для початку такої діяльності.

Окрім того, процес ліцензування, на відміну від інституту правоздатності, не абстрактний, а конкретний. Якщо звернутись до галузевих нормативно-правових актів, які регулюють процедуру ліцензування окремо визначеної діяльності, то ми можемо побачити, що одного лише бажання юридичної особи замало для отримання ліцензії. Для цього їй потрібно довести свою реальну готовність та відповідність всім кваліфікованим вимогам. Тому процес ліцензування відноситься не до стадії визначення чи формування правоздатності, а до встановлення дієздатності.

Поряд з інститутом ліцензування існує чимало інших правових інститутів, які визначають реальну готовність суб'єкта права до виконання покладених на нього правових функцій. До таких можемо віднести, наприклад, інститут дозвільної діяльності, акредитації, атестації, сертифікації та інші. Окремі інститути

вже давно відомі українській правовій системі, проте не знайшли свого нормативного закріплення на рівні закону.

Окрім того, варто зазначити, що особливістю дієздатності є також те, що вона передбачає, перш за все, можливість здійснення правомірних дій. Вихід юридичної особи за межі своєї дієздатності виводить нас за рамки правового регулювання, тим самим автоматично робить всі такі дії не правовими (тобто, деліктами). Окрім того, з однієї сторони, саме по собі здійснення деліктів не передбачає обов'язкової наявності дієздатності як юридичної характеристики особи, а, з іншої сторони, не кожна дія особи передбачає обов'язковість наявності дієздатності. Малозначні дії чи дії, які не є причиною настання юридичного факту, не завжди можуть вчинятись особами з наявною для цього дієздатністю. Також, законодавець при легалізації визначення дієздатності не врахував можливість делегування юридичною особою частини своєї дієздатності іншим юридичним особам через певні законодавчі чи нормативні зобов'язання.

Існує багато форм визначення готовності юридичної особи до виконання покладених на неї функцій та обов'язків, які ґрунтуються на різноманітних критеріях оцінки тих чи інших характеристик суб'єкта права. Але сама дієздатність не є статичним явищем, а навпаки: дієздатність безперервно міняється, виникає, модифікується, припиняється, це багатифункціональне та багатогранне явище. Проте, на жаль, дієздатність юридичної особи сьогодні не є належним чином нормативно закріплена, що дозволяє говорити про різноманітність думок та поглядів.

Так, на нашу думку, дієздатність слід трактувати як реальну готовність та бажання на реалізацію закріплених за особою прав та обов'язків, здійснення правомірних дій, а також здатність понести реальну відповідальність за свою діяльність. У цілому правосуб'єктність необхідно розглядати не як загальну категорію для всіх юридичних осіб, а як набір тих індивідуальних ознак, які дозволяють виділити саме цього конкретного суб'єкта із загальної маси. Правосуб'єктність закріплює в собі правовий зв'язок юридичної особи із зовнішнім світом, залежно від його місця в цьому світі.

Висновки до розділу 1

1. У своєму еволюційному розвитку поняття юридичної особи та її правосуб'єктності пройшло тривалий шлях від стародавніх часів до сучасності, а саме:

- період Античності, коли з'являються перші прообрази юридичних осіб, формуються такі поняття як корпорації, що об'єднували осіб для досягнення спільних цілей, а також відмежування прав таких корпорацій від їх учасників;
- епоха Середньовіччя, в період якого розвиток правосуб'єктності юридичних осіб був тісно пов'язаний з діяльністю церковних організацій та торгових гільдій, зокрема перші мали власні статuti й користувалися правами юридичних осіб, у той час, як торгові гільдії, об'єднуючи купців і ремісників, також стали одними з перших юридичних осіб, що мали свої права та обов'язки;
- епоха Відродження та Новий час – у цей період поняття правосуб'єктності юридичної особи набуває чіткіших юридичних характеристик, оскільки виникають торгівельні компанії, банки, страхові компанії, які потребували чіткого правового статусу для здійснення своєї діяльності;
- сучасний період – поняття юридичної особи та її правосуб'єктність визнаються невіддільною частиною правових систем більшості країн світу.

2. В основу методології дослідження правосуб'єктності юридичної особи покладено систему загальнофілософських, загальнонаукових та спеціально-наукових методів пізнання, за допомогою яких вирішено наукове завдання щодо розкриття концептуальних підходів та сутності правосуб'єктності юридичної особи, здійснене всебічне та об'єктивне дослідження правосуб'єктності юридичної особи, враховуючи різні аспекти та впливи на цей інститут.

3. У процесі наукового дослідження правосуб'єктності юридичної особи використовувалися такі методи та підходи:

- метод правового аналізу, за допомогою якого було вивчено норми національного та міжнародного права, що регулюють правосуб'єктність юридичних осіб, включаючи аналіз законодавства, судової практики та доктринальних джерел;

- формально-юридичний підхід, що дав можливість уточнити поняттєвий апарат дослідження;
- порівняльно-правовий метод, який виявився в аналізі правосуб'єктності юридичних осіб у різних правових системах, що дало змогу виявити загальні тенденції та особливості правового регулювання в різних країнах;
- історико-правовий метод, за допомогою якого досліджено еволюцію правосуб'єктності юридичних осіб та зроблено висновок про те, як змінювалися підходи до регулювання цього інституту в різні історичні періоди;
- міждисциплінарний підхід, що дозволило застосувати знання з інших галузей науки, зокрема економіки, соціології, політології для глибшого розуміння правосуб'єктності юридичних осіб.

4. Правосуб'єктність юридичної особи – це система таких індивідуальних ознак, які дозволяють виділити та індивідуалізувати конкретну юридичну особу з-поміж інших юридичних осіб та закріплює правовий зв'язок такої юридичної особи із зовнішнім світом, залежно від її місця в цьому світі.

5. Юридичний зміст правосуб'єктності юридичної особи – це закріплена законодавством здатність окремо визначеного суб'єкта мати юридичні права, обов'язки і здійснювати їх самостійно або через своїх представників, або через органи, а також нести відповідальність за вчинені делікти. Складовим елементом правосуб'єктності є правоздатність та дієздатність, що включає також деліктоздатність.

6. Правоздатність юридичної особи – це реальна можливість конкретно ідентифікованого та відокремленого від іншої правової реальності суб'єкта права бути центром правової дійсності, творцем, носієм та реалізатором прав, інтересів та обов'язків. Переважна більшість юридичних осіб наділені загальною або універсальною правоздатністю, тобто вони можуть займатись будь-якою діяльністю, яка не заборонена законом. Спеціальна правоздатність юридичної особи означає можливість здійснювати лише окремо визначену діяльність; такі обмеження встановлюються для окремих видів юридичних осіб, які створюються для виключної діяльності.

7. Дієздатність юридичної особи охоплює різноманітні аспекти поняття юридичної особи, включаючи в себе готовність здійснення різноманітних юридичних дій, можливість бути суб'єктом права, тому вона передбачає готовність особи, її правової волі, свідомості до організаційної та матеріальної здатності вчинення юридично значущих дій. Дієздатність слід трактувати як реальну готовність та бажання на реалізацію закріплених за особою прав та обов'язків, здійснення правомірних дій, а також здатність понести реальну відповідальність за свою діяльність.

8. Дієздатність юридичної особи є широким системотворним поняттям, що містить наступні здатності: правонабувальна (конкретна можливість суб'єкта права набувати права чи обов'язки); правореалізуюча (втілення правових норм у процесі діяльності) та правовиконавча (можливість суб'єкта права своїми діями реалізовувати раніше набуті права та виконувати покладені на нього обов'язки); праворозпорядча (можливість суб'єкта права самостійно на свій розсуд розпоряджатись своїми правами, реалізовувати їх чи відмовитись від реалізації (як пасивна форма реалізації права), уповноважити третю особу на їх реалізацію або припинити їх тощо); деліктоздатність (здатність особи відповідати за вчинені нею чи її законними представниками делікти).

РОЗДІЛ 2.

ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ

2.1. Утворення юридичної особи та формування її правосуб'єктності

Утворення юридичної особи складний комплексний процес, тому регулювання цього інституту не обмежується якимось одним окремим нормативно-правовим актом чи навіть однією галуззю права. Окремі його процедури, такі як, наприклад, етап державної реєстрації, детально регламентовані, інші ж, наприклад, передреєстраційні процедури, в одних випадках регулюються дуже детально з безпосереднім описанням кожного наступного кроку, в інших можуть бути врегульовані загальними правилами, або ж взагалі мають диспозитивний характер і повністю можуть бути відданими на розсуд засновників.

У вузькому фокусі процедура утворення – засвідчення факту створення юридичної особи (тобто її державної реєстрації), внесення відповідного запису до відповідних реєстрів та присвоєння юридичній особі державою окремих визначальних для неї ознак, тобто безпосередньо ті процедури, які здійснюються посадовими особами держави, уповноваженими на вчинення таких дій. У ширшому фокусі під утворенням юридичної особи розуміють цілий комплекс процедур, які здійснюються для надання суб'єкту необхідного об'єму правосуб'єктності. Так, наприклад, для фінансових установ обов'язковою умовою для здійснення ними підприємницької діяльності є включення до спеціального Державного реєстру фінансових установ. Крім цього, якщо враховувати існування інституту ліцензування, дозвільної системи, процедури патентування, то формування повного об'єму правосуб'єктності триває до одержання ним необхідної ліцензії, документа дозвільного характеру чи патенту.

На нашу думку, більш доцільним вважається говорити про утворення юридичної особи, як про широкий спектр дій, спрямованих на формування її цілісної правосуб'єктності та правової особистості. При цьому етап державної реєстрації юридичної особи займає, фактично, визначальне місце у цьому переліку.

Адже залежно від організаційно-правової форми юридичної особи, процес утворення може охоплювати великий обсяг дій, які необхідно вчинити перед та після процедури державної реєстрації, без вчинення яких факт створення суб'єкта права не наповненого внутрішнім змістом втрачає будь-який сенс.

Умовно весь процес утворення юридичної особи внаслідок заснування можна умовно поділити на три етапи (див. рис. 1): передреєстраційні процедури; безпосередньо державна реєстрація; післяреєстраційні процедури.

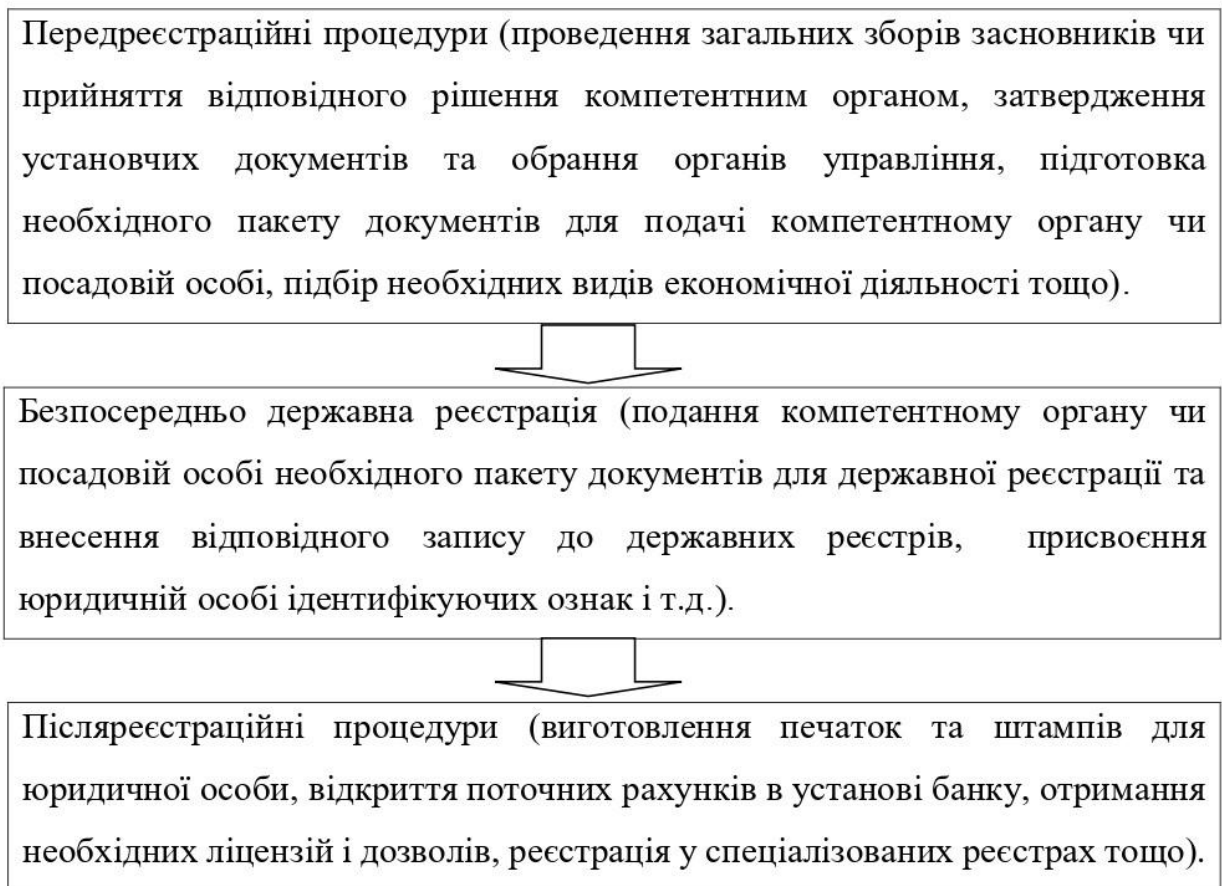

Рисунок 1. Послідовність етапів утворення юридичної особи

При цьому реалізація етапів повинна відбуватись саме послідовно, оскільки непослідовність створить значні порушення законодавчо встановленої процедури, а втрата окремого етапу з вказаного ланцюжка може повністю розірвати правосуб'єктні зв'язки, чим ставить під питання сам факт існування юридичної особи як суб'єкта права. Допущення порушень при реєстрації юридичної особи своїм наслідком може тягнути ліквідацію цієї юридичної особи в судовому чи

позасудовому порядку. Проте, чинне законодавство не встановлює вичерпного переліку таких підстав, тому можемо лише допускати окремі приклади. Наприклад, прийняття рішення засновником про заснування юридичної особи в такій організаційно-правовій формі, яку він не мав права засновувати або прийняття рішення про заснування не уповноваженими на це особами тощо.

Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» (в редакції від 28.12.2015 року Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців») передбачав, що юридична особа може бути припинена (ліквідована) в судовому порядку, що не пов’язано із банкрутством, у випадку визнання судом недійсною державної реєстрації юридичної особи через допущені при її створенні порушення, які не можна усунути, а також через невідповідність мінімального розміру статутного капіталу юридичної особи вимогам закону та інші підстави [168]. Законодавство акцентувало на правильності та послідовності етапів утворення юридичної особи, які мали визначальний характер для утворення нового суб’єкта права та формування його правосуб’єктності.

Якщо ж говорити про етапи формування правосуб’єктності залежно від стадії створення юридичної особи, то можемо виокремити їх у такому вигляді:

Таблиця 1. Зв’язок етапів створення юридичної особи з об’ємом її правосуб’єктності

Етап створення юридичної особи	Об’єм формування правосуб’єктності юридичної особи
Передреєстраційні процедури	Правосуб’єктність юридичної особи перебуває у зародковому стані.
Безпосередньо реєстрація	Момент фактичного визнання правосуб’єктності зі сторони держави

Післяреєстраційні процедури	Об'єм правосуб'єктності розширюється залежно від кожного пройденого наступного етапу
-----------------------------	--

Поняття утворення юридичної особи в широкому фокусі передбачає наявність великої кількості складних юридичних інструментів, за допомогою яких відбувається поступове формування повної (загальної та спеціальної) правосуб'єктності юридичної особи. Так, регулювання процедури утворення в широкому розумінні не обмежується регулюванням лише якимось одним чи двома нормативно-правовими актами. Фіксуємо не лише факт державної реєстрації юридичної особи.

При утворенні окремих організаційно-правових форм юридичних осіб для формування їх повної правосуб'єктності, детально регламентованими є не лише процедура державної реєстрації, а й низка передреєстраційних та післяреєстраційних процедур. Наприклад, ч. 2 ст. 10 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» передбачає, що «якщо товариство створюється кількома особами, такі особи у разі необхідності визначення взаємовідносин між ними щодо створення товариства можуть укласти договір про створення товариства в письмовій формі. Договір про створення товариства може встановлювати порядок заснування товариства, умови здійснення спільної діяльності щодо створення товариства, розмір статутного капіталу, частку у статутному капіталі кожного з учасників, строки та порядок внесення вкладів та інші умови. Договір про створення товариства діє до дня державної реєстрації товариства, якщо інше не встановлено договором або не впливає із суті зобов'язання» [189]. Так, засновники товариства з обмеженою відповідальністю ще до його створення можуть у формі договору закріпити низку важливих аспектів, які впливатимуть або безпосередньо формуватимуть правосуб'єктність створюваної юридичної особи.

Закон України «Про акціонерні товариства» передбачає як диспозитивні, так і імперативні дії, які можуть або повинні передувати створенню юридичної особи

– акціонерного товариства. Так, стаття 10 Закону про акціонерні товариства визначає, що засновники можуть укласти засновницький договір, у якому визначаються порядок провадження спільної діяльності щодо створення акціонерного товариства, кількість, тип і клас акцій, що підлягають придбанню кожним засновником, номінальна вартість і вартість придбання цих акцій, строк і форма оплати вартості акцій, строк дії договору [155]. Укладення засновницького договору визначається як право, а не обов’язок засновників. Водночас вказана стаття передбачає обов’язок засновників акціонерного товариства провести емісію його акцій, установчі збори та здійснити державну реєстрацію акціонерного товариства. Створення акціонерного товариства здійснюється за такими етапами:

- 1) прийняття зборами засновників рішення про заснування акціонерного товариства та про емісію акцій;
- 2) подання офіційним каналом зв’язку до Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку заяви та всіх необхідних документів для реєстрації випуску акцій;
- 3) реєстрація Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку випуску акцій та видача тимчасового свідоцтва про реєстрацію випуску акцій;
- 4) укладення з Центральним депозитарієм цінних паперів договору про обслуговування випусків цінних паперів;
- 5) присвоєння акціям міжнародного ідентифікаційного номера цінних паперів;
- 6) розміщення акцій серед засновників акціонерного товариства;
- 7) оплата засновниками повної вартості акцій;
- 8) затвердження установчими зборами результатів емісії акцій, затвердження статуту акціонерного товариства, прийняття інших рішень, передбачених законом;
- 9) реєстрація акціонерного товариства в органах державної реєстрації;
- 10) подання офіційним каналом зв’язку до Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку звіту про результати емісії акцій;
- 11) реєстрація Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку звіту про результати емісії акцій;

12) отримання свідоцтва про реєстрацію випуску акцій [155].

Варто звернути увагу, що Закон про акціонерні товариства визначає реєстрацію товариства в органах державної реєстрації лише як один з етапів створення товариства загалом, так підтверджує запропоновану нами ідею розмежування поняття створення юридичної особи у вузькому та широкому фокусах. При цьому, загальна правосуб'єктність акціонерного товариства сформується лише після проходження всіх законодавчо встановлених етапів його створення.

Іншою організаційно-правовою формою юридичних осіб, створення якої детально визначено законом, є об'єднання співвласників багатоквартирного будинку. Так, стаття 6 Закону України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» визначає, що для створення об'єднання скликаються установчі збори, а скликання таких зборів проводиться ініціативною групою, яка складається не менш як з трьох власників квартир або нежилых приміщень. Лише після проходження всіх процедур, визначених статтею 6 вказаного Закону, можна проходити процедуру державної реєстрації об'єднання [180]. Утворення такої організаційно-правової форми юридичної особи як ОСББ потребує доопрацювання та вдосконалення. Про це свідчить, перш за все, наявність значної кількості судових справ щодо визнання недійсними рішень загальних зборів співвласників та скасування реєстрації ОСББ [84, с. 104].

Створенню повного чи командитного товариства повинне передувати реєстрація його повних учасників як суб'єктів підприємницької діяльності. Так, стаття 66 Закону України «Про господарські товариства» визначає, що учасники повного товариства займаються спільною підприємницькою діяльністю і несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном. А стаття 75 Закону України «Про господарські товариства» встановлює, що командитним товариством визнається товариство, в якому разом з одним або більше учасниками, які здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і несуть відповідальність за зобов'язаннями товариства всім своїм майном, є один або більше учасників, відповідальність яких обмежується вкладом

у майні товариства (вкладників), та які не беруть участі в діяльності товариства [165].

У вузькому фокусі, під процедурою утворення розуміємо засвідчення факту створення юридичної особи (тобто її державної реєстрації), внесення відповідного запису до відповідних реєстрів та присвоєння юридичній особі зі сторони держави окремих визначальних для неї ознак, тобто безпосередньо ті процедури, які здійснюються посадовими особами, уповноваженою на вчинення таких дій. Утворення юридичної особи містить лише формально передбачені законом процедури подання державному реєстратору документів для проведення державної реєстрації новоствореної юридичної особи. Така процедура детально врегульована Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» (зокрема, статтею 17 вказаного Закону). При цьому закон не робить формального розмежування юридичних осіб приватного та публічного права, створюючи загальні межі для такої реєстраційної процедури. Так, для проведення державної реєстрації юридичної особи (тобто засвідчення утворення нового суб'єкта права) засновник або уповноважена ними особа повинні подати державному реєстратору за місцем реєстрації юридичної особи вичерпний пакет документів. При цьому законодавець надає державному реєстратору певний строк для детального ознайомлення з документами, встановлення причин для відмови у реєстрації, а у разі їхньої відсутності – для реєстрації новоствореної юридичної особи. Наявність законодавчо закріпленого строку для державної реєстрації юридичної особи зумовлена складністю різноманітних організаційно-правових форм, у яких вони можуть створюватись.

При проведенні реформи системи державної реєстрації було змінено і принципи державної реєстрації юридичних осіб. Так, пункт 1 частини 1 статті 1 Закону про державну реєстрацію визначає державну реєстрацію юридичних осіб як офіційне визнання шляхом засвідчення державою факту створення або припинення юридичної особи, професійної спілки, її організації або об'єднання, політичної партії, організації роботодавців, об'єднань організацій роботодавців та їхньої символіки, засвідчення факту набуття, зміни відомостей, що містяться в Єдиному

державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, про юридичну особу, а також проведення інших реєстраційних дій, передбачених цим Законом [168]. Стаття 4 Закону «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» визначає основні принципи державної реєстрації.

1) Принцип обов'язковості державної реєстрації в Єдиному державному реєстрі. Цей принцип є одним з основоположних у процесі виникнення та формування правосуб'єктності юридичної особи, адже без обов'язкової державної реєстрації в Єдиному державному реєстрі сам факт створення та існування юридичної особи виходить за межі правового поля та робить юридичну особу «неправосуб'єктним утворенням», оскільки та не може далі формувати правову конструкцію суб'єкта права. Для того, щоб реєстрація стала законною, необхідно, щоб інформація про неї була внесена у відповідні державні реєстри, які держава створює саме для досягнення зазначених цілей. У загальному вигляді державні реєстри – це єдина державна інформаційна система, що забезпечує збирання, обробку, збереження, облік, захист та надання відомостей про зареєстровані об'єкти [219, с. 113]. Можемо погодитись з К. Смирнова, яка вказує, що цей принцип має легітимаційне значення, оскільки забезпечує обов'язкове фіксування всіх статутних змін щодо кожного суб'єкта господарювання. Його виконання зумовлюється, з одного боку, обов'язком суб'єкта господарювання своєчасно повідомляти про зміни, що відбулися в його статусі, а з іншого – обов'язком державного реєстратора своєчасно вносити подані відомості [219, с. 113].

2) заявницький принцип державної реєстрації юридичних осіб. Вказаний принцип був включений в Закон про державну реєстрацію 2014 року в процесі проведення реформи самої системи реєстрації суб'єктів господарювання. Для того, щоб належним чином усвідомити місце та значення вказаного принципу державної реєстрації юридичних осіб, необхідно зробити історичний екскурс та оглянути яким чином здійснювалась державна реєстрація юридичних осіб в період розпаду Радянського Союзу та на початку незалежності України. Так, у вказаний період суб'єктивна позиція державного реєстратора мала чи не визначальне місце при

державній реєстрації юридичної особи, адже лише однієї волі засновників та визначеного пакета документів було недостатньо для державної реєстрації новоствореної юридичної особи. Необхідно було ще й довести доцільність створення та функціонування юридичної особи. На противагу дозвільному принципу державної реєстрації, заявницький принцип передбачає лише формульну участь державного реєстратора у процесі створення юридичної особи, при цьому як основний центр у прийнятті рішення про створення нового суб'єкта права законодавець визначає засновників. Державний реєстратор вивчає документи лише на наявність формальних підстав для відмови у вчиненні реєстраційної дії, внаслідок чого немає потреби доводити необхідність чи актуальність створення юридичної особи.

3) Принцип публічності державної реєстрації. Вказаний принцип базується на ознаках відкритості та доступності інформації, пов'язаної зі створенням та реєстрацією юридичних осіб. Так, інформація про створення юридичної особи підлягає внесенню в загальнодоступні державні реєстри, де кожен може знайти ті чи інші дані та пересвідчитись в їх правдивості чи актуальності. Звісно, що є низка даних, які законодавство визначає як конфіденційні, тому вони не підлягають опублікуванню чи оприлюдненню, але велика частина даних (наприклад, про місцеперебування, види діяльності чи органи управління) є в публічному доступі, що дозволяє всім зацікавленим особам ознайомитись з ними. Варто відрізняти публічність відомостей та інформації про створення юридичної особи від публічності самого реєстраційного процесу, оскільки останній більше належить до публічності діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування [219, с. 113].

Як зазначає О. Болгар, елемент публічності у сфері державної реєстрації, «зумовлений присутністю адміністративно-правових норм у його регулюванні, оскільки одним з учасників реєстраційних відносин виступає уповноважений відповідно до закону державний орган виконавчої влади, що здійснює той чи інший вид державної реєстрації» [24, с. 31];

4) Принцип законності. Означає проведення державної реєстрації виключно на підставі та відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань», з дотриманням процедури, визначеної цим законом, суб'єктами, переліченими у цьому законі тощо.

5) Принцип об'єктивності та неупередженості. Проведення державної реєстрації без будь-якої дискримінації або упередженості, на однакових для всіх засадах та умовах, з використанням єдиного державного реєстраційного механізму.

6) Принцип оперативності. Реєстраційні дії повинні виконуватися у визначені строки, що сприяє швидкому започаткуванню бізнесу.

Для державної реєстрації створення юридичної особи державному реєстратору необхідно подати відповідний пакет документів. При чому для різних організаційно-правових форм існують різні вимоги до змісту та форми поданих документів. За загальними вимогами для державної реєстрації необхідно подати:

- заяву про державну реєстрацію юридичної особи. Така заява за своєю суттю є технічним документом, адже містить у собі узагальнені відомості з інших документів (найменування, місцеперебування, засновників, види діяльності, органи управління і т.д.), які підлягають внесенню до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань;

- примірник оригіналу (нотаріально засвідчену копію) рішення засновників, а у випадках, передбачених законом, – рішення відповідного державного органу, про створення юридичної особи. Вимоги до змісту рішення засновників про утворення юридичної особи для різних її форм також різні. Так, наприклад, ч. 2 ст. 10 Закону України «Про інститути спільного інвестування» передбачає, що на установчих зборах корпоративного інвестиційного фонду приймаються рішення про затвердження статуту корпоративного фонду; створення наглядової ради корпоративного фонду та обрання її членів; уповноваження представника (представників) на вчинення дій, пов'язаних зі створенням корпоративного фонду; затвердження результатів приватного розміщення акцій корпоративного фонду

серед засновників; затвердження проєктів договорів з компанією з управління активами та зберігачем активів корпоративного фонду;

- вчинення інших дій, необхідних для створення корпоративного фонду. При цьому рішення про затвердження статуту фонду та створення наглядової ради повинні бути прийняті одногolosно, що свідчить про наявність спільної волі засновників для заснування (утворення) корпоративного інвестиційного фонду [173];

- установчий документ юридичної особи (статут або положення), який повинен бути викладений у письмовій формі, підписаний відповідними особами (засновниками (учасниками)), уповноваженими ними особами або головою та секретарем загальних зборів), справжність підписів яких повинна бути нотаріально засвідчена. Установчі документи закріплюють легалізацію суб'єкта права та волю його засновників щодо його створення [255, с. 49];

Якщо провести аналіз вимог норм чинного законодавства України, які встановлюють вимоги до установчих документів юридичної особи, то можемо побачити, що складність організаційно-правової форми спричиняє збільшення кількості вимог до змісту їхніх установчих документів. Так, ч. 5 ст. 11 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» встановлює, що у статуті товариства повинні бути зазначені відомості про повне та скорочене найменування; органи управління товариством, їх компетенцію, порядок прийняття ними рішень; порядок вступу до товариства та виходу з нього; облік часток товариства в обліковій системі часток товариств з обмеженою відповідальністю та товариств з додатковою відповідальністю, що ведеться Центральним депозитарієм цінних паперів [189]. Водночас ч. 2 ст. 11 Закону України «Про інститути спільного інвестування» передбачає 17 обов'язкових відомостей, які повинні бути наявні у статуті корпоративного інвестиційного фонду, що безумовно спричинено складністю юридичної конструкції, а також суспільній значущості такого утворення, серед яких виокремлюємо:

- документ, що підтверджує реєстрацію іноземної особи у країні її місцеперебування (витяг із торгівельного, банківського, судового реєстру тощо), –

у разі створення юридичної особи, засновником (засновниками) якої є іноземна юридична особа. Надання таких документів вбачається логічним, оскільки державний реєстратор не має можливості перевірити факт існування юридичної особи, зареєстрованої в іншій країні, встановити об'єм її правоздатності чи об'єм компетенції представника. Для таких юридичних осіб, як політичні партії, наприклад, додатково необхідно подати реєстр осіб, які брали участь у з'їзді партії, програму партії, список підписів громадян, а для громадських формувань – відомості про керівні органи;

- документ, що підтверджує сплату адміністративного збору за проведення реєстраційних дій;
- документи про засновників, а саме: копії паспортів та реєстраційних номерів облікових карток платників податків (ПН) засновників – фізичних осіб, або витяги з реєстру юридичних осіб – для засновників юридичних осіб;
- згода власника приміщення на реєстрацію юридичної особи за адресою: нотаріально завірена, якщо приміщення не є власністю засновників;
- інформація про керівника: прізвище, ім'я, по батькові, паспортні дані та ПН керівника юридичної особи тощо;
- заява на обрання спрощеної системи оподаткування (за потреби), тобто якщо юридична особа планує працювати на спрощеній системі оподаткування.

Цей перелік документів може варіюватися залежно від організаційно-правової форми юридичної особи (наприклад, ТОВ, АТ, ГО) та специфіки діяльності.

При завершенні процедури державної реєстрації юридична особа набуває низку законодавчо закріплених прав та обов'язків, тобто формується її загальна правосуб'єктність. Проте сам факт державної реєстрації не надає юридичній особі безпосередньої можливості належним чином реалізувати свої права. Для цього необхідно застосувати низку інших юридичних інструментів, за допомогою яких юридична особа через свої органи чи уповноважених представників зможе стати повноцінним учасником будь-якого роду правовідносин.

Особливості створення та реєстрації конкретної юридичної особи обумовлені складом і кількістю її засновників, а також специфічними вимогами чинного законодавства, що визначає організаційно-правову форму новоствореної організації.

Процес державної реєстрації юридичних осіб належить до адміністративно-процедурного провадження, яке складається з двох частин: 1) адміністративно-процедурна, яка містить розпорядчі дії виконавчих органів (посадових осіб) щодо виконання адміністративно-правових процедур; 2) адміністративно-юрисдикційна, що полягає в тому, щоб виконавчий орган (посадові особи) виконував функції охорони правопорядку в процесі реєстрації.

Результатом цих двох проявів є винесення індивідуального правового акту. У площині даного явища державної реєстрації юридичних осіб це прийняття рішення про державну реєстрацію або про відмову в державній реєстрації, що є індивідуальним ненормативним правовим актом. За своєю правовою природою державна реєстрація є адміністративно-правовим актом – юридичним фактом, що породжує правову здатність юридичної особи брати участь в цивільному обігу від свого імені.

Інститут державної реєстрації юридичних осіб має міжгалузевий характер, оскільки регулюється нормами права з декількох різних галузей. Так, безпосередньо самі процедури реєстрації юридичної особи впевнено можемо віднести до галузі адміністративного права, але поряд з цим в реєстраційних процедурах присутні й норми господарського, фінансового та інших галузей права. Створення юридичної особи є наслідком діяльності інших суб'єктів, заснованим на прямому чи опосередкованому дозволі законодавця. У всіх правопорядках юридичні особи виникають з волі їх засновників, хоча і під контролем публічної влади. Процес утворення і діяльності юридичної особи немислимий поза виявом волі певної групи людей або навіть однієї людини, оскільки він неможливий поза виявом в будь-якій формі державної волі. Дії засновників, як юридичні факти, які лежать в площині корпоративного права, в сукупності з актом державної реєстрації

– актом адміністративного права – складають юридичний склад, що породжує виникнення нового суб'єкта права.

Так, Закон про державну реєстрацію встановлює уніфіковані правила державної реєстрації юридичних осіб, проте окремі профільні закони можуть встановлювати власні особливості цієї процедури, що, на нашу думку, впливає на формування правосуб'єктності юридичних осіб деяких організаційно-правових форм. Наприклад, доволі цікавим та неоднозначним, на нашу думку, є момент виникнення правосуб'єктності профспілки. Так, профспілка як юридична особа є суб'єктом права в цілому та суб'єктом цивільного права зокрема. Тому, відповідно до ч. 4 ст. 91 ЦК України, цивільна правоздатність профспілки виникає з моменту її створення і припиняється з дня внесення до єдиного державного реєстру запису про її припинення. Водночас з врахуванням положень ст. 80 ЦК України, юридична особа повинна бути зареєстрована належним чином [239].

Проте, Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» не передбачає такого поняття як державна реєстрація, а лише обмежується «легалізацією» та зазначає, що профспілка, об'єднання профспілок набувають права юридичної особи з моменту затвердження статуту (положення), що, на нашу думку, містить як внутрішні суперечності (оскільки сам факт затвердження статуту ще не означає правомірності утворення нового суб'єкта права), так і зовнішні (дані норми належним чином не узгоджені із положеннями чинного законодавства України, яке регулює інститут юридичної особи та державної реєстрації). На нашу думку, зрівняння в правах з юридичною особою не робить автоматично будь-яке утворення юридичною особою, оскільки для цього щонайменше потрібно відповідати загальноприйнятим ознакам юридичних осіб. Вважаємо, що цей приклад можна розглядати як в контексті особливої форми державної реєстрації, так і в контексті необхідності узгодження норм чинного законодавства України для їхньої гармонізації.

Також важливим є розуміння відокремленості правових статусів юридичної особи та її засновника. На відміну від об'єднань юридичних осіб, де учасники делегують до об'єднання частину своєї правосуб'єктності, й відповідно за типом

походження вона є вторинною, при створенні юридичної особи шляхом заснування не відбувається передачі частини своїх прав та обов'язків новому утворенню, тому об'єм правосуб'єктності засновника при утворенні юридичної особи не зменшується. Так, наприклад, при утворенні господарського товариства у формі товариства з обмеженою відповідальністю засновник може здійснити внесок у статутний капітал у матеріальній формі шляхом передання певного рухомого чи нерухомого майна. При цьому відбувається перехід права власності на таке майно до новоствореної компанії. В такому випадку може скластись враження, що, передавши частину свого майна, засновник обмежив свої можливості здійснення господарської діяльності, тим самим певним чином урізав свою правосуб'єктність. Проте, така думка не є правильною, оскільки, передавши частину свого майна новоствореному товариству, засновник у відповідь отримав відповідну частину корпоративних прав цього новоствореного товариства, які вносяться на баланс засновника та дають останньому низку прав, зокрема право вимоги щодо створеного товариства. При цьому, наприклад, при виході засновника зі складу товариства необов'язковим є повернення його внеску саме в матеріальній формі, воно може відбуватись і у грошовій формі. У кожної організації є свої власні інтереси, які не завжди можуть збігатися з інтересами її засновників [208, с. 8], а волевиявлення окремих засновників не є волевиявленням юридичної особи, лише їхня колективна воля втілюється у її дієздатності.

Так, при утворенні юридичної особи формування її правосуб'єктності відбувається відокремлено від правосуб'єктності її засновників, що відповідно робить її правосуб'єктність первинною. Проте на її формування впливає низка правових факторів, тому при утворенні абсолютно нового суб'єкта об'єм його правосуб'єктності буде значно менший, ніж, наприклад, у юридичної особи, створеної шляхом реорганізації.

Деякі науковці для позначення формування правосуб'єктності юридичної особи застосовують поняття «динаміка індивідуальної правової суб'єктності». До змісту цього поняття включають послідовність етапів становлення та втрати індивідуальної правової суб'єктності, зокрема:

- 1) виникнення;
- 2) розвитку;
- 3) функціонування;
- 4) припинення правової суб'єктності особи чи іншого правосуб'єктного утворення;
- 5) внутрішні коливання обсягу правосуб'єктності у межах кожного окремо виділеного етапу.

Як зазначає В. Січевлюк, термін «динаміка індивідуальної правової суб'єктності» охоплює собою послідовне подолання у процесі індивідуального правосуб'єктного руху особи чи іншого суб'єкта права низки якісних порогів, а також віддзеркалює кількісні зміни у правосуб'єктних просторах, які окреслені цими порогами» [207, с. 43].

Своєю чергою, утворення юридичної особи шляхом реорганізації містить низку визначальних особливостей, які мають значний вплив на формування правосуб'єктності юридичної особи. Так, в цьому випадку, за своїм принципом формування правосуб'єктність такої юридичної особи є похідною або вторинною, оскільки безпосередньо впливає з розміру та форми правосуб'єктності юридичної особи – правопередника. Також, однією із визначальних особливостей реорганізації є той факт, що вона притаманна виключно юридичним особам.

Чинне законодавство України сьогодні не дає єдиного визначення поняття «реорганізація юридичної особи» як такого, проте детально розглядає кожен із її видів [66, с. 41]. В окремих підзаконних нормативних актах робляться спроби дати визначення цього поняття. Наприклад, Постанова Кабінету Міністрів України №177 від 28.02.2001 «Про врегулювання питань щодо забезпечення захисту майнових прав селян у процесі реформування аграрного сектору економіки» дає визначення поняття «реорганізація підприємства» як припинення діяльності підприємства шляхом злиття, приєднання, поділу, виділення, перетворення з наступним переходом до новостворених підприємств усіх майнових прав та обов'язків колишнього підприємства [164]. Проте таке визначення не є дуже вдалим, оскільки в ньому робиться акцент на припиненні діяльності підприємства.

Так, припинення діяльності підприємства та припинення підприємства не є тотожними поняттями між собою. Перше передбачає припинення безпосередньої діяльності підприємства, його зупинку, проте без ліквідації самого суб'єкта, а друге передбачає припинення (шляхом ліквідації чи реорганізації) суб'єкта як такого. Тому законодавцю необхідно бути більш обережним при формулюванні тих чи інших визначень, адже неправильне його трактування чи підміна понять можуть створити значні труднощі у подальшому його застосуванні та реалізації.

Чинне законодавство України переважно розглядає реорганізацію як один зі способів припинення юридичної особи, що не дозволяє повністю розкрити сутність цього правового явища [212, с. 150]. В контексті нашого дослідження реорганізацію юридичної особи потрібно сприймати не лише як припинення вже чинного чи чинних суб'єктів, але як їх видозміна (в тому випадку, якщо припинення суб'єкта не відбувається), а також як і утворення нового суб'єкта права.

Щоб зрозуміти та сформулювати визначення та ознаки цього поняття, необхідно звертатись до наукових робіт у цій сфері. Реорганізація, на думку О. Мельника, означає перетворення, зміну структури чи організаційно-правової форми юридичної особи, припинення певних суб'єктів права і виникнення нових суб'єктів права з відповідним обсягом прав та обов'язків [116, с. 25].

Реорганізація юридичних осіб може проходити як у добровільному, так і в примусовому порядку. У першому випадку перетворення (реорганізація) юридичної особи може бути ініційоване її учасниками (засновниками), органами юридичної особи, що мають на це повноваження. У іншому випадку (примусової реорганізації) такі дії можуть бути викликані настанням певних подій (обставин, фактів) передбачених нормами національного чи міжнародного законодавства, через які перетворення юридичної особи є необхідною процедурою для збереження законності або ж за рішенням суду чи іншого компетентного органу.

За формальними ознаками реорганізацію можна поділити на такі напрямки: укрупнення, подрібнення та перетворення. Так, укрупнення може відбуватись у

двох формах: злиття та приєднання, подрібнення – поділ або виділ, а перетворення передбачає зміну організаційно-правової форми суб'єкта [91, с. 30].

Під злиттям розуміємо об'єднання двох чи більше юридичних осіб в одну нову. При цьому відбувається утворення нового суб'єкта права та припинення чинних суб'єктів. Як зазначає В. Саветчук, у злитті може брати участь необмежена кількість суб'єктів [199, с. 108], проте результат завжди буде єдиний: утворення нового одного суб'єкта права. З формально юридичного та економічного погляду, новостворений суб'єкт мав би бути звичайним з'єднанням двох чи більше частин, які його утворили. Проте синергія, яка проявляється у процесі злиття, свідчить про те, що у новоутвореного суб'єкта можуть виникнути додаткові можливості, які не були наявні у його правопередників.

Варто відзначити, що злиття різних організаційно-правових форм юридичних осіб відбувається по-різному. Наприклад, п. 3 ч. 1 ст. 117 Закону України «Про акціонерні товариства» передбачає, що акціонерне товариство може брати участь у злитті лише з іншим акціонерним товариством [155]. При цьому законодавство, як і у випадку зі створенням абсолютного нового акціонерного товариства, детально регламентує процедуру злиття. Так, ст. 118 Закону України «Про акціонерні товариства» встановлює чіткий та послідовний перелік з 18 кроків, які повинні бути здійсненні при процедурі злиття, при цьому п. 2 ч. 1 цієї ж статті встановлює, що дії, які порушують процедуру припинення акціонерного товариства шляхом злиття, встановлену Законом України «Про акціонерні товариства», є підставою для прийняття Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку рішення про відмову в реєстрації звіту про результати емісії (конвертації) акцій. Тобто процедура злиття не буде завершена, а акціонерне товариство не буде вважатись належним чином створеним та зареєстрованим. Тобто не буде сформована правосуб'єктність акціонерного товариства, що в кінцевому результаті може стати підставою для його ліквідації.

Так, визначальною особливістю злиття є той факт, що в результаті його завершення відбувається припинення двох чи більше суб'єктів – юридичних осіб та утворення одного нового суб'єкта. Праві та економічні можливості цього нового

суб'єкта будуть дорівнювати аналогічним показникам усіх юридичних осіб, які були припинені в результаті злиття, проте його потенціал буде набагато більшим, аніж в окремо взятих суб'єктів злиття. На підставі передавальних актів формується новий об'єм прав та обов'язків юридичної особи- правонаступника, який є значно ширший, ніж у правопопередників.

Ч. 1 ст. 50 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» визначає приєднання як припинення одного або декількох товариств з переданням ним (ними) згідно з передавальним актом усього свого майна, всіх прав та обов'язків іншому господарському товариству – правонаступнику [189]. При приєднанні припиняють своє існування лише ті суб'єкти, які приєднуються до іншого. Відбувається своєрідне «поглинання» слабкого сильнішим, що характерно для ринкової економіки [127, с. 71]. В європейській та американській практиці та правовій «приєднання» номінують «поглинанням» [199, с. 104].

Визначальною особливістю формування правосуб'єктності юридичної особи при приєднанні (поглинанні) є фактичне припинення правової суб'єктності тих суб'єктів, які приєднуються, та її розширення та збагачення у того суб'єкта, до якого приєднуються. Така ситуація нагадує процедуру злиття, але при цьому не відбувається утворення нового суб'єкта.

Як зазначає Т. Швидка, злиття та поглинання обов'язково має відбуватися з урахуванням норм антимонопольно-конкурентного законодавства [252, с. 64]. Так, чинне антимонопольне законодавство України передбачає, що злиття суб'єктів господарювання або приєднання одного суб'єкта господарювання до іншого визнається концентрацією, а за певних умов (ст. 24 Закону України «Про захист економічної конкуренції») така концентрація може бути здійснена лише за попереднім одержанням дозволу Антимонопольного комітету України чи адміністративної колегії Антимонопольного комітету України [172]. Такі законодавчі обмеження вбачають логічними, оскільки запобігають утворенню на ринку суб'єктів юридичних осіб з надзвичайними правовими та економічними можливостями, що може призвести до потенційних зловживань. З фокусу нашого

наукового дослідження такі дії можуть сприяти викривленню правосуб'єктності юридичної особи чи вихід за межі, окреслені її правовою природою. Як наслідок є ризик утворення «держави в державі» (приклад Ост-Індської торгової компанії тому яскраве свідчення).

При перетворенні відбувається зміна організаційно правової форми юридичної особи з одночасним її припиненням та передачею всього свого майна, прав та обов'язків новоствореній юридичній особі – правонаступнику згідно з передавальним актом. За загальним правилом, правосуб'єктність юридичної особи – правонаступника не відрізняється від правопередника, за винятком особливостей, які впливають із різних організаційно-правових форм юридичних осіб.

В окремих випадках при перетворенні об'єм правосуб'єктності юридичної особи може зменшуватись шляхом виходу окремих учасників з її складу, що тягне за собою виплату останнім їхньої частки, тим самим зменшується майнова відокремленість, що є однією з основоположних ознак юридичної особи. Так, Закон України «Про акціонерні товариства» передбачає, що акціонер, який був присутнім на загальних зборах та голосував проти перетворення акціонерного товариства в інший вид підприємницького товариства, має право вимагати здійснення обов'язкового викупу акціонерним товариством належних йому простих акцій, а акціонерне товариство зобов'язане викупити такі акції [155].

Перетворення може відбуватись як у добровільному, так і у примусовому порядку. Добровільне перетворення зазвичай пов'язане з оптимізацією внутрішніх організаційних процесів юридичної особи. Наприклад, протягом останніх років популярною формою реорганізації було перетворення акціонерного товариства у товариство з обмеженою відповідальністю. Причиною таких дій є надмірна складність у супроводженні ведення справ акціонерного товариства (обов'язок кожного року проводити загальні збори акціонерів із суворим дотриманням порядку, визначеного нормами чинного законодавства та установчих документів, особливий контроль зі сторони Національної комісії з цінних паперів та фондового

ринку і т.д.), а також значних адміністративно-фінансових санкцій за недотримання вказаних процедур.

Примусове перетворення, перш за все, пов'язане із законодавчими змінами. Так, стаття 6 Закону України «Про банки і банківську діяльність» в першій своїй редакції (станом на 07.12.2000 року) передбачала, що банк може бути створений у формі акціонерного товариства, товариства з обмеженою відповідальністю або кооперативного банку. Проте ця ж стаття вже в редакції від 04.10.2006 року не передбачала можливості створення та діяльності банку у формі товариства з обмеженою відповідальністю. При цьому, банки, які були створені у формі закритого акціонерного товариства або товариства з обмеженою відповідальністю повинні були протягом трьох років змінити свою організаційно-правову форму відповідно до вимог законодавства [163], тобто здійснити процедуру перетворення. У випадку недодержання банками вимог щодо примусового перетворення, до них могли бути застосовані санкції аж до відкликання ліцензії та ліквідації самого банку, тобто повної втрати правосуб'єктності.

Поділ юридичних осіб передбачає припинення чинного суб'єкта з одночасною передачею всього майна, прав та обов'язків двом чи декільком новим юридичним особам — правонаступникам згідно з розподільним балансом. Характерною особливістю поділу є те, що чинний суб'єкт ліквідується, а натомість утворюються мінімум два, а можливо і більше нових суб'єктів.

Виділом є перехід за розподільчим балансом частини майна, прав та обов'язків юридичної особи до однієї або кількох створюваних нових юридичних осіб [239]. Виділ за своєю суттю не є формою реорганізації юридичних осіб, а формою реорганізації активів, адже при його проведенні відбувається лише утворення нової юридичної особи, шляхом передачі їй частини майна, прав та обов'язків вже наявного суб'єкта. При цьому правосуб'єктність цього суб'єкта не припиняється, а лише зазнає змін. Така позиція підтверджується судовою практикою. Так, Верховний суд у своїй постанові від 14.09.2020 року у справі № 291/1009/18 зазначає, що виділ не є способом реорганізації юридичної особи з переходом прав і обов'язків до правонаступників, а є переходом частини майна,

прав та обов'язків за розподільчим балансом від однієї юридичної особи до нової юридичної особи, що утворилася унаслідок виділу [152].

При таких видах реорганізації, як поділ чи виділ, незалежно від організаційно-правової форми юридичної особи, об'єм правосуб'єктності правонаступника, у порівнянні з правопередником, в будь-якому разі буде менший, оскільки суб'єкт розділяється (або ж з нього виділяється) на два чи більше нових суб'єктів, між якими відбувається поділ майна, прав та обов'язків, а також прав інтелектуальної власності. Фактичне закріплення таких показників відбувається у розподільчому балансі, на підставі якого і здійснюється розподіл прав та обов'язків юридичних осіб.

Примусова реорганізація юридичної особи у формі поділу, як правило, є санкцією за порушення певних законодавчо встановлених обмежень. При чому, основною сферою таких порушень зазвичай є економічна діяльність юридичних осіб, зокрема, у сфері захисту економічної конкуренції. Так, якщо юридична особа – суб'єкт господарювання зловживає монопольним становищем на ринку, антимонопольні органи можуть прийняти рішення про примусовий поділ такої юридичної особи, що є специфічним видом санкції за порушення антимонопольного законодавства [172]. Іншою можливою причиною примусової реорганізації юридичних осіб є законодавчо встановлені приписи чи обмеження щодо здійснення певної діяльності (при чому, як національного, так і міжнародного законодавства). Наприклад, третій енергетичний пакет Європейського Союзу, зокрема Директива Європейського Парламенту та Ради 2009/73/ЄС від 13 липня 2009 року про спільні правила внутрішнього ринку природного газу та про скасування Директиви 2003/55/ЄС, встановлює обмеження щодо можливості здійснення однією компанією діяльності з транспортування, розподілу та видобутку природного газу [121, с. 188–189]. Так, нормами міжнародного законодавства встановлено обов'язок примусової реорганізації тих юридичних осіб, які підпадають під встановлені нею ознаки. Такий обов'язок є безумовним. Окрім того, встановлені обмеження щодо подальшої співпраці, форм і методів управління новими юридичними особами, створеними внаслідок реорганізації.

Внаслідок зобов'язального припису не лише відбувається примусова реорганізація юридичної особи, а й обмеження її майбутньої право- та дієздатності, тобто за внутрішнім змістом та зовнішньою формою така правосуб'єктність буде значно урізаною.

За наслідком примусового поділу чи виділу відбувається утворення як мінімум двох нових юридичних осіб з різною за формою, змістом та обсягом правосуб'єктністю. Об'єм їхньої компетенції визначатиметься безпосередньо засновниками з врахуванням законодавчо встановлених приписів чи обмежень.

В окремих випадках чинне законодавство обмежує можливість юридичних осіб здійснювати певні перетворення у процесі реорганізації. Так, громадське об'єднання може бути реорганізоване лише шляхом приєднання до іншого громадського об'єднання (частина 1 статті 27 Закону України «Про громадські об'єднання») [166]; правонаступниками благодійної організації у разі її реорганізації має бути одна чи кілька благодійних організацій (частина 2 статті 18 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації») [158]; акціонерні товариства можуть бути реорганізовані в інші види підприємницьких товариств, а в окремих випадках – лише в акціонерні товариства [155]; а в окремих випадках волевиявлення засновників (учасників) юридичної особи може бути недостатньо для проведення реорганізації (наприклад, Національний банк України може заборонити проведення реорганізації банку, якщо є достатні підстави вважати, що такі дії можуть порушити права та інтереси вкладників чи інших кредиторів банку, створений у результаті реорганізації, та/або банк, який не припиняється як юридична особа у результаті приєднання до нього або виділу з нього, не відповідатимуть визначеним вимогам щодо економічних нормативів діяльності, управління банком, а також вимогам, яким має відповідати юридична особа для отримання банківської ліцензії (частина 4 статті 27 Закону України «Про банки і банківську діяльність») [157].

Встановлення окремих форм обмежень чи заборон при проведенні утворення юридичних осіб у процесі реорганізації вбачається логічним та послідовним. Так, наприклад, заборона утворення підприємницьких товариств в результаті

реорганізації непідприємницьких (наприклад, громадських чи благодійних організацій) спрямована як на захист публічних, так і приватних інтересів. Адже такі юридичні особи створені для досягнення певної соціальної мети, у зв'язку з чим користуються певними пільгами та перевагами у процесі своєї діяльності, а перетворення їх у підприємницькі товариства порушить баланс рівності прав та свобод з уже чинними юридичними особами такого виду, чим порушить принцип рівноправності.

Так, формування правосуб'єктності юридичної особи тісно пов'язане з процесом її створення, однак має свої специфічні аспекти, що забезпечують її здатність бути учасником різних видів правовідносин, включаючи публічні, цивільні, господарські та ін.

Набуття правосуб'єктності юридичної особи відбувається після проведення державної реєстрації, тобто внесення відомостей про юридичну особу та її засновників до Єдиного державного реєстру. Проте формування правосуб'єктності юридичної особи містить не тільки процес її створення, але й усі юридичні дії, які забезпечують її здатність брати участь у правовідносинах, мати права та обов'язки.

Особливістю правосуб'єктності юридичної особи, утвореної в результаті реорганізації (при чому, не важливо у які формі це відбулось), є її вторинність. Обсяг та форми правосуб'єктності юридичної особи – правонаступника, її правовий статус за загальним правилом збігаються з аналогічними явищами, що й у правопередника, а також окремі елементи спеціальної правосуб'єктності.

2.2. Прикладні аспекти правосуб'єктності юридичної особи

Інститут «правосуб'єктності юридичної особи» викликав і продовжує викликати численні дискусії щодо свого місця у правовій системі сучасності. Чітко закріпленою позицією як в практичному, так і в теоретичному плані є визнання правосуб'єктності юридичної особи як інституту права. Можемо констатувати той факт, що такі дискусії здебільшого ідуть на користь розвитку цього інституту права, оскільки саме в наукових дискусіях народжуються нові думки, погляди та

ідеї, які з часом можуть переходити з теорії в практику та нормативно закріплюватись.

Наукові погляди щодо інституту правосуб'єктності юридичної особи досить різноманітні, про що ми вже писали у попередніх питаннях. Але варто, на жаль, констатувати, що багато науковців при розгляді питання правосуб'єктності свідомо чи не свідомо переходять від загальної теорії до цивілістичного підходу [65, с. 262–263; 134, с. 210–211]. Так, дуже часто в наукових статтях, які автори позиціюють як загальнотеоретичні, бачимо різкий перехід в сторону галузевої теорії без будь-яких пояснень.

Аналізуючи окремі наукові статті, дуже часто зустрічаємо фразу «цивільна правосуб'єктність» чи «цивільна правоздатність» або розгляд інституту юридичної особи виключно як суб'єкта цивільних правовідносин. Такі твердження та ідеї виходять з положень цивільного законодавства, де нормативно закріплене визначення юридичної особи, правоздатності чи дієздатності. Вважаємо, що такі погляди мають право на існування в розрізі галузевої теорії.

Поняття правосуб'єктність та юридична особа сьогодні міцно закріпились практично у всіх галузях права. Тому, в обґрунтування нашої позиції, доцільно розглянути прикладні аспекти інституту правосуб'єктності юридичної особи на прикладі окремих галузевих теорій та міжгалузевих зв'язків. Окрім того, цікавим вбачається питання виникнення правосуб'єктності юридичної особи та динаміка її розвитку при створенні юридичної особи чи її подальшій діяльності. Забігаючи наперед, зазначимо, що у цьому питанні ми свідомо не торкатимемося інституту правосуб'єктності юридичної особи у цивілістичній теорії.

Цікавим та дискусійним є питання інституту правосуб'єктності юридичної особи у господарському праві. Так, В. Щербина зазначає, що однією з ознак суб'єкта господарювання є те, що він наділений господарською компетенцією (сукупністю господарських прав та обов'язків), які реалізує при здійсненні господарської діяльності. Саме через цю ознаку суб'єкта господарського права в теорії господарського права розкривається господарська правосуб'єктність. При цьому, якщо в теорії права чи в деяких галузевих теоріях загальноприйнятим

вважається саме термін «правосуб'єктність», то господарське право оперує терміном «господарська компетенція» [257, с. 11], наявність якої є визначальною ознакою, яка характеризує правовий статус суб'єкта господарського права.

Термін «господарська компетенція» не знайшов широкого застосування у наукових дискусіях та практично не відображається у законодавстві. Характеризуючи володіння та об'єм прав і обов'язків суб'єктів, які безпосередньо здійснюють господарську діяльність, загальноприйнятим для їхньої правової характеристики є вживання терміну правоздатність. Це є відголосом цивільноправової доктрини [253, с. 225–226].

Особливістю господарської правосуб'єктності є те, що вона виникає і реалізується в межах господарських правовідносин. Так, стаття 1 ГК України визначає, що господарські правовідносини виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання [47]. Це визначальна особливість, яка виділяє господарську правосуб'єктність юридичної особи з-поміж загальнотеоретичного чи інших галузевих інститутів. Проте необхідно зазначити, що ця особливість не обмежує юридичну особу бути учасником інших правовідносин (цивільних, трудових, адміністративних тощо) чи набувати іншого правового статусу (платника податків, роботодавця тощо). Натомість вона доповнює загальнотеоретичний інститут правосуб'єктності юридичної особи своїм практичним змістом.

Однією із визначальних ознак суб'єкта господарювання є те, що він безпосередньо здійснює господарську діяльність, спрямовану на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг, які мають чітко виражений вартісний характер, що дозволяє відрізнити такого суб'єкта від органів держаної влади чи місцевого самоврядування, які хоч і є юридичними особами, та не є суб'єктами господарювання [257, с. 11].

За внутрішнім змістом господарська правосуб'єктність юридичної особи як суб'єкта господарських правовідносин наділена глибиною, а за зовнішньою формою – особливостями, які дозволяють її відрізнити від господарської

правосуб'єктності фізичних осіб – суб'єктів господарських правовідносин та органів державної влади чи місцевого самоврядування, які наділені адміністративно-господарською компетенцією. Розглянемо деякі з цих ознак.

Так, юридичні особи – суб'єкти господарських правовідносин мають чітко виражену організаційно-правову форму (передбачену законом організаційну структуру). Причому, залежно від правового статусу, законодавець може визначати окрему організаційно-правову форму для тієї чи іншої юридичної особи. Так, Закон України «Про банки і банківську діяльність» передбачає, що банк може бути створений у формі акціонерного товариства або кооперативного банку [157], недержавний пенсійний фонд відповідно до вимог Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» створюється у формі непідприємницького товариства [179], а відповідно до частини першої статті 2 Закону України «Про страхування» страховиками визнаються фінансові установи, які створені у формі акціонерних, повних, командитних товариств або товариств з додатковою відповідальністю [187]. У формі товариств з обмеженою відповідальністю можуть створюватись такі фінансові установи як лізингові компанії, фінансові компанії, компанії з управління активами та деякі інші.

Призначення організаційно-правової форми юридичної особи полягає у нормативному закріпленні організаційної побудови з метою визначення основних взаємозв'язків між засновниками, воле утворюючими та воле здійснюючими органами та посадовими особами. Організаційно – правова форма є правовим виразом усіх істотних ознак юридичної особи певного виду [220, с. 97–99].

Організаційно-правова форма є важливим елементом структури правосуб'єктності юридичної особи як суб'єкта господарських правовідносин, зміна її окремого елемента може тягнути за собою зміну її виду або ж втрату певного правового статусу та навіть втрату правосуб'єктності як такої.

Майно – основа господарювання юридичної особи, є важливою ознакою її господарської правосуб'єктності. У сучасній юридичній науці вважається, що наявність власного майна не є обов'язковою ознакою юридичної особи. Як аргумент, наводиться приклад благодійних або громадських організацій, які

можуть працювати, не маючи власного майна. Або ж інший приклад, коли юридичні особи користуються майном на основі речових прав, таких як право володіння чи право користування, а коли це стосується господарських правовідносин, то виникає право господарського відання чи оперативного управління. Така думка має право на існування, але вона неправильно трактується через призму ознаки майнової відокремленості майна юридичної особи.

Майнові правовідносини є тим середовищем, в якому діють суб'єкти господарювання у процесі виробництва та реалізації продукції, виконання робіт чи наданні послуг [209, с. 131]. Тому цю ознаку необхідно трактувати як наявність у майна певного правового титулу, на підставі якого юридична особа володіє, користується чи розпоряджається цим майном, що є відокремленим за своїм правовим статусом від інших суб'єктів, а також її засновників.

Важливою ознакою правосуб'єктності юридичної особи як суб'єкта господарських відносин є її комерційне або фірмове найменування. Ознаку найменування юридичної особи можна віднести і як до загальнотеоретичного інституту правосуб'єктності, так і до окремих галузевих теорій, але наявність «комерційного найменування» є особливістю господарського права. Так, Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» визначає, що номінування юридичної особи повинно містити інформацію про її організаційно-правову форму та назву; назва юридичної особи може складатися з власної назви юридичної особи, а також мати інформацію про мету діяльності, вид, спосіб утворення, залежність юридичної особи та інші відомості; найменування юридичної особи не може бути тотожним найменуванню іншої юридичної особи [168].

Остання вимога щодо заборони тотожних найменувань юридичних осіб, на нашу думку, є чи не найважливішою в контексті цієї ознаки, адже дозволяє ідентифікувати конкретно визначеного суб'єкта з-поміж інших осіб та закріпити за цим суб'єктом конкретні права, інтереси та обов'язки. Комерційне найменування є особливим засобом індивідуалізації юридичної особи. Воно дозволяє

безпосередньо визначити приналежність товару, роботи чи послуги до цього суб'єкта.

Окрім того, низка вчених, таких як В. Щербина, В. Опришко, Н. Хатнюк, Г. Смолин та деякі інші, однією з ознак господарської правосуб'єктності виділяють господарську компетенцію як сукупність саме господарських прав та обов'язків. Так, зокрема, В. Опришко зазначає, що ступінь господарської компетенції залежить від участі суб'єктів у організаційно-господарських та оперативно-господарських відносинах [46, с. 71]. На думку В. Щербини, оскільки поняття компетенції є широким і застосовується в різних правових галузях, в Господарському кодексі України йдеться саме про господарську компетенцію, якою позначається не лише сукупність прав та обов'язків суб'єктів господарювання, але і сукупність повноважень, прав та обов'язків органу державної влади або органу місцевого самоврядування при виконанні своїх функціональних завдань у сфері господарювання [257, с. 9–13].

Основна мета діяльності організації є частиною господарської правосуб'єктності юридичної особи. Наприклад, на відміну від органів державної влади чи місцевого самоврядування, головним завданням господарських товариств є отримання прибутку, збільшення власності товариства та збагачення учасників. Мета досягається суб'єктами господарської діяльності – юридичними особами шляхом здійснення ними видів діяльності, закріплених установчими документами.

Обсяг господарської правосуб'єктності юридичних осіб не є необмеженою величиною, він може бути обмежений в силу вимог закону або ж самими засновниками в установчих документах. Окрім того, на обсяг правосуб'єктності впливає низка інших чинників. Наприклад, правовий титул майна організації, як-от право власності, користування, господарського відання чи оперативного управління, безпосередньо впливає на обсяг правосуб'єктності. Якщо юридична особа володіє певним майном на праві приватної власності, вона може вільно ним розпоряджатись, визначати сфери використання, віддавати у забезпечення чи відчужувати. Якщо майно використовується на іншому речовому праві, юридичні дії щодо його застосування є обмеженими. Без згоди власника або уповноваженого

органу держави юридична особа не може використовувати майно для інших цілей, ніж ті, для яких воно було надано. Хоча це безпосередньо звужує об'єм правосуб'єктності. Наприклад, юридична особа має більшу правосуб'єктність, якщо вона купує це майно чи отримує дозвіл на інше його використання.

Також об'єм правосуб'єктності юридичної особи може бути обмежений самостійно її засновниками або ж в силу вимог закону. Так, засновники в установчих документах визначають основні види діяльності організації, шляхи та методи їх досягнення, встановлюють окремі обмеження щодо діяльності виконавчого органу та інше. Такі обмеження як можуть бути встановлені засновниками самостійно, так і можуть тими ж засновниками бути скасованими чи зміненими. Або ж існують обмеження правосуб'єктності юридичної особи через вимоги закону. Наприклад, банки чи інститути спільного інвестування можуть здійснювати обмежену спеціальним законодавством діяльність. Питання обмеження правосуб'єктності юридичних осіб буде розглянуте в наступних розділах цього дослідження. Також правосуб'єктність юридичної особи обмежується в спеціальній процедурі банкрутства. Як зазначає С. Кравчук, такі дії спрямовані на збереження ліквідної маси та нейтралізацією всіх можливих спроб боржника відійти від процедури банкрутства шляхом ліквідації або реорганізації [107, с. 160].

Правовідносини юридичної особи з іншими суб'єктами права реалізуються спеціальною та характерною лише для неї формою: через свої органи або учасників. Так, українське законодавство так трактує це положення: дії юридичної особи – це дії фізичної особи її представника. Окрім того, виконавчим органом юридичної особи може бути фізична особа. Деякі іноземні правові системи допускають, що виконавчим органом юридичної особи може бути інша юридична особа. Українське законодавство скрупульозно розглядає це питання, передбачаючи лише винятковий випадок, коли юридична особа може виконувати функції виконавчого органу іншої юридичної особи.

Так, ст. 33 Закону України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» передбачає, що статутом резидента Дія Сіті – товариства з обмеженою

або з додатковою відповідальністю може бути встановлено, що повноваження виконавчого органу такого резидента Дія Сіті виконує юридична особа, зареєстрована за законодавством України (особа, яка здійснює функції управління) [186]. Але не варто забувати, що юридична особа, як явище нематеріальне, не може самостійно реалізувати свою правосуб'єктність, тому її дії зводяться до дій її законних представників, тому що незаконне представництво виходить за межі правового регулювання і не завжди продукує права та обов'язки для юридичної особи. А якщо і буде, то переважно обов'язки через її відповідальність.

Правосуб'єктність юридичної особи може бути реалізована лише іншою правосуб'єктною фізичною особою: мертвий або недієздатний керівник, чи представник не може реалізувати права та обов'язки юридичної особи. При цьому саме дієздатність фізичної особи є первинною стосовно правосуб'єктності юридичної особи, тому що лише дієздатний представник здатний виконувати юридично значущі дії, які породжують законні наслідки.

Тобто правосуб'єктність юридичної особи і її засновників є окремими поняттями, вони тісно пов'язані через процес створення та управління юридичною особою; засновники ініціюють створення юридичної особи та можуть впливати на її діяльність. Після державної реєстрації юридична особа набуває власної, незалежної правосуб'єктності.

Варто зазначити, що за своєю природою господарське право є публічно-приватною галуззю права, тому і господарська правосуб'єктність містить поєднані публічно-правові та приватноправові елементи.

Кожен суб'єкт права через поширення на нього дії адміністративно-правових норм стає володарем визначеного об'єму прав та обов'язків. Особа не може самостійно наділити себе тими чи іншими правами й стати суб'єктом права. Такою вона може стати лише з огляду на припис правових норм.

Визначаючи адміністративну правосуб'єктність юридичної особи, необхідно, перш за все виходити із визначення суб'єкта адміністративного права та враховувати саму природу цієї галузі. Так, В. Колпаков зазначає, що особа набуває статусу суб'єкта адміністративного права лише у випадку наділення таким

статусом її з боку держави з огляду на адміністративно-правові норми, роблячи особу носієм прав та обов'язків, які реалізуються у сфері публічного управління [98, с. 103]. Тому «претендент» повинен бути потенційно здатним володіти та реалізовувати права та обов'язки у цій сфері. Відповідним показником такої потенційної здатності виступає адміністративна правосуб'єктність.

Для того, щоб правильно схарактеризувати адміністративну правосуб'єктність юридичної особи, необхідно визначити коло тих юридичних осіб, які вважаються суб'єктами адміністративного права: органи державної влади та місцевого самоврядування, об'єднання громадян (зі статусом юридичної особи), підприємства, установи та організації. Окрім того, до суб'єктів адміністративного права відносять і інші колективні утворення, які не мають статусу юридичної особи (наприклад, громадські об'єднання без статусу юридичної особи, загальні збори громадян за місцем проживання, будинкові, вуличні комітети та інші) [82, с. 69].

Наводячи такий широкий перелік суб'єктів адміністративного права юридичних осіб, варто зазначити, що об'єм та зміст їхньої правосуб'єктності значно відрізняється. Так, органи державної влади та місцевого самоврядування наділені тут широкою галузевою адміністративною правосуб'єктністю, яку можна схарактеризувати як активну. Активна або широка правосуб'єктність декодує те, що дії цих юридичних осіб тягнуть за собою породження прав та обов'язків для інших юридичних осіб, а також таких, які наділені адміністративною правосуб'єктністю. Так, наприклад, Верховна Рада України видає нормативно-правові акти, які є як обов'язковими для всіх на кого вони поширюються, так і на сам законодавчий орган. Реалізуючи свою адміністративну правосуб'єктність, законодавчий орган безпосередньо впливає як на загальну, так і на галузеву правосуб'єктність інших осіб [79, с. 9].

Активна адміністративна правосуб'єктність проявляється у реалізації прав та обов'язків таких юридичних осіб незалежно від волі інших осіб, але лише у чітко визначених законом рамках та формах. З іншої сторони таким суб'єктам кореспондують ті юридичні особи, які хоч і є суб'єктами адміністративного права, але їхні дії прямо не впливають на дотичних до них осіб. Так, приватноправові

організації також наділені адміністративною правосуб'єктністю, але вона обмежена та вузька (можемо назвати її пасивною). Ця пасивність полягає у тому, що вони лише реалізують свої права та обов'язки (в галузі адміністративного права обов'язків для таких осіб значно більше ніж прав). Так, вони вступають в адміністративні правовідносини з органами державної влади та місцевого самоврядування, але такі правовідносини є чітко врегульовані та підпорядковані: такі суб'єкти, бажаючи реалізувати свою волю, зобов'язані виконувати нормативно встановлену волю суб'єктів владних повноважень.

Юридичні особи публічного права, які наділені адміністративною правосуб'єктністю, характеризуються особливою волею, яка відмінна від волі їх членів чи засновників, а тому вони є окремими носіями прав, які належать їм як цілому. Так, навряд парламентарі, ухвалюючи окремі закони, які встановлюють додаткові податки чи інші обов'язки, мають надмірне бажання покласти на себе такі обтяження, проте їхня приватна воля є відмінною від публічної волі Парламенту, якій вони в силу вимог закону повинні підкоритись.

Визнання юридичної особи суб'єктом адміністративного права є обов'язковою умовою її участі в адміністративних правовідносинах, де безпосередньо реалізовується її правосуб'єктність [8, с. 87]. Так, науковці визначають адміністративні правовідносини як суспільні відносини у сфері державного управління, учасники яких виступають носіями прав та обов'язків, врегульованих нормами адміністративного права. При чому визначальною особливістю таких правовідносин є їх чітка ієрархічна вертикальна структура підпорядкованості.

Серед науковців довгий час триває дискусія щодо структури адміністративної правосуб'єктності та її форм. Так, вчені визнають, що адміністративна правосуб'єктність юридичної особи, як і в загальнотеоретичному розумінні, містить правоздатність та дієздатність. Окремі науковці виділяють ще і деліктоздатність, але ми не є прихильниками таких поглядів та включаємо деліктоздатність до структури дієздатності юридичної особи. Проте в адміністративному праві правоздатність трансформується в особливу форму:

компетенцію (сукупність юридично-владних повноважень (прав і обов'язків), що надаються їм для виконання відповідних функцій і завдань [4, с. 186; 45, с. 42]), яка застосовується для сфери публічного управління. Якщо в інших галузевих теоріях ми розглядаємо правоздатність як можливість володіння правами та обов'язками, які є окремо виражені, то в адміністративному праві у сфері публічного управління права та обов'язки часто неможливо розділити між собою: те, що є правом такого суб'єкта, одночасно є і його обов'язком. Так, з однієї сторони центр тяжіння компетентностей органів державної влади чи місцевого самоврядування тяжіє до виконання покладених на них обов'язків, оскільки за їх порушення чи невиконання настає передбачена законом відповідальність. А з іншої сторони такі органи мають право вимагати належної поведінки від інших осіб чи їх невтручання у сферу своєї компетенції.

У вищесказаному і проявляється специфіка діяльності юридичних осіб публічного права: вони діють у системі публічного права, де ключовим є імперативний метод правового регулювання. Вони зобов'язані діяти лише в межах тих повноважень, які на них покладені законом.

Вищеописане можемо схарактеризувати як публічну правосуб'єктність юридичних осіб – суб'єктів адміністративного права. Але не варто забувати, що такі суб'єкти також наділені й приватною правосуб'єктністю, оскільки вони можуть вступати у майнові правовідносини з іншими суб'єктами, набувати та відчужувати майно, вчиняти інші приватноправові юридично значущі дії. Та, на відміну від юридичних осіб приватного права, які у своїй діяльності не обмежені у виборі форм їх взаємодії з їх суб'єктами (основне, щоб ця взаємодія не виходила за межі загального чи спеціального правового регулювання), юридичні особи публічного права можуть діяти лише у межах чітко встановлених законом процедур (наприклад, придбавати майно лише на тендерних процедурах, здавати майно, яке знаходиться у їхньому користуванні, в оренду лише після проходження встановлених процедур чи погоджень спеціально уповноваженого органу). Тому приватна правосуб'єктність таких осіб є досить обмежена та чітко врегульована.

Окреме місце у системі адміністративної правосуб'єктності посідає правосуб'єктність приватноправових утворень. Так, як суб'єкти адміністративного права, наприклад, підприємства приватної форми власності вступають у різні адміністративно-правові відносини з органами виконавчої влади. Тому для визначення адміністративної правосуб'єктності таких підприємств слід передусім проаналізувати його відносини з органами виконавчої влади. Зокрема, як суб'єкт адміністративного права підприємство зобов'язане дотримувати визначених заборон та обмежень, що містяться в адміністративно-правових нормах, і виконувати приписи та законні вимоги органів державної влади та управління щодо своєї діяльності. В низці випадків (як при накладенні адміністративних стягнень, так і при оскарженні необґрунтовано накладених адміністративних стягнень) другою стороною адміністративно-правових відносин підприємств може бути не лише орган виконавчої влади, а й суд.

О. Зубрицька наводить такі основні ознаки адміністративної правосуб'єктності:

1) Основні умови, за яких особа може стати адміністративно правосуб'єктною: наявність адміністративно-правових норм, які визначають коло прав та обов'язків такого суб'єкта, наявність підстав для зміни та припинення адміністративних правовідносин, а також окремих елементів адміністративної правосуб'єктності.

2) Особлива взаємодія прав, обов'язків та відповідальності такого суб'єкта, які діють одночасно та взаємно доповнюють один одного.

3) Адміністративна правосуб'єктність вимірюється часом, характером та обсягом, залежно від учасників та їхньої ролі в конкретному інституті публічного права.

4) Адміністративна правосуб'єктність не завжди залежить від волі суб'єктів.

5) Співвідноситься з правовим статусом суб'єкта як можливість використання правового статусу.

б) Адміністративні правовідносини здійснюються у різних сферах державного управління, які наділені своїми особливостями [75, с. 100–103].

Доцільним також є виділення окремих видів адміністративної правосуб'єктності, зокрема загальної, галузевою (спеціальної) та міжгалузевою.

Загальна адміністративна правосуб'єктність охоплює широке коло адміністративних прав та обов'язків, якими наділені суб'єкти. До таких можемо віднести органи державної влади чи місцевого самоврядування, що наділені загальною компетенцією (наприклад, Кабінет Міністрів України, місцеві обласні та районні адміністрації тощо). Загальна правосуб'єктність передбачає можливість особи мати будь-які права та обов'язки з-поміж передбачених законодавством.

Галузева адміністративна правосуб'єктність реалізовується в окремо взятій провідній галузі та ґрунтується на положеннях законодавства, які встановлюють можливість суб'єкта реалізовувати свою галузеву приналежність [237, с. 77]. До таких суб'єктів відносимо галузеві міністерства чи відомства.

Міжгалузева правосуб'єктність виникає у суб'єктів, компетенція яких поширюється на міжгалузеві зв'язки (наприклад, здійснюють координацію діяльності цілої системи суб'єктів адміністративного права) [6, с. 39–40].

Правове становище роботодавця у трудових відносинах відображає його трудова правосуб'єктність, яка має роботодавчий характер. Така ознака має предметний характер для правової оцінки трудової правосуб'єктності суб'єктів, які можуть у трудових відносинах мати різне правове становище.

Особливістю трудової правосуб'єктності юридичної особи є той факт, що у трудових правовідносинах юридична особа не може виступати у ролі працівника, оскільки цей правовий статус характерний лише фізичній особі. Водночас найхарактернішим статусом юридичної особи у трудових правовідносинах є роль роботодавця. Проте не варто забувати про такі типи юридичних осіб у трудовому праві як професійні спілки, які покликані захищати права працівників, або організації роботодавців, які також покликані захищати права роботодавців. Юридичні особи у трудовому праві є більш універсальною категорією, на відміну

від фізичних осіб, оскільки беруть участь у значно більшому колі правовідносин у сфері праці [231, с. 77].

Юридична особа як суб'єкт трудового права є складною правовою конструкцією, яка сформована під впливом історичного розвитку форм права загалом, та інституту юридичної особи як суб'єкта трудових правовідносин зокрема. При цьому, вступаючи у трудові правовідносини з фізичними особами, юридична особа як роботодавець, наприклад, повинна мати реальну можливість реалізовувати свої трудові права та обов'язки. Так, для робітників повинно бути створено належне робоче місце з дотриманням всіх вимог законодавства, належна виплата заробітної плати тощо. Тобто трудова правосуб'єктність юридичної особи як роботодавця має свої встановлені межі.

А. Слюсар зазначає, що суб'єкти трудового права – це особи, які володіють трудовою правосуб'єктністю, при реалізації якої ці суб'єкти здобувають статус учасників відносин, регульованих трудовим правом [218, с. 31]. Водночас таке визначення потребує уточнення, оскільки не зрозуміло, який механізм реалізації трудової правосуб'єктності. У зв'язку із цим заслуговує на підтримку позиція деяких вчених, які обґрунтовано відзначають, що суб'єкти трудового права – це учасники суспільно-трудових відносин, визначені трудовим законодавством України, які володіють суб'єктивними трудовими правами й обов'язками та можуть реалізовувати їх [232, с. 37]. При цьому, щоб стати учасником трудових відносин, потрібна наявність двох факторів – правоздатності та дієздатності конкретної особи як фізичної, так і юридичної, тобто можливість бути суб'єктами трудового права зумовлена наявністю трудової праводієздатності, що містить право- і дієздатність особи.

Слушною є ідея С. Вавженчука щодо введення в юридичну науку поняття «трудова охороноздатність», яку вчений визначає як «здатність суб'єкта трудового права зазнавати правових наслідків, що спричинені мірами трудово-правового примусу в разі здійснення заходів запобігання порушенню трудових прав, порушення трудового права або явної загрози такого порушення» [32, с. 118].

Вважаємо таку ідею цікавою для вивчення та обговорення, проте ми повинні бути обережні, щоб не перенавантажити правову науку зайвими термінами.

Варто звернути увагу на застосування загальнотеоретичного підходу визначення суб'єкта трудового права через його правосуб'єктність. Конструкцію суб'єкта трудового права наповнюють «живим» змістом: трудовими правами та обов'язками.

Як зазначає Л. Лазор, трудова правосуб'єктність має виняткову важливість у сфері трудового права, оскільки вона є вихідною, необхідною передумовою участі особи у відносинах із застосування найманої праці, законодавчо надаючи цій особі можливість бути учасником цих відносин. Трудова правосуб'єктність – це не наявність в особи трудових прав і обов'язків, а передбачена законом здатність мати ці права й обов'язки та самотійно їх реалізовувати [110, с. 110].

Погоджуємося із твердженням професора О. Ярошенка, який відзначає, що трудова правосуб'єктність юридичної особи – роботодавця, на відміну від трудової правосуб'єктності громадянина (фізичної особи-працівника) є спеціальною. За своїм змістом трудова правосуб'єктність організації (юридичної особи) повинна відповідати цілям і завданням її діяльності, визначеним в її статуті. Відповідно до цілей та завдань діяльності тих чи інших організацій (юридичних осіб) розрізняються зміст та обсяг трудової правосуб'єктності у різних роботодавців – юридичних осіб [261, с. 14].

Серед ознак трудової правосуб'єктності юридичної особи як роботодавця можна виділити:

- трудова правосуб'єктність юридичної особи зумовлена її цивільною правосуб'єктністю [96, с. 76];
- наявність права прийому на роботу та звільнення працівників [86, с. 44] (цю ознаку можемо назвати однією з основних, оскільки лише володіючи таким правом та маючи реальну можливість його реалізувати, юридична особа може стати учасником трудових правовідносин);
- організаційна та майнова відокремленість (це широка загальнотеоретична ознака юридичної особи як суб'єкта права загалом);

- наявність грошових коштів для оплати праці [117, с. 304] (один з основних обов'язків роботодавця стосовно працівника);
- можливість самотійно нести відповідальність за виконання зобов'язань, які впливають з трудових правовідносин.

Трудова правосуб'єктність юридичної особи виникає в момент її створення, цей факт можемо назвати беззаперечним, та конкретизується в установчих документах. Юридична особа не може бути створена без виконавчого органу, який може бути колегіальним чи одноособовим. При цьому відповідні органи контролю отримують доступ до інформації з державних реєстрів щодо виконавчого органу. З цього моменту юридична особа вступає в трудові правовідносини зі своїм керівником. Керівник має трудові права працівника, а юридична особа — роботодавця. Однак видається, що лише державна реєстрація роботодавця як юридичної особи не є достатньою для належного виконання покладених на нього трудових обов'язків. У сучасних умовах правосуб'єктність роботодавців повинна визначатися за двома критеріями: оперативним та майновим. Майновий критерій характеризує здатність організації розраховуватись з працівниками за результати їх праці, тоді як оперативний критерій характеризує особливості змісту діяльності та зводиться до здатності здійснювати добір і розставлення кадрів, організовувати працю працівників і створювати їм необхідні умови для якісної та високопродуктивної роботи.

Сучасне українське трудове законодавство має значні прогалини та неточності у визнанні окремих явищ та понять, що негативно впливає на формування галузевого інституту правосуб'єктності.

Так, наприклад, частина 1 статті 21 КЗпП України визначає трудовий договір як угоду між працівником і власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом чи фізичною особою [93], за яким у сторін виникають взаємні права та обов'язки.

За такого формулювання роботодавця як сторони трудових правовідносин, на перший погляд, може виникати враження про дефект правосуб'єктності у

юридичної особи. Проте це не так, оскільки саме законодавча норма містить у собі внутрішній дефект понять.

Так, власник (засновник, учасник, акціонер тощо) підприємства при створенні окремої юридичної особи, своїми діями наділяє її власною правосуб'єктністю, відділеною від правосуб'єктності самого власника. Юридична особа має багато прав і обов'язків, наприклад, укладати трудові договори та наймати працівників. При цьому засновник і юридична особа виступають незалежно один від одного у трудових правовідносинах. Звичайно, фізична особа, засновник підприємства, може бути членом виконавчого органу, але це вже інший тип правовідносин. Бувши керівником підприємства, засновник несе відповідальність за це підприємство (в межах, визначених нормами законодавства та установчими документами), а не за себе як засновника. Так, юридична особа є самостійною та незалежною від свого власника, що також стосується трудових правовідносин.

Окрім того, може складатися враження про виникнення окремого суб'єкта трудових правовідносин, такого як керівник чи уповноважена власником особа, але такі особи лише реалізують надані юридичній особі права та обов'язки, тобто реалізують її правосуб'єктність. Укладаючи трудові договори з працівниками, керівник підприємства створює правові наслідки не для себе особисто, а виключно для тієї юридичної особи, яку він представляє [25, с. 249].

Основним конструктивним елементом трудової правосуб'єктності роботодавця виступають трудові права та обов'язки. Система прав роботодавців у сфері праці, які передбачені та/або впливають із трудового права, є трудовими правами роботодавця. У юридичній літературі всі права роботодавців поділяються на чотири групи: перша надає право наймати та звільняти працівників; друга – самостійно створювати штати та структуру; третя група надає право організовувати роботу та контролювати умови праці; четверта група надає право вільно розпоряджатися різними активами підприємства. Зобов'язання роботодавців полягає в тому, щоб гарантувати працівникам трудові права та соціальні гарантії. Серед них правильна організація роботи працівників, створення умов для

підвищення продуктивності праці, забезпечення трудової та виробничої дисципліни, неухильно дотримання законодавства про працю та правил охорони праці, уважно ставитися до потреб і запитів працівників, покращення умов праці та побуту тощо.

Окрім розглянутих вище видів галузевої правосуб'єктності юридичної особи, можна дійти висновку про існування міжнародної правосуб'єктності юридичної особи, яка зумовлена її здатністю бути учасником міжнародних комерційних правовідносин, здійснюючи діяльність у зарубіжних державах, включаючи відкриття іноземних представництв, укладення міжнародно-приватних договорів тощо.

Особливою рисою правового статусу юридичних осіб, міжнародних неурядових організацій та транснаціональних корпорацій, які не є суб'єктами міжнародного права, але можуть бути дестинаторами суб'єктивних прав та обов'язків, передбачених міжнародно-правовими нормами, є те, що вони, на відміну від суверенних та несуверенних суб'єктів міжнародного права, завжди перебувають під юрисдикцією певної держави, яка може і повинна нести міжнародно-правову відповідальність за їх дії, що порушують норми міжнародного права [250, с. 82]. Тобто юридична особа володіє міжнародною правосуб'єктністю тою мірою, в якій це дозволено національним законодавством України, та може визначатися як здатність такої особи брати участь у міжнародній торгівлі, укладати міжнародні контракти.

В Україні обсяг міжнародної правосуб'єктності та порядок урегулювання приватноправових відносин, які хоча б через один зі своїх елементів пов'язані з одним або кількома правопорядками, іншими, ніж український правопорядок, визначається Законом України «Про міжнародне приватне право» [178].

Так, юридична особа має кілька видів правосуб'єктності, які визначають її здатність брати участь у різних правовідносинах. Основні види правосуб'єктності юридичної особи містять цивільну правосуб'єктність, господарську правосуб'єктність, адміністративну правосуб'єктність, трудову правосуб'єктність та міжнародну правосуб'єктність.

2.3. Індивідуалізація обсягу правосуб'єктності новоствореної юридичної особи після її державної реєстрації

Правосуб'єктність юридичної особи як явище є динамічним. Стверджувати, що правосуб'єктність конкретно визначеного суб'єкта являється повністю сформованою є вірним і невірним одночасно. З однієї сторони, при виконанні певного ряду вимог та настанов у юридичної особи може сформуватись той рівень та об'єм правосуб'єктності, який дозволяє говорити, що вона є повною та достатньою для того, щоб вказаний суб'єкт став повноправним учасником правовідносин. Такий підхід має право на існування, оскільки базується на повному та безумовному виконанні законодавчих вимог щодо певних категорій та форм юридичних осіб. Тому, умовно, його можна назвати імперативним підходом. Цей підхід є теоретичним, оскільки, застосувавши його, ми можемо описати той стан правосуб'єктності юридичної особи, який є зафіксований на певному моменті, тобто є статичним. Проте ми повинні розуміти, що на практиці не існує такого абсолютно «зафіксованого» становища.

Як протипагу описаному вище підходу до розуміння стану сформованості правосуб'єктності юридичної особи, з однієї сторони, та доповнення, з іншої, можемо зазначити, що об'єм правосуб'єктності в процесі діяльності того чи іншого суб'єкта завжди є динамічним. Кожна дія чи бездіяльність юридичної особи має свої наслідки як фактичні, так і юридичні, тому у вказаному процесі її правосуб'єктність може змінюватись. Динаміка розвитку чи зміни правосуб'єктності юридичної особи залежить від багатьох факторів, проте як визначальні зазначимо саме її активну діяльність та роль і місце в системі суспільних координат. Можемо назвати такий підхід диспозитивним, оскільки переважно саме юридична особа вирішує чи вступати їй в ті, чи інші правовідносини, які можуть впливати на її становище, визначати права та обов'язки чи встановлювати шляхи та форми їх реалізації.

Продовжуючи вивчати питання та проблеми правосуб'єктності юридичної особи, ми розуміємо, що процес її формування є динамічним. Об'єктивна дійсність

перебуває у постійному розвитку та змінах, тому юридичні конструкції повинні бути гнучкими та такими, що здатні до розвитку. Тому і правосуб'єктність юридичної особи є динамічною, вона змінюється та перетворюється разом із суб'єктом [49, с. 66]. Сучасна правова система перебуває у процесі постійних змін станів, що призводить до зміни тих параметрів, які визначали початкові характеристики цих станів [128, с. 35]

З формально юридичного погляду, правосуб'єктність є результатом творіння об'єктивного права. Проте саме право не є самодостатнім явищем, воно не може існувати поза межами соціуму, а відтак воно завжди творилось і було прив'язане до його суб'єктів. Своєю чергою, суб'єктам права є характерною участь у правовідносинах, адже саме там власне і проявляється та реалізовується їхня суб'єктність, що засвідчує динаміку, яка характерна як для самого суб'єкта, так і правосуб'єктності. Як зазначає Ю. Оборотов, «можливості сучасної методології дозволяють юриспруденції перейти від вивчення станів її об'єкта, тобто права і держави, до досягнення цього об'єкта в його змінах і перетвореннях» [128, с. 33-34]. В цьому і проявляється така ознака права, як історична мінливість.

Словник української мови дає визначення поняття «динаміка» як хід розвитку, зміни якогось явища або процесу, рух чи дію [216, с. 219]. Тому не завжди динаміка правосуб'єктності юридичної особи передбачає її кількісний чи якісний розвиток, а й може означати й зміну у напрямку зменшення її об'єму чи взагалі повної втрати.

Якщо розглядати питання динаміки формування правосуб'єктності юридичної особи в історичному розрізі з моменту виникнення перших прототипів юридичних осіб і до сьогодення, то безумовним є той факт, що правова суб'єктність як явище, перебуває у постійній еволюції (поступових та тривалих кількісних та якісних змінах). Проте це наукове дослідження має більш практичний характер, тому питання розвитку та зміни правосуб'єктності юридичної особи розглядається нами в контексті вивчення абстрактної конструкції юридичної особи загалом із можливістю огляду конкретних прикладів з практичної діяльності у реаліях сьогодення. Як приклад, дослідження питання динаміки формування

правосуб'єктності юридичної особи можемо навести роботу Ю. Оніщика, де науковець досліджує питання виникнення, зміни чи припинення податкової правосуб'єктності [130, с. 16–19].

З теоретичного погляду належним чином створена та зареєстрована юридична особа постає перед нами як неповноцінна правова конструкція, яка потребує наповнення відповідним змістом. Юридичну особу робить активним учасником суспільних відносин саме правосуб'єктність, яка «оживляє» це правове явище. Але для того, щоб такий суб'єкт був юридично сформованим, необхідно чітке та постійне виконання певного набору вимог. Лише після того, як «пуста» правова конструкція наповниться відповідним юридичним змістом, суб'єкт права можна буде відокремити від об'єкта права та дозволити юридичній особі стати повноцінним учасником правовідносин.

Важко не погодитись з твердженням, що юридичні особи в сучасному суспільстві займають значну роль. Хорошим прикладом цього є економіка, в певних галузях якої дозволяється здійснення діяльності лише юридичним особам. Наприклад, лише банки чи деякі фінансові установи можуть надавати банківські та фінансові послуги, а страхові компанії можуть надавати послуги страхування тощо.

На нашу думку, така позиція є досить виправданою, оскільки фізична особа є більш індивідуальним суб'єктом крізь призму правової науки. З іншого боку, юридичні особи мають можливість більш гармонійно об'єднати велику кількість людей і отримати ресурси та капітал, необхідні для діяльності у значущих сферах суспільних відносин. З іншого боку, світовий досвід показує, що сфери бізнесу, у яких залучені переважно юридичні особи, мають більшу стійкість і тривалість. Наприклад, з 1407 до 1805 року існував Банк Святого Георга в Генуї. Зрозуміло, що людина не змогла б так довго існувати лише через свої фізіологічні характеристики.

Питання формування правосуб'єктності юридичної особи після її державної реєстрації є важливим процесом при утворенні нового суб'єкта права, тому неможливо нехтувати тими чи іншими його елементами.

Загалом, говорячи про обсяг правосуб'єктності юридичної особи, не можна стверджувати про її статичний характер, оскільки такий обсяг залежить від кількох

факторів, які визначають її права та обов'язки у правовідносинах, поміж яких законодавче регулювання прав та обов'язків юридичної особи залежно від організаційно-правової форми, виду діяльності тощо; зміст установчих документів – статуту; ліцензійні умови та інші спеціальні умови, якщо юридична особа проводить види діяльності, що потребують отримання ліцензій, спеціальних дозволів та ін.; майновий стан юридичної особи тощо.

Безумовно, головним формувальним елементом правосуб'єктності юридичної особи є організаційно-правова форма, в якій така особа утворюється. Охопити огляд утворення всіх організаційно-правових форм юридичних осіб та питання формування їхньої правосуб'єктності не вбачається за можливе в межах нашого наукового дослідження. Перш за все, це пов'язане з тим фактом, що сьогодні існує понад 70 різноманітних організаційно-правових форм юридичних осіб. До того ж для окремих форм може бути передбачений ще і додатковий внутрішньогалузевий поділ, що впливає на особливості формування кожної окремо визначеної правової структури. Так, наприклад, благодійна організація може бути створена як благодійний фонд, благодійна установа чи благодійне товариство [158], кожна з яких має свої визначальні особливості при її утворенні та у процесі подальшої діяльності. Тому доцільним буде розглянути окремо визначені особливості великих груп юридичних осіб, об'єднаних спільними ознаками.

На нашу думку, недооціненим є питання дослідження інституту неприбуткових установ та організацій, які є однією із форм юридичних осіб. Як ми вже зазначали, формування правосуб'єктності юридичних осіб є динамічним процесом, на який впливає багато факторів, тому залежно від виду та організаційної форми юридичної особи ці фактори можуть бути різні, що є особливо цікавим для нашого наукового дослідження. Тому сфокусуємо свою увагу на саме цій великій групі юридичних осіб.

Для того, щоб правильно підійти до вивчення питання формування правосуб'єктності неприбуткових організацій, необхідно розглянути законодавчі дефініції цих понять. Так, ГК України визначає поняття некомерційного господарювання як самостійну систематичну господарську діяльність, що

здійснюється суб'єктами господарювання та спрямована на досягнення економічних, соціальних та інших результатів без мети одержання прибутку (ч. 1 ст. 53) [47].

М. Аветисян зазначає, що «некомерційна господарська діяльність може здійснюватися суб'єктами господарювання на основі права власності або права оперативного управління в організаційних формах, які визначаються власником або відповідним органом управління чи органом місцевого самоврядування з урахуванням вимог», передбачених Господарським кодексом України та іншими законами, проте наведені законодавчі положення також не називають конкретні організаційно-правові форми некомерційного господарювання [5, с. 88].

ЦК України дає формулювання непідприємницького товариства як товариства, яке не має на меті одержання прибутку для його наступного розподілу між учасниками (ч. 1 ст. 85) [239]. Водночас законодавство закріплює можливість здійснення непідприємницькими товариствами підприємницької діяльності.

На думку К. Кацюби, «у сучасних умовах ця обставина має значення, оскільки надає можливість створювати матеріальну базу для здійснення основної статутної діяльності непідприємницьких товариств, для більш інтенсивної й плідної реалізації своїх статутних цілей». При цьому, як зазначає автор, межі правомірності здійснення підприємницької діяльності встановлюються за допомогою поєднання двох критеріїв: підприємницька діяльність повинна служити досягненню цілей їх створення й відповідати цим цілям [83, с. 2–3]

Найбільш широко висвітлене поняття неприбуткової організації та її основних ознак у ПК України, де, зокрема, зазначається, що неприбуткові підприємства, установи та організації не є платниками податку на прибуток підприємств відповідно до пункту 133.4 статті 133 цього Кодексу (пп. 14.1.121 п. 12.1 ст. 14) [145].

Водночас ПК України встановлює критерії для можливості визнання організації неприбутковою. Варто зазначити, що ці критерії містять у собі як і загальнотеоретичний підхід до формування правосуб'єктності неприбуткової організації загалом як юридичної особи, так і вузько галузевий підхід, який

формується через призму саме податкового законодавства. Низку таких критеріїв характеризуємо нижче.

1. Юридична особа повинна бути утворена та зареєстрована в порядку, визначеному законом, що регулює діяльність відповідної неприбуткової організації. Цей критерій містить у собі два компоненти:

По-перше, юридична особа повинна бути утворена в порядку, визначеному спеціальним законодавством. Тобто повинна бути дотримана процедура утворення (наприклад, стаття 6 Закону України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» встановлює чіткий перелік дій, які повинні бути вчинені до моменту проведення державної реєстрації юридичної особи), створити таку юридичну особу можуть лише ті засновники, які володіють такими правами (наприклад, Закон України «Про громадські об'єднання» встановлює, що засновниками громадської спілки можуть бути юридичні особи приватного права, у тому числі громадські об'єднання зі статусом юридичної особи (ч. 2 ст. 7) [166], а засновником професійного пенсійного фонду можуть бути об'єднання юридичних осіб-роботодавців, об'єднання фізичних осіб, включаючи професійні спілки (об'єднання професійних спілок), або фізичні особи, пов'язані за родом їх професійної діяльності (занять) (ч. 3 ст. 8 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення») [179]), або наділені відповідними атрибутами чи характеристиками (наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 8 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» релігійна громада є місцевою релігійною організацією вірян, тобто засновники її повинні мешкати в одній адміністративно-територіальній одиниці, а сама релігійна організація здійснює свою діяльність з прив'язкою до місця своєї реєстрації [185]).

По-друге, для отримання статусу неприбуткової організації юридична особа повинна бути зареєстрована у встановленому законом порядку. Важко переоцінити важливість інституту державної реєстрації юридичних осіб, оскільки саме з моменту державної реєстрації частково суб'єктне утворення набуває ознак та статусу юридичної особи. Саме інститут державної реєстрації відрізняє правову «матерію» юридичної особи від неправової. Створення можливості для відповідних

органів контролювати законність дій окремо визначених і створених суб'єктів є одним з основних їх завдань. Без належного завершення процедури державної реєстрації суб'єкт не може отримати статус юридичної особи та бути визнаним неприбутковим.

2. Установчі документи юридичної особи містять заборону розподілу отриманих доходів (прибутків) або їх частини серед засновників, учасників, членів такої організації, працівників (крім оплати їхньої праці, нарахування єдиного соціального внеску), членів органів управління та інших пов'язаних з ними осіб. Якщо переглянути загальне законодавство України щодо неприбуткових організацій, можна виявити деякі неточності та неузгодженості, зокрема щодо цього питання. Податкове законодавство передбачає, що доходи (прибутки) неприбуткових організацій не можуть бути розподілені між певними особами, щоб отримати податковий статус «неприбуткової організації». З іншого боку, загальне теоретичне розуміння неприбуткових організацій передбачає відсутність мети отримання прибутку. Такі неточності потребують доопрацювання, оскільки вони дають можливість для подальших маніпуляцій під час трактування норми права.

Поділяємо думку Г. Попадинець щодо того, що наведені законодавчі дефініції поняття некомерційної діяльності, яка має своє безпосереднє відображення у формуванні правосуб'єктності неприбуткових організацій, ще не є остаточними та можуть «конкурувати» з іншими поняттями за формою та змістом [148, с. 459].

Зазвичай, неприбуткові організації є соціально спрямованими, тобто їхня діяльність орієнтована на досягнення певного соціального, культурного чи іншого результату, який не передбачає одержання матеріального блага для їх засновників чи учасників, але водночас апелює до отримання переважно нематеріального блага для визначеного або невизначеного кола осіб. Н. Ільницька констатує, що інтерес, задля якого створюють окремі форми юридичних осіб, виходить за межі приватних цілей невеликої групи осіб (засновників, учасників) [78, с. 7].

І. Гелецька зазначає, що непідприємницькі організації не є професійними учасниками майнових відносин, оскільки створені для досягнення визначеної

соціальної мети [44, с. 59]. Не можемо не погодитись з думкою Л. В. Машковської, яка вказує, що у сучасних умовах дуже часто згладжується межа між комерційною та некомерційною діяльністю [115, с. 473], тому заборона розподілу прибутку між засновниками неприбуткових організацій сприймається як чи не єдиний чіткий критерій, що дозволяє визначити статус конкретної юридичної особи як саме неприбуткової. Тому не лише мета (здійснення соціально спрямованої діяльності), а й критерії заборони розподілу прибутків, дозволяють виділити з величезної маси юридичних осіб саме неприбуткові організації.

3. Установчі документи такої юридичної особи передбачають передачу активів одній або кільком неприбутковим організаціям відповідного виду або зарахування до доходу бюджету у разі припинення юридичної особи (у результаті її ліквідації, злиття, поділу, приєднання або перетворення). Виняток становлять об'єднання та асоціації об'єднань співвласників багатоквартирних будинків, а також житлово-будівельні кооперативи, що, на нашу думку, є цілком логічним, адже майно таких організацій є спільною сумісною власністю їх членів, тому не можуть бути переданим іншим особам. Цей критерій є цілком логічним та безпосередньо пов'язаним із заборonoю розподілу доходів (прибутків) неприбуткової організації між її учасниками. Неприбуткова організація в процесі своєї діяльності може абсолютно вільно набувати активи різноманітного характеру (майно, кошти, права інтелектуальної власності й т.д.), тому заборона їх розподілу у випадку ліквідації такої організації служить певним запобіжником для недобросовісних учасників (членів). Одночасно робиться акцент на соціальному спрямуванні діяльності такої неприбуткової організації, адже майно, яке було нею набуто, повинне слугувати для задоволення суспільних потреб та формування соціального блага, тому передання такого майна іншим організаціям відповідного виду повинно продовжити його слугування вищим суспільним цілям.

4. Така юридична особа повинна бути внесена органом контролю до Реєстру неприбуткових установ та організацій. Вказаний критерій є формальним, проте саме після його проходження юридичні особи, які відповідають вище зазначеним критеріям, набувають статусу неприбуткових організацій та одержують змогу

здійснювати свою діяльність, передбачену установчими документами. Таким чином відбувається повне або часткове формування правосуб'єктності відповідної неприбуткової організації. Коли ми говоримо про часткове формування правосуб'єктності неприбуткових організацій, то маємо на увазі окремі організаційні форми юридичних осіб, яким потрібно додатково або паралельно вчиняти низку дій, щоб їхня правосуб'єктність була цілісною.

Наприклад, кредитна спілка, яка є неприбутковою організацією, повинна бути включена до реєстру фінансових установ та за необхідності отримати додаткові ліцензії, лише тоді вона може повною мірою реалізовувати свої права та інтереси, а також виконувати обов'язки, тобто стати повноцінним суб'єктом правовідносин [229, с. 6]. Так, стаття 8 Закону України «Про кредитні спілки» передбачає, що надання кредитній спілці статусу фінансової установи здійснюється Національним банком України, в порядку визначеному чинним законодавством України, шляхом внесення відповідного запису до державного реєстру фінансових установ, після чого кредитній спілці видається відповідне свідоцтво [176]. Окрім того, кредитна спілка повинна отримати ліцензію для здійснення діяльності із залучення внесків (вкладів) членів кредитної спілки на депозитні рахунки, а також інші види діяльності відповідно.

Лише після цього кредитна спілка набуває статусу фінансової установи, тобто повністю формується її правова суб'єктність, яка закладена метою її утворення. При цьому в одній організаційній формі одночасно може поєднуватись декілька правових статусів [30, с. 51–52].

Перераховані вище критерії за своїм змістом належать до галузевих правовідносин, тому можна апелювати до того, що за їх допомогою формується виключно «податкова правосуб'єктність» чи «окремий статус платника податків». Але це не зовсім так. Беззаперечним є той факт, що, наприклад, більшість описаних вище критеріїв впливають з Податкового кодексу України, а їх дотримання дозволяє неприбутковій організації формалізувати свій статус та набутти так званої ознаки «податкової неприбутковості». Проте лише після набуття статусу «неприбуткової організації» або «фінансової установи» в такої юридичної особи

відбувається формування цілісної (в окремих випадках частково завершеної) правосуб'єктності. Оскільки в процесі наукового дослідження нас цікавлять не вихолощені юридичні конструкції, які за формою відповідають ознакам певного явища чи інституту, а живі та наповнені змістом, чинні суб'єкти права, то дослідження формування податкового статусу таких суб'єктів є особливо актуальним, враховуючи його значення для формування загальної правосуб'єктності такої юридичної особи. Лише правильне поєднання форми та змісту може зробити правову конструкцію «живою» та влити її в суспільство як важливого його члена.

Чи можуть неприбуткові організації за формою здійснювати діяльність без дотримання перелічених вище критеріїв та набуття статусу «неприбутковості»? Можуть, але лише частково та обмежено в багатьох питаннях, адже губиться значна, а, можливо, й основна, частина їх правосуб'єктності, що в результаті призводить не до формування цілісної (завершеної) правосуб'єктності окремого та особливого суб'єкта права, а до її деформації або викривлення. Якщо говорити з практичного ракурсу, то такі «неприбуткові організації» перетворюються на «звичайного» господарчого суб'єкта зі всіма наслідками, що впливають. Тому рано чи пізно вони можуть загубити й основну мету своєї діяльності, що матиме наслідком формування якоїсь незрозумілої правової конструкції.

Щоб у таких юридичних осіи сформувалась у повному обсязі правосуб'єктність та можливість бути належним учасником суспільних відносин достатньо лише набуття статусу «неприбутковості». Так, для окремих форм, таких як, наприклад, благодійні фонди чи громадські організації, наявність статусу «неприбуткової організації» однозначно відкриває двері у зовнішній світ та дає можливість належним чином вступати у правовідносини з іншими суб'єктами права. Разом з тим, для низки особливих організаційно-правових форм юридичних осіб, які можуть набувати статусу неприбутковості, існують додаткові перепони, подолання яких дозволяє належним сформувати їхню правову суб'єктність.

Так, наприклад, недержавний пенсійний фонд підлягає включенню до Державного реєстру фінансових установ та зобов'язаний здійснити реєстрацію пенсійних схем в Національній комісії з цінних паперів та фондового ринку і право на провадження діяльності з недержавного пенсійного забезпечення в недержавний пенсійний фонд виникає лише з моменту включення його до певного реєстру [179].

Лише після проходження вказаних процедур відбувається формування повної (завершеної) правосуб'єктності юридичної особи – неприбуткової організації. Погоджуємось з позицією В. Бондаренко, яка зазначає, що правосуб'єктність неприбуткових організацій є спеціальною та, зокрема, на прикладі громадських об'єднань вказує, що статут громадського об'єднання повинен містити відомості про мету (цілі) та напрямки його діяльності [27, с. 11]. Така позиція є виправданою, адже безпідставне розширення правосуб'єктності юридичних осіб, правова природа яких передбачає здійснення ними виключних видів діяльності в окремо встановлених межах, може завдавати суттєвої шкоди як засновникам, які заснували їх з певною метою (цілями), так і суспільству, яке є кінцевим споживачем результатів їхньої діяльності.

У запропонованому трактуванні формування правосуб'єктності юридичних осіб можна виділити наступні фактори: по-перше, правосуб'єктність має неабстрактний чи невизначений характер, що реалізується у якійсь здатності виконувати всі ролі у правовій сфері, здійснювати всі функції, будь-які види правової діяльності. Вона передбачає наявність реальної готовності, фактичної можливості юридичної особи здійснювати або одну з конкретних правових функцій чи видів правової діяльності (спеціальна дієздатність), або кілька, безліч правових функцій, видів діяльності (загальна дієздатність). Саме в цьому контексті дієздатність юридичної особи розглядається як перехід від потенційних можливостей до реальності. А по-друге, дієздатність юридичної особи, як і її правоздатність, визначається за правилами, встановленими чинною правовою системою. Юридичні особи неспроможні автономно визначати свою готовність до здійснення тих чи інших функцій, видів правової діяльності. Звичайно, в умовах, близьких до ідеальних, та за наявності високого рівня правової свідомості та

правової культури такі можливості можуть бути наявними в окремих галузях. Водночас суб'єкти права повинні бути наділеними реальними можливостями, забезпеченими необхідними процедурами, доводити та домагатися юридичного визнання наявності у них такої готовності.

Якщо провести комплексний аналіз всіх організаційно-правових форм юридичних осіб, які є неприбутковими організаціями, то можемо прослідкувати тенденцію на їхній умовний поділ на два типи, які відповідно містять свої особливості при формуванні їхньої правосуб'єктності:

Перший тип – це такі організаційно-правові форми юридичних осіб – неприбуткових організацій, які здійснюють соціальну, культурну, екологічну, освітню, релігійну чи просвітницьку діяльність, що спрямована на виникнення нематеріального блага. Для формування повної правосуб'єктності таким юридичним особам достатньо бути належно зареєстрованими та набути статусу неприбуткової організації. Після проходження цих двох етапів благодійний фонд може надавати благодійну допомогу її одержувачам, об'єднання співвласників багатоквартирного будинку може здійснювати обслуговування та догляд за будинком, у якому воно створене, а громадська організація реалізовувати свої соціальні завдання. Їм не потрібно додатково доводити свою правову «зрілість» для того, щоб вступати у правовідносини з третіми особами, тому вони стають повноправними членами різного роду суспільних відносин.

Другий тип – це ті юридичні особи, які за своєю формою є неприбутковими організаціями, але за змістом здійснюють комерційну діяльність, що спрямована на отримання, перш за все, економічного результату у формі матеріального блага. Але, не дивлячись на власне комерційний компонент цього процесу, їхня діяльність першочергово повинна бути спрямована на задоволення суспільного інтересу, а результат їхньої діяльності повинен бути спрямований на необмежене коло осіб.

На прикладі неприбуткових організацій як окремої великої групи юридичних осіб бачимо, як відбувається формування правосуб'єктності юридичної особи за вимогами закону, тобто воно є статичним. Основний акцент робиться саме на визначенні дієздатності юридичної особи. Ключова ідея, якою керується

законодавець, встановлюючи певні межі чи вимоги, має бути ідея максимального обліку та визначення стану готовності юридичної особи здійснювати функції суб'єкта права, ідея дотримання правової форми за суб'єктом права.

Важливим фактором, що сприяє індивідуалізації обсягу правосуб'єктності юридичної особи, є зміст установчих документів, у яких визначається мета, завдання та види господарської діяльності юридичної особи.

За змістом ст. 57 ГК України установчими документами суб'єкта господарювання є рішення про його створення або засновницький договір, а в передбачених законом випадках – статут (положення) суб'єкта господарювання. В установчих документах повинні бути зазначені найменування суб'єкта господарювання, мета і предмет його діяльності, склад і компетенція органів управління, порядок прийняття ними рішень, порядок формування майна, розподілу прибутків і збитків, умови реорганізації та ліквідації, якщо інше не передбачено законом [47].

Конкретизація змісту установчих документів юридичної особи міститься у спеціальних законах, що регламентують особливості діяльності суб'єкта господарювання, утвореного у певній організаційно-правовій формі, а саме – законах України «Про акціонерні товариства», «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» та ін.

У цьому виражається безпосередній зв'язок з допустимими видами господарської діяльності та організаційно-правовою формою юридичної особи, з обсягом правосуб'єктності такої юридичної особи.

Як зазначає А. Яновицька, установчі документи господарського товариства повинні містити інформацію про: тип товариства, предмет і цілі його діяльності; управління діяльністю суб'єкта господарювання та участь у ньому засновників; склад засновників і учасників; склад і компетенцію органів товариства та порядок ухвалення ними рішень, включаючи перелік питань, для яких потрібна одностайність або кваліфікована більшість голосів; порядок виходу та вступу нових засновників, умови передачі майна до товариства; порядок розподілу

прибутків і збитків; інші умови діяльності суб'єкта господарювання, передбачені законом; порядок реорганізації та ліквідації відповідно до закону [260, с. 173].

Так, установчі документи є легітимною формою волевиявлення засновників відповідної юридичної особи, у тому числі щодо визначення обсягу правосуб'єктності створеної ними юридичної особи через окреслення напрямків та видів господарської діяльності останньої.

На підтвердження такої думки зазначаємо, що практично всі теорії сутності юридичної особи сходяться на тій позиції, що особистісною частиною будь-якої юридичної особи (чи то органу державної влади, чи місцевого самоврядування, чи громадського об'єднання, чи приватної корпорації) є живі люди. На нашу думку, таку позицію потрібно деталізувати не просто поняттям живі люди, а фізичні особи (як саме правовим поняттям). Проте сутність юридичної особи, перш за все, полягає не в самих фізичних особах, а в тих взаємозв'язках, які вони між собою утворюють задля досягнення спільної мети. Тому юридична особа являє собою складну систему соціальних взаємозв'язків, волевиявлення якої становить суб'єктивний аспект її діяльності [243, с. 68-69].

Іншим фактором, що індивідуалізує правосуб'єктність юридичної особи, є договірні відносини, в які така особа вступає, оскільки безпосередня діяльність юридичної особи щоденно вносить свої корективи не лише в економічну частину конкретно визначеного суб'єкта, а й прямо відображається на об'ємі та змісті його прав та обов'язків чи визначає шляхи та способи їхньої реалізації. ЦК України визначає, що підставами виникнення прав та обов'язків особи є договори чи інші правочини, створення об'єктів інтелектуальної власності, завдання шкоди іншій особі або інші юридичні факти, а також рішення суду чи безпосередньо акти законодавства [239]. Такі положення цивільного законодавства є диспозитивними, проте вказують, в тому числі на динамічність процесів формування правосуб'єктності. Тому власне дослідження зазначених вище підстав є цікавим та актуальним для нашої наукової роботи.

Охопити абсолютно всі підстави для формування правосуб'єктності юридичної особи в межах дисертації неможливо, особливо враховуючи їхню

різноманітність, складність та недостатній рівень наукового дослідження і практичного застосування. Проте деякі з них є більш поширеними з погляду науки та практики. Наприклад, договір є універсальною правовою конструкцією, яка спрямована на врегулювання суспільних відносин, тому з практичного фокусу він є ефективним інструментом правового регулювання [143, с. 103-104].

У процесі практичної діяльності саме договір, як одна із найпоширеніших її форм, є підставою виникнення, зміни чи припинення прав та обов'язків юридичної особи. Договір безпосередньо регулює поведінку сторін правовідносин, що впливає з його сутності як вольового акту [205, с. 152]. Договір займає особливе місце серед форм і засобів формування та зміни правосуб'єктності юридичної особи, адже з однієї сторони є засобом регулювання взаємовідносин між сторонами, а з іншої – підставою для виникнення, зміни чи припинення певного об'єму правової суб'єктності.

Так, ч. 1 ст. 626 ЦК України дає визначення договору як домовленості двох або більше сторін, спрямованої на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків [239].

Д. Плетенюк визначає договір як «складне правове явище, головний юридичний факт, що передбачає існування домовленості як підстави виникнення суб'єктивних прав і обов'язків, що існують у вигляді договірного зобов'язання контрагентів, діяльність яких взаємопов'язана та спрямована на досягнення визначеної мети» [144, с. 162].

Залежно від предмета договору, його вплив на формування правосуб'єктності юридичної особи може бути різним. При цьому варто зупинитись не лише на цивільноправових договорах (договір купівлі-продажу, дарування і т.д.), а й розглянути інші їхні категорії, адже саме через їх різноманітність створюється величезне поле для наукових досліджень. Як зазначає І. Спасибо-Фатєєва, «договірна конструкція застосовується не тільки в цивільному праві, а й за його межами – у сфері конституційного, адміністративного, трудового права, цивільного процесу» [221, с. 54]. До таких можемо віднести й адміністративні договори, і господарські договори [147, с. 165-167] та деякі інші.

Адміністративні договори є притаманними для сфери публічного управління, проте процес їхнього укладання, реалізації та припинення недостатньо врегульований. Тому часто в судовій практиці, яка стосується адміністративних договорів судам доводиться застосовувати аналогію цивільного законодавства або правової доктрини [195, с. 126].

Визначення «адміністративного договору» надається КАС України, який зокрема вказує, що це спільний правовий акт суб'єктів владних повноважень або правовий акт за участю суб'єкта владних повноважень та іншої особи, що ґрунтується на їхньому волеузгодженні, має форму договору, угоди, протоколу, меморандуму тощо, визначає взаємні права та обов'язки його учасників у публічно-правовій сфері й укладається на підставі закону:

- а) для розмежування компетенції чи визначення порядку взаємодії між суб'єктами владних повноважень;
- б) для делегування публічно-владних управлінських функцій;
- в) для перерозподілу або об'єднання бюджетних коштів у випадках, визначених законом;
- г) замість видання індивідуального акта;
- г) для врегулювання питань надання адміністративних послуг [92].

Вже з самої сфери застосування адміністративного договору можемо зробити висновок про його потенційно значний вплив на формування правосуб'єктності юридичної особи. Так, наприклад, питання розмежування компетенції суб'єктів владних повноважень дозволяє чітко зафіксувати межі діяльності органів державної влади чи місцевого самоврядування у випадку дублювання їхніх повноважень, адже уникнення таких повторень є важливим принципом публічного урядування.

Делегування публічно-владних управлінських функцій безпосередньо впливає на об'єм та зміст правосуб'єктності як тієї особи, яка передала такі функції, так і тієї, що їх набула. Адміністративний договір як юридичний факт є правовстановлюючим, а також таким, що змінює чи припиняє право [53, с. 93]

Як влучно зазначає Н. Добровольська, «набувачем делегованої компетенції може бути як публічна адміністрація (в якій з'являється нова-додаткова частина публічних справ і повноважень з їх впорядкування), так і суб'єкт приватного права (який у результаті і в тематичній частині делегування стає публічною адміністрацією)» [62, с. 32]. О. Зима називає таких «приватно-правових суб'єктів, які набули публічної правосуб'єктності, квазісуб'єктами» [73, с. 29].

Як зазначає В. Чабан, у публічно-правовій сфері існують правовідносини, які не можуть будуватись вертикально чи на основі наказу. Так, рівноправні за статусом суб'єкти владних повноважень не можуть за допомогою адміністративного примусу змусити такого ж суб'єкта виконувати свої накази чи розпорядження, навіть не дивлячись на необхідність у співробітництві задля реалізації необхідного публічного інтересу [247, с. 65]. Тому за допомогою адміністративного договору відбувається врегулювання необхідних правовідносин. Цікавим фактом є те, що такі правовідносини є горизонтальними, тобто рівноправними, що не притаманно публічно-правовим взаємовідносинам.

Господарський договір є чи не найпоширенішою формою договору, який укладається у процесі здійснення діяльності будь-якою юридичною особою. Господарський кодекс України встановлює, що господарські договори укладаються за правилами, встановленими Цивільним кодексом України з урахуванням особливостей, передбачених цим Кодексом, іншими нормативно-правовими актами щодо окремих видів договорів (ч. 7 ст. 179 ГК України).

При цьому важливо зауважити, що саме визначальні особливості виокремлюють господарські договори з масиву інших договорів, зокрема: «особливий суб'єктний склад (суб'єкти господарювання; в окремих випадках – суб'єкти організаційно-господарських повноважень, негосподарюючі суб'єкти – юридичні особи тощо); пов'язаність господарською метою (спрямованість на досягнення певних господарських результатів, зазвичай, хоч і не виключно, комерційних); поєднання майнових та організаційних елементів; наявність особливих підстав укладення, змісту тощо; наявність та необхідність врахування публічних інтересів; обмеженість принципу свободи договору» [11, с. 45].

Господарський договір виступає правовою формою взаємовідносин господарюючих суб'єктів між собою, визначає їх майнові обов'язки і направлений на досягнення певних господарських і комерційних результатів ведення господарства [113, с. 115; 142, с. 49].

Правова конструкція господарського договору є однією із найпоширеніших форм як реалізації правосуб'єктності юридичної особи, так і підстав для її формування чи зміни.

Як зазначають Л. Пригара Л та Я. Ступник, «господарський договір є правовою формою і засобом організації господарських зв'язків, в яких відбувається безпосередня реалізація правової суб'єктності юридичної особи. У процесі виконання такого договору сторони взаємодіють, створюючи, змінюючи і припиняючи відносини між собою, що своїм результатом має виникнення, зміну чи припинення взаємних прав та обов'язків. Ця взаємодія впливає на опосередкування господарських зв'язків взагалі, на забезпечення заснованої на взаємній зацікавленості сторін такої організованості, порядку і стабільності в економічному обороті, яких неможливо домогтися за допомогою найжорсткіших адміністративно-правових засобів» [153, с. 214].

Особливе місце у процесі формування правосуб'єктності юридичної особи посідає трудовий договір. На перший погляд це може видатись дивним і нелогічним, адже трудові договори покликані врегульовувати правовідносини між роботодавцем і працівником, проте, в результаті їх укладання, працівник стає частинкою «правового суб'єкта» та повинен в межах в своїх повноважень реалізовувати правосуб'єктність роботодавця.

Так, КЗпП України визначає трудовий договір як угоду між працівником і роботодавцем (роботодавцем – фізичною особою), за якою працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, а роботодавець (роботодавець – фізична особа) зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін [93]. При

цьому, як вже зазначалось у попередніх розділах цього дослідження, юридична особа у трудових правовідносинах може виступати лише у статусі роботодавця.

Трудовий договір займає центральне місце в системі трудового права, оскільки закріплює собою волевиявлення сторін, які його укладають. А. Білоха виділяє такі ознаки трудового договору: «1) волевиявлення сторін щодо укладення трудового договору – працівника та роботодавця; 2) додержання письмової форми трудового договору у відповідності до законодавства; 3) строковість трудового договору, що базується на його тривалості; 4) виконання роботи працівником за обумовленою трудовою функцією; 5) виконання роботи особисто працівником в інтересах роботодавця; 6) оплата праці за визначеною періодичністю; 7) поширення на працівника гарантій та пільг, що встановлені законодавчими та локальними актами (колективними договорами та угодами)» [23, с. 10-11].

У контексті нашого дослідження важливо виділити дві з вказаних ознак трудового договору, які вказують на його безпосередній вплив на формування правосуб'єктності юридичної особи, зокрема: виконання чітко визначеної трудової функції працівником та виконання роботи працівником в інтересах роботодавця.

Фізична особа, будучи частиною трудового колективу, виконує певні функції та діє задля досягнення визначеної мети, тим самим в певній мірі сприяє реалізації правосуб'єктності юридичної особи – роботодавця. Тож вищенаведене підкреслює особливе місце трудових відносин та трудового договору у процесі формування та реалізації правосуб'єктності юридичної особи.

О. Коморний зазначає, що «договір є складною соціально-правовою системою і досить складним явищем, яке має декілька аспектів розуміння: а) правовідносини; б) юридичний факт; в) документ, який засвідчує факт укладення договору; г) юридична конструкція, що опосередковує суспільні відносини» [99, с. 3]. З погляду інституту правосуб'єктності юридичної особи договір є значущим та універсальним правовим інструментом та засобом формування, а також зовнішнім способом вираження правосуб'єктності. Тобто існує певний дуалізм у трактуванні цього питання, проте це не ускладнює чи замінює поняття, а, навпаки, збагачує юридичну науку та практику новими термінами.

Так, конкретизація обсягу правосуб'єктності юридичної особи зумовлена сукупністю декількох факторів, які визначають її права та обов'язки у правовідносинах, в які така особа вступає, а саме: 1) вид юридичної особи та її організаційно-правова форма; 2) державна реєстрація та ліцензування; 3) установчі документи такі як статут або установчий договір; 4) внутрішня структура та управління; 5) майновий стан; 6) міжнародні угоди та стандарти. Вирішальний вплив на обсяг правосуб'єктності юридичної особи має зміст установчих документів, що детерміновано низкою причин, у числі яких: визначення саме в установчих документах основних положень, які регулюють діяльність юридичної особи, структури органів управління, їхньої компетенції, порядку прийняття рішень тощо.

Висновки до розділу 2

1. Формування правосуб'єктності юридичної особи тісно пов'язане з процесом її створення, однак має свої специфічні аспекти, що забезпечують її здатність бути учасником різних видів правовідносин, беручи до уваги публічні, цивільні, господарські та ін.

Процес утворення юридичної особи передбачає такі етапи: прийняття рішення про створення юридичної особи, тобто волевиявлення засновників юридичної особи; розробка та затвердження установчих документів; державна реєстрація юридичної особи шляхом подання засновниками необхідних документів (заява, установчі документи, рішення про створення тощо) до державного реєстратора, перевірка реєстратором відповідності поданих документів законодавству і внесення відомостей про новостворену юридичну особу до Єдиного державного реєстру фізичних осіб – підприємців, юридичних осіб та громадських формувань.

2. Особливістю правосуб'єктності юридичної особи, утвореної в результаті реорганізації (при чому, не важливо у якій формі це відбулось), є її вторинність. Обсяг та форми правосуб'єктності юридичної особи – правонаступника, її

правовий статус за загальним правилом збігаються з аналогічними явищами, що й у правопопередника, а також окремі елементи спеціальної правосуб'єктності.

3. Юридична особа має кілька видів правосуб'єктності, які визначають її здатність брати участь у різних правовідносинах: цивільну правосуб'єктність – здатність мати цивільні права та обов'язки, тобто можливість володіти майном, укладати договори, нести відповідальність за своїми зобов'язаннями, а також здатність своїми діями набувати цивільних прав та створювати цивільні обов'язки, реалізується через її органи (директор, правління тощо); господарську правосуб'єктність – це визначена законодавством можливість бути учасником господарських правовідносин, набувати та реалізовувати через свої органи чи учасників права, інтереси та обов'язки, беручи до уваги участь у торгах, підписання контрактів, здійснення господарських операцій тощо; адміністративну правосуб'єктність – це онтологічна властивість суб'єктів адміністративного права, яку вони отримують внаслідок дії галузевих правових норм, яка наділяє такого суб'єкта визначеним колом прав та обов'язків, встановлює специфічні шляхи та методи їхньої реалізації; трудову правосуб'єктність – це визначена нормами трудового права властивість юридичної особи мати, володіти, здійснювати (реалізовувати, набувати, виконувати) трудові права, обов'язки, а також нести юридичну відповідальність за їх невиконання чи неналежне виконання; міжнародну правосуб'єктність – це здатність юридичної особи своїми діями набувати міжнародних прав та створювати міжнародні обов'язки, тобто брати участь у міжнародних правовідносинах, включаючи підписання міжнародних угод, участь у міжнародних організаціях, ведення зовнішньоекономічної діяльності.

4. Конкретизація обсягу правосуб'єктності юридичної особи зумовлена сукупністю декількох факторів, які визначають її права та обов'язки у правовідносинах, в які така особа вступає, а саме:

1) вид юридичної особи та її організаційно-правова форма, оскільки законодавство визначає особливості та обмеження для деяких видів юридичних осіб, включаючи такі галузеві обмеження (наприклад, банківську діяльність,

страхування), як встановлення спеціальних вимог та обмежень для юридичних осіб, що діють у цих сферах;

2) державна реєстрація та ліцензування: юридична особа набуває правосуб'єктності з моменту її державної реєстрації, а тому внесення змін до реєстраційних даних (зміна статуту, реорганізація) також впливає на обсяг правосуб'єктності; для здійснення певних видів діяльності юридична особа повинна отримати відповідні ліцензії та дозволи, що може як розширювати, так і обмежувати її правосуб'єктність;

3) установчі документи (статут або установчий договір), визначають основні положення щодо діяльності юридичної особи, її права та обов'язки; вони можуть, як розширювати, так і обмежувати правосуб'єктність; установчі документи визначають цілі та види діяльності юридичної особи, що також впливає на її правоздатність та дієздатність у відповідних сферах;

4) внутрішня структура та управління, адже структура та повноваження органів управління (наприклад, директор, наглядова рада) визначають, як реалізується правосуб'єктність юридичної особи; саме засновники або акціонери можуть приймати рішення, що впливають на обсяг прав та обов'язків юридичної особи (наприклад, зміни в статуті, збільшення капіталу);

5) майновий стан – юридичної особи обсяг правосуб'єктності юридичної особи може залежати від її майнового стану, оскільки наявність майна дозволяє здійснювати певні види діяльності та виконувати зобов'язання; регулярна фінансова звітність та аудит можуть впливати на довіру контрагентів і розширювати можливості юридичної особи у господарській діяльності;

6) міжнародні угоди та стандарти: якщо юридична особа діє на міжнародному ринку, її правосуб'єктність регулюється не лише національним законодавством, але й міжнародними угодами та стандартами; юридична особа може бути членом міжнародних організацій, що надає додаткові права та обов'язки.

5. Вирішальний вплив на обсяг правосуб'єктності юридичної особи має зміст установчих документів, що детерміновано такими причинами:

1) установчі документи містять основні положення, які регулюють діяльність юридичної особи, зокрема її права та обов'язки; вони визначають, що саме може і повинно робити товариство, яка його мета, завдання та функції;

2) установчі документи визначають структуру органів управління, їхню компетенцію, порядок прийняття рішень, а також механізми контролю та звітності, що впливає на ефективність і прозорість діяльності юридичної особи, а також на її здатність реалізовувати свої права та обов'язки;

3) установчі документи можуть встановлювати обмеження щодо здійснення певних видів діяльності, що впливає на правосуб'єктність юридичної особи;

4) установчі документи визначають, хто має право представляти юридичну особу у відносинах з третіми особами, укладати договори, вести переговори тощо; це впливає на здатність юридичної особи вступати в правові відносини з іншими суб'єктами;

5) порядок реорганізації та ліквідації, визначений в установчих документах, регулює процеси зміни правосуб'єктності юридичної особи, її правонаступництво та розподіл майна.

РОЗДІЛ 3.

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ РІЗНИХ ВИДІВ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ ПРИ УТВОРЕННІ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ

3.1. Термінологічна визначеність особливостей правосуб'єктності юридичної особи у загальній теорії права

Правосуб'єктність складне явище як за зовнішньою формою вираження, так і за внутрішнім змістом. Правосуб'єктність для юридичної особи не є якоюсь абсолютною межею, яка обмежує її діяльність, не є монолітним явищем, неподільним. Сьогодні звичним явищем є функціонування складних юридичних осіб, зокрема, в складі яких діють відокремлені підрозділи чи окремі виробничі одиниці; сучасні юридичні особи зі складною правосуб'єктністю, у складі яких також діють інші юридичні особи (наприклад, об'єднання підприємств чи асоціації органів місцевого самоврядування); або сучасні системи юридичних осіб із контролем правосуб'єктності учасників (консорціуми чи холдингові утворення). Або ж часто можемо зустрічатись зі штучним (добровільним або примусовим) обмеженням правосуб'єктності юридичної особи. Для таких утворень правосуб'єктність стає не менш складним явищем, яке потребує детального врегулювання внутрішніми нормами.

Однією із малодосліджених форм правосуб'єктності юридичної особи є «мережева правосуб'єктність». Попри те, що існування юридичних осіб з розгалуженою мережею відокремлених підрозділів стало майже нормою сьогодення, явище «мережевої правосуб'єктності» не було детально розглянуте та осмислене науковою юридичною спільнотою, а термін «мережева правосуб'єктність» можна вважати чи не нововведенням як в практиці, так і в теорії юриспруденції.

Такий стан речей є досить неоднозначним, зважаючи на те, що перші вияви «мережевої правосуб'єктності» спостерігаються починаючи з Середньовіччя, коли купці, які не могли вести свою діяльність у багатьох місцях одночасно, створювали торгові гільдії чи товариства (перші форми юридичних осіб «мережевого типу»)

для того, щоб розширити ареал своїх справ. Однак, якщо у Середньовіччі такий процес означав створення нового окремого «суб'єкта права», то сучасні відокремлені підрозділи юридичної особи, хоч і є відносно самостійними утвореннями, проте залишаються особливою складовою частиною юридичної особи-засновника та у відносинах з іншими суб'єктами права реалізують саме її правосуб'єктність.

Залишаючись єдиним суб'єктом права, юридична особа може створювати відокремлені підрозділи поза межами території своєї основної діяльності для розширення останньої.

Так, сьогодні відокремленими підрозділами юридичної особи є філії та представництва, які не постають окремими юридичними особами. Відокремлені підрозділи не варто ототожнювати із дочірніми підприємствами юридичної особи, оскільки дочірнє підприємство, хоч і є залежним від материнської компанії, але за своєю правовою природою діє як абсолютно окремий суб'єкт права, наділений відокремленими правами та обов'язками, окремою організаційною структурою та майновою самостійністю.

Основним видом відокремленого підрозділу юридичної особи є філія, яка розташована поза її місцеперебуванням та здійснює всі або частину її функцій (ч. 1 ст. 95 ЦК України) [239]. На перший погляд, із законодавчої дефініції поняття філії вбачає повністю чи часткове вилучення у материнської організації її правосуб'єктності. Проте це зовсім не так, адже філія не може набути прав чи обов'язків саме для себе у взаємовідносинах із зовнішнім світом, оскільки:

- 1) вона є частиною юридичної особи та діє в її складі;
- 2) правоздатність не закріплюється за філією, а лише реалізовується нею в межах прав та обов'язків самої юридичної особи. Так, правосуб'єктність юридичної особи не передається філії, а лише поширюється на неї.

Іншим видом відокремленого підрозділу законодавець визначає представництво – відокремлений підрозділ юридичної особи, що розташований поза її місцеперебуванням та здійснює представництво і захист інтересів юридичної особи.

Правовий статус і функціонал філії постає набагато об'ємнішим порівняно із представництвом. Хоча «представництво інтересів» передбачає вчинення правочинів, вони носять скоріше організаційний, адміністративний, допоміжний характер. Вести діяльність (всю або її частину), що віднесена до предмета діяльності юридичної особи, представництво, на відміну від філії, не може.

Бувши створеними юридичними особами, представництва, як і філії, є елементами організаційної структури засновника. Їх керівники призначаються юридичною особою і діють на підставі виданої нею довіреності.

Часто науковці наводять приклади глибшої структуризації юридичної особи на підрозділи, відділи, управління чи інші структурні одиниці. Такого роду тенденції особливо притаманні радянській школі права та її послідовникам на пострадянському просторі. Внутрішня структуризація складної організаційної моделі юридичної особи жодним чином не створює умов для самостійних взаємовідносин перелічених вище організаційних елементів із зовнішнім світом. Існування такого внутрішнього поділу спрямоване насамперед на належну систематизацію та структуризацію діяльності юридичної особи як суб'єкта права та, на наш погляд, має внутрішньоорганізаційний характер.

При цьому чинне законодавство України містить внутрішні суперечності у питаннях регулювання створення та діяльності відокремлених підрозділів. Наприклад, ст. 9 Закону України «Про вищу освіту» оперує таким поняттям як територіально відокремлений структурний підрозділ закладу вищої освіти, до ознак якого відносяться:

- розташування в іншому населеному пункті, ніж місцеперебування закладу вищої освіти;
- не є юридичною особою і здійснення діяльності на підставі затвердженого закладом вищої освіти положення та відповідно до отриманої ліцензії на провадження освітньої діяльності;
- підрозділ очолює керівник, який підпорядкований керівнику закладу вищої освіти та діє на підставі відповідного доручення;
- здійснення освітньої діяльності за власними освітніми програмами [161].

Закон України «Про вищу освіту» стверджує, що територіально відокремлений структурний підрозділ закладу вищої освіти є відокремленим підрозділом (філією).. На нашу думку, такий підхід законодавця дещо ускладнює вивчення питання відокремлених підрозділів та забезпечення єдиного законодавчого підходу до розуміння фактично єдиних явищ, включаючи поняття правосуб'єктності юридичної особи.

Однією з особливостей правового статусу відокремленого підрозділу юридичної особи є його місцеперебування, яке повинно обов'язково бути відмінним від місцеперебування самої юридичної особи. Власне кажучи, відповідний законодавчий припис є нормативно-правовою матеріалізацією однієї з основних ознак відокремленого підрозділу, а саме його територіальної відокремленості та розміщення поза межами материнської організації. В іншому випадку втрачалася б сама суть відокремленості.

Окрім того, характерною особливістю відокремленого підрозділу є те, що він може бути заснований та належати лише юридичною особою. Фізичні особи, навіть ті, які набули підприємницького статусу, не набувають ані теоретичної, ані практичної можливості мати філії в межах їхнього функціонування.

Говорити про самотійну правосуб'єктність відокремленого підрозділу юридичної особи немає підстав, оскільки таке явище передбачає існування суб'єкта, за яким закріплюються права, на якого покладаються обов'язки та який може їх належним чином реалізувати. Відокремлений же підрозділ не є самотійним суб'єктом, він – лише організаційний елемент юридичної особи, який реалізує певну частину її правоздатності, деліктоздатності та дієздатності. Проте у законодавстві України наявні тенденції до наближення статусу відокремлених підрозділів до статусу юридичних осіб. Наприклад, ПК України поряд із юридичними та фізичними особами визначає відокремлені підрозділи як самотійних платників податків, а також встановлює, що вони повинні вести податковий облік окремих податків, платниками яких вони є [145].

Окрім того, відокремлені підрозділи можуть відкривати самотійні рахунки в банківських установах. Такий підхід свідчить про те, що відокремлені підрозділи,

хоч і не наділені законом самостійною правосуб'єктністю, проте є внутрішніми організаційними утвореннями з ознаками правосуб'єктності. Так, за зовнішньою формою вони схожі на власне юридичну особу, оскільки:

- відокремленим підрозділам притаманна складна організаційна структура, якій властива система внутрішніх соціально-правових зв'язків (органи управління, структурні підрозділи тощо);

- філії та представництва проходять специфічний процес утворення та подальшої легітимації через внесення інформації про них до державного реєстру та отримання документів, необхідних їм для діяльності;

- в межах юридичної особи вони наділені відокремленим, хоча і не належним їм майном, що становить майнову базу їхньої діяльності;

- існує особлива форма їх взаємовідносин з іншими суб'єктами права: через «виконавчий орган» – керівника, який призначається материнською організацією та діє на підставі відповідних локально-правових нормативних актів (статуту, положення тощо) та довіреності.

Проте наявність сукупності ознак окремого суб'єкта права не робить відокремлений підрозділ таким. Підтвердженням того, що відокремлені підрозділи не наділені самостійною правосуб'єктністю, є положення окремих законодавчих актів, наприклад:

- позови, що виникають із діяльності філії або представництва юридичної особи, можуть пред'являтися також за їх місцеперебуванням (Цивільний процесуальний кодекс України). Проте такі позови пред'являються не до філії чи представництва, а до самої юридичної особи, інтереси якої представляли такі відокремлені підрозділи, що, серед іншого, свідчить про відсутність у відокремлених підрозділів власної деліктоздатності [240]. Тому відокремлений підрозділ не може виступати окремим позивачем чи відповідачем у суді;

- право власності може виникнути лише в особи, а відокремлені підрозділи особами не визнаються (Цивільний кодекс України) [239]. Як було зазначено, відокремлені підрозділи можуть бути наділені майном «материнської» юридичної особи, проте без переходу до них права власності на таке майно. Без можливості

користуватися закріпленим за ним майном відокремлений підрозділ втрачає власне можливість діяти;

- відокремлений підрозділ (в тому числі й такий, який зареєстрований на території іншої країни) не може укласти договір зі своєю материнською юридичною особою, оскільки такий договір буде укладений однією і тою ж особою, що суперечить самій природі договору як правочину за участю двох та більше сторін [26, ст. 10–11].

Вважають, що юридичний статус керівника філії практично аналогічний правовому становищу керівника юридичної особи, оскільки вони обидва здійснюють керівництво довіреними їм організаційно-соціальними одиницями. Не зовсім погоджуємося із цим твердженням, оскільки керівник філії або представництва у зовнішніх відносинах виражає не волю очолюваного ним відокремленого підрозділу, а волю юридичної особи, інтереси якої відповідно до положення про філію (представництво) підлягають представництву та правовому захисту. Окрім того, повноваження керівника відокремленого підрозділу можуть бути обмеженими або чітко визначеними в межах довіреності, виданої юридичною особою. Те, що керівник філії чи представництва ззовні представляє інтереси юридичної особи, але у внутрішньоорганізаційних процесах діє безпосередньо від імені відокремленого підрозділу, може свідчити, що таке організаційне утворення хоч і не наділене власною повною правосуб'єктністю, проте має окремі її ознаки.

Слушною є позиція С. Грудницької, яка зазначає, що відокремлені підрозділи можна розглядати як підприємства без права на статус юридичної особи [52, ст. 137]. Автор приводить, як приклад, законодавство ЄС та міжнародні податкові договори, які визначають відокремлені підрозділи самостійними суб'єктами господарських правовідносин. У своєму дослідженні «Проблеми розвитку законодавства України про громадські організації: господарсько-правовий аналіз» С. Грудницька спільно з Т. Рущинською розглядають проблему правосуб'єктності місцевих осередків громадських об'єднань, які були створені та довгий час діяли як окремі юридичні особи, але у зв'язку зі змінами в українському законодавстві

були змушені ліквідуватися та набули статусу «відокремленого підрозділу» [51, с. 102].

Окрім юридичного складника «мережевої правосуб'єктності» юридичної особи, носієм якої є розгалужена мережа її відокремлених підрозділів, необхідно розглядати й інші складники цього явища, в тому числі й соціально-економічні, наприклад, розширення впливу юридичної особи – транснаціональної корпорації за межі країни реєстрації [29, с. 198; 56, с. 567-568]. Це питання виходить за межі теми цієї дисертації, але, своєю чергою, вкотре підтверджує складність та актуальність обраного предмета дослідження.

На нашу думку, існує певна дихотомія правового статусу відокремленого підрозділу юридичної особи. Так, з однієї сторони, у взаємовідносинах з зовнішнім світом відокремлений підрозділ не є окремим суб'єктом, не наділений правами чи обов'язками, його не можна притягнути до юридичної відповідальності, наслідки за його діяльність покладаються на юридичну особу – засновника. Проте у внутрішньоорганізаційних взаємовідносинах (з «материнською» юридичною особою, яка його створила, її органами управління, іншими структурними підрозділами чи з посадовими особами) такий відокремлений підрозділ проявляє певну чітко визначену самостійність та ознаки окремого суб'єкта: в нього виникають права та обов'язки, мають місце ознаки вольової поведінки, можливим є внутрішній конфлікт інтересів тощо.

С. Руденко називає правосуб'єктність відокремлених підрозділів внутрішньогосподарською, мотивуючи це тим, що такі підрозділи є самостійними учасниками саме внутрішньогосподарських взаємовідносин, при цьому у господарсько-виробничих та організаційно-господарських відносинах вони виступають від імені господарської організації [197, с. 59].

Поряд з цим, на нашу думку, для твердження про наявність окремої, хоч і внутрішньоорганізаційної, правосуб'єктності у такого утворення, підстав недостатньо. Це питання потребує глибокого загальнотеоретичного та галузевого дослідження, а поспішні висновки можуть направити науковців на хибні шляхи його вивчення.

Іншим важливим досліджуваним питанням є об'єднання юридичних осіб, які наділені складними формами правосуб'єктності та становлять значний інтерес нашого дослідження. Об'єднання окремих юридичних осіб для досягнення господарських, майнових, політичних, соціальних та інших цілей, задоволення матеріальних і духовних потреб – об'єктивна закономірність сучасного суспільного та економічного розвитку. Об'єднання юридичних осіб, як окремий суб'єкт права, є явищем як приватноправовим, так і публічно-правовим. Утворення та існування таких суб'єктів права є нормою сьогодення і, на нашу думку, переросло із прикладної у загальнотеоретичну площину. Звісно, більшість таких об'єднань юридичних осіб є приватноправовими утвореннями й створюються та діють переважно у сфері господарювання, що є характерним, враховуючи місце та роль юридичної особи у сучасній економіці. Проте не варто забувати про інші об'єднання, такі як об'єднання (асоціації) органів місцевого самоврядування, органів законодавчої чи виконавчої влади, чи спілки громадських об'єднань, які відіграють значну роль у побудові сучасного громадянського суспільства та становлять науковий інтерес юриспруденції.

Не варто плутати поняття «об'єднання юридичних осіб» та «злиття юридичних осіб», оскільки перше є окремим суб'єктом, утвореним групою інших суб'єктів задля досягнення поставлених цілей та задач, а друге – процес утворення нового суб'єкта шляхом припинення декількох наявних [259, с. 142]. Тому, власне кажучи, перше є суб'єктом, а друге лише процесом.

Об'єднанням юридичних осіб, як окремим суб'єктам права, притаманні особливі ознаки, які виділяють їх з-поміж інших суб'єктів. Наявність тих чи інших ознак прямо, чи опосередковано впливає на об'єм та зміст правосуб'єктності цих об'єднань.

По-перше, об'єднання юридичних осіб переважно є також юридичними особами [257, с. 162]. Часто можемо зустрітись з позицією «штучного суб'єкта» – об'єднання у форму юридичної особи, адже окремі форми об'єднань є виключно договірними, на яких «штучно» натягнули форму юридичної особи й необхідність створювати окремого суб'єкта там відсутня, проте логіка законодавця деколи буває

іншою. Але, як виправдання такої позиції, можемо зазначити, що належним чином створеного та сформованого суб'єкта правовідносин легше контролювати, ніж «абстрактне утворення».

По-друге, такі об'єднання виникають на підставі спільного волевиявлення його засновників – виключно юридичних осіб. Фізичні особи, навіть ті, які набули підприємницького статусу, не можуть ані створювати такі об'єднання, ані бути їхніми членами. Виключний суб'єктний склад засновників такого об'єднання та їхня спільна воля є однією із визначальних його рис, в тому числі і його правосуб'єктності. В Україні, наприклад, точилися дискусії щодо можливості створення чи входження фізичними особами-підприємцями до складу об'єднань підприємств. Прихильники такої позиції аргументують свої погляди особливою господарською компетенцією фізичних осіб-підприємців, якою вони наділяються після набуття статусу (державної реєстрації). Проте, поки такі ідеї залишаються виключно у науковій площині без належної законодавчої підтримки.

По-третє, окрім загального суб'єктного складу об'єднання юридичних осіб окремим видам об'єднань притаманний і спеціальний, наприклад: кооперативне об'єднання можуть створювати виключно кооперативи [175], в асоціацію банків можуть входити лише банки [157].

По-четверте, спеціальна мета створення таких об'єднання юридичних осіб. Так, об'єднання юридичних осіб діляться на комерційні й некомерційні [50, с. 40].

Наприклад, Закон України «Про кооперацію» передбачає можливість утворення кооперативного об'єднання як спілки, ліги, асоціації, альянсу та інших форм добровільного об'єднання кооперативів за видами діяльності чи територіальною ознакою з метою створення сприятливих умов для діяльності кооперативів, що входять до його складу, та їх членів [175].

Схожі положення містить і Закон України «Про банки й банківську діяльність», який передбачає, що з метою захисту та представлення інтересів своїх членів, розвитку міжрегіональних та міжнародних зв'язків, забезпечення наукового та інформаційного обміну і професійних інтересів, розробки рекомендацій щодо банківської діяльності банки мають право створювати неприбуткові спілки чи

асоціації, які не мають права займатися банківською чи підприємницькою діяльністю і не можуть бути створені з метою отримання прибутку [157]. Асоціації органів місцевого самоврядування та їх добровільні об'єднання створюються з метою більш ефективного здійснення своїх повноважень, узгодження дій органів місцевого самоврядування щодо захисту прав та інтересів територіальних громад, сприяння місцевому та регіональному розвитку [156].

По-п'яте, наявні особливості збереження правосуб'єктності засновниками об'єднання юридичних осіб. Так, створюючи корпорацію, її учасники делегують окремі повноваження централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації, а учасники концерну наділяють його частиною своїх повноважень [47]. Проте, в окремих формах об'єднань юридичних осіб відсутній фактичний вплив об'єднання на свого учасника щодо здійснення останнім своєї діяльності. Наприклад, асоціація банків не може втручатись у діяльність банків – її членів. Кооперативне об'єднання набуває статусу юридичної особи, при цьому члени такого об'єднання – окремі кооперативи не втрачають такого статусу, що прямо впливає із норм закону. Деякі вчені проводять умовний поділ об'єднань юридичних осіб на «м'яку форму», яка передбачає спільну діяльність декількох суб'єктів зі збереженням їхньої корпоративної структури, та «жорстку», яка утворюється зі зміною системи корпоративного контролю та/або структури й веде до поглинання однієї або декількох юридичних осіб іншими, яка надалі може продовжити діяльність від свого імені або змінити форму зі створенням нового суб'єкта [109, с. 200].

Враховуючи наявність цих ознак об'єднань юридичних осіб, впевнено можемо говорити про наявність складної правосуб'єктності такого об'єднання. Розглядаючи процес утворення та діяльності об'єднань юридичних осіб, бачимо певний перехід частини правосуб'єктності засновників до самого об'єднання, що обумовлено видом самого об'єднання. Проте не варто плутати об'єднання юридичних осіб і юридичних осіб, які мають у своєму складі інших юридичних осіб (засновників, учасників, власників, акціонерів тощо), оскільки в останньому

випадку відсутній зворотний вплив юридичної особи на свого засновника чи учасника.

Під час створення юридичною особою іншої юридичної особи безумовно відбувається передача засновником до новоствореного суб'єкта частини певного майна, прав чи інтересів, що спричиняє передачу «частинки» засновника до створюваного ним утворення. Натомість засновник отримує у зворотному порядку майнові чи корпоративні права, які визначають подальший взаємозв'язок та форми впливу юридичної особи – засновника на новостворену юридичну особу, але жодного зворотного юридичного впливу у цій системі взаємозв'язків не існує.

Ситуація з об'єднанням юридичних осіб дещо інша. Після утворення об'єднання юридичних осіб та залежно від його виду між засновниками та самим об'єднанням, окрім зрозумілого та очевидного взаємозв'язку, виникають і взаємні форми впливу. Так, з однієї сторони, засновники мають безпосередній вплив на прийняття тих чи інших рішень, обов'язкових для об'єднання. З іншої сторони, об'єднання також може впливати на своїх засновників та на їхню діяльність, адже, залежно від виду об'єднання, воно наділяється частиною повноважень (компетенції) своїх засновників. Так, концерн є статутним об'єднанням підприємств, а також інших організацій, на основі їх фінансової залежності від одного або групи учасників об'єднання, з централізацією функцій науково-технічного і виробничого розвитку, інвестиційної, фінансової, зовнішньоекономічної та іншої діяльності. Учасники концерну наділяють його частиною своїх повноважень, у тому числі правом представляти їх інтереси у відносинах з органами влади, іншими підприємствами та організаціями [47].

Проте, поряд із «отриманою» чи «делегованою» правосуб'єктністю в об'єднання юридичних осіб утворюється і власна правосуб'єктність, окрема від засновників. Об'єднання, як юридична особа, набуває відповідного об'єму прав та обов'язків (можливість мати у власності майно, розпоряджатися ним, відкривати та закривати банківські рахунки, обов'язок стати на облік як платник податків та сплачувати належні податки й збори, укладати трудові та інші договори, бути

позивачем і відповідачем у суді тощо), реалізовує свою правосуб'єктність через складну систему своїх органів та відповідає за вчинені делікти.

«Власна» правосуб'єктність об'єднання юридичних осіб виникає з моменту його створення і припиняється з моменту ліквідації. «Делегована» правосуб'єктність має дещо інший характер. Так, у момент створення від засновників до об'єднання переходить частина прав, інтересів та обов'язків. На перший погляд, засновник втратив цю частину своєї правосуб'єктності. Проте це не зовсім так, адже:

- по-перше, «делегована» частина правосуб'єктності перейшла до об'єднання, яке є контрольованим зі сторони своїх засновників, тому опосередковано засновник через об'єднання контролює цю «свою втрачену частинку»;

- по-друге, зворотний контроль засновника зі сторони об'єднання прямо чи опосередковано впливає як на «власну», так і на «делеговану» правосуб'єктність його засновників;

- по-третє, засновник може у встановленому порядку вийти з об'єднання або ж саме об'єднання може бути ліквідоване, що спричинить повернення «делегованої» частини правосуб'єктності у зворотному порядку до засновника.

Так, доцільно розмежовувати поняття «власної» та «делегованої» правосуб'єктності в об'єднань юридичних осіб. На нашу думку, вдалим буде зазначити, що та частина правосуб'єктності юридичної особи, яку засновник делегує об'єднання, знаходиться в «орбіті впливу» власне об'єднання, проте не позбавлена «опосередкованого володіння» зі сторони засновника.

Залежно від виду об'єднання і суб'єктного складу засновників може формуватися чи змінюватись об'ємом та зміст правосуб'єктності об'єднання, про що ми вже зазначали раніше. Особливу увагу тут слід приділити дихотомічному поділу права на публічне і приватне та, відповідно, поділу юридичних осіб на осіб публічного та приватного права. Адже така визначна особливість має наслідки для формування, зміни та припинення правосуб'єктності об'єднань юридичних осіб, засновниками чи учасниками якого є юридичні особи публічного права.

Так, у приватноправовій сфері діє загальновідомий принцип «дозволено все, що прямо не заборонено законом». Відповідно, юридичні особи приватного права наділені можливістю у визначеному порядку створювати будь-які об'єднання, вступати чи виходити з них. Внаслідок відсутності зовнішніх заборон на створення об'єднання, юридичні особи приватного права можуть самі для себе створювати внутрішні заборони (у формі рішень вищих органів управління чи наявності відповідних обмежень в установчих документах). Ми свідомо не розглядаємо у цій роботі питання внутрішнього обмеження, ідеалізуючи ситуацію та керуючись принципом «вседозволеності». Так само засновники можуть добровільно вийти з об'єднання, попередньо дотримуючись «правил гри», які ж вони встановили.

Внаслідок створення об'єднання юридичних осіб публічного права і формування їхньої правосуб'єктності, в певних випадках діють абсолютно інші підходи. Юридичні особи публічного права не залежно від своєї волі можуть бути залучені до об'єднання юридичних осіб, оскільки таке об'єднання створюється не за волею його засновників, а під впливом зовнішнього фактора: рішення компетентних органів державної влади чи місцевого самоврядування. Законодавець свідомо ігнорує волю підконтрольних суб'єктів, вважаючи що нав'язана ззовні ідея безвідносно повинна бути корисною для такого суб'єкта. Тому, на відміну від приватноправових утворень, під час створення об'єднання юридичних осіб публічного права їхнє волевиявлення є викривленим, а подеколи і взагалі відсутнє. Окрім того, наприклад, державні і комунальні господарські об'єднання утворюються переважно у формі корпорації або концерну, незалежно від найменування об'єднання (комбінат, трест тощо) [47], що автоматично передбачає «делегування» правосуб'єктності засновника до новоствореного суб'єкта. Також у юридичної особи поряд з вищим органом управління додатково з'являється ще один «контролер і розпорядник», який, незалежно від волі цієї юридичної особи, може впливати на прийняття нею рішень.

Поряд з особливостями формування правосуб'єктності об'єднань підприємств публічного права, значно урізується і правосуб'єктність його засновників (членів). Так, на відміну від юридичних осіб приватного права,

юридичні особи публічного права – засновники державного чи комунального об'єднання, не можуть самотійно вийти зі складу об'єднання: для цього потрібна згода самого об'єднання і зрозуміло, що у випадку наявності конфліктної ситуації чи значної шкоди інтересам об'єднання, засновник навряд отримає таку згоду, навіть якщо перебування у складі такого об'єднання може спричинити значні негативні наслідки або навіть і ліквідацію самого засновника. Окрім того, такі учасники не мають права без згоди об'єднання об'єднувати на добровільних засадах свою діяльність з іншими суб'єктами господарювання та приймати рішення про своє припинення. Фактично юридичні особи публічного права, яких незалежно від їхньої волі включили до складу господарського об'єднання, можуть повністю втратити свою правосуб'єктність на користь об'єднання. Встановлюючи такі правила, законодавець, перш за все, переслідує публічний інтерес, подекуди нівелюючи «приватні інтереси» самотійного суб'єкта права – юридичної особи публічного права (державного чи комунального підприємства).

Окрім втрати чи обмеження правосуб'єктності засновників таких об'єднань, у виняткових випадках може відбуватись в обмеження прав та інтересів засновників юридичних осіб публічного права. Так, наприклад, таке гігантське об'єднання як Державний концерн «Укроборонпром» (було реорганізоване в акціонерне товариство), не лише здійснювало контроль та координацію діяльності, а й виконувало належні засновникам функції: затверджує установчі документи, призначає керівників чи розробляє стратегії розвитку своїх же засновників [181]. Звичайно таке особливе положення концерну зумовлено значною суспільною необхідністю та домінуванням публічного інтересу, що, на нашу думку, може вважатись виправданим.

Такі суттєві обмеження наявні виключно у сфері господарювання, що обумовлено специфікою їхнього суб'єктного складу. В інших об'єднаннях юридичних осіб публічного права таких значних змін у правосуб'єктності засновників та учасників об'єднань практично не відбувається. Наприклад, метою створення асоціації органів місцевого самоврядування є більш ефективно здійснення повноважень органами місцевого самоврядування, узгодження дій

органів місцевого самоврядування щодо захисту прав та інтересів територіальних громад, сприяння місцевому та регіональному розвитку. Бачимо, що утворюючи чи вступаючи в асоціацію, органами місцевого самоврядування не втрачають своєї частини правосуб'єктності. Це зумовлено не лише вимогами закону, але й здоровою логікою. На нашу думку, утворення таких асоціацій не тільки не позбавляє органи місцевого самоврядування частини своєї правосуб'єктності («компетенції»), але і навпаки може розширювати її та наповнювати новим змістом та новими можливостями.

Не дивлячись на різноманіття правових форм у досліджуваному питанні, можемо констатувати увагу і на наявності значних недоліків, які були спричинені неналежним та неповним розумінням тих чи інших правових явищ та понять або бездумним їх калькуванням із зарубіжних країн. Так, український законодавець вкладає у поняття «корпорації» зміст складного об'єднання юридичних осіб з поєднанням виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, що об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації. Водночас у багатьох провідних зарубіжних правових системах корпорація розглядається як звичайна юридична особа для ведення бізнесу, а в англійському праві під корпорацією розуміють просто юридичну особу [132, с. 47]. В німецькій правовій системі, наприклад, концерн не визнається юридичною особою, а лише договірним об'єднанням юридичних осіб зі спеціальною метою. Асоціація в міжнародному законодавстві є загальним поняттям, що означає об'єднання для спеціальної мети або бізнесу [262, с. 113]. Така негативна тенденція формування українського законодавства сприяє викривленому формуванню та існування правосуб'єктності окремих об'єднань юридичних осіб, які утворюють окремого суб'єкта, проте, водночас у загальноприйнятому розумінні є лише об'єднаннями з ознаками правосуб'єктності. Проте, враховуючи значущість та роль об'єднань юридичних осіб у державотворчих та суспільних процесах, необхідність «підтягнути» національне законодавство до міжнародних стандартів не викликає жодних заперечень [60, с. 196–197].

Сучасні юридичні особи являють собою складні юридичні утворення зі сформованою, цілісною та персоніфікованою правосуб'єктністю, що не викликає сумнівів. Проте їхня правосуб'єктність не завжди є однорідною чи такою ж, як і в інших юридичних осіб. Звичним явищем є виникнення та функціонування різноманітних систем і форм юридичних осіб, правосуб'єктність яких містить свої визначальні особливості та є складною. У системах юридичних осіб зі складною правосуб'єктністю звичним явищем став контроль чи обмеження правосуб'єктності юридичних осіб зовні, чи всередині таких утворень. Дослідження такого роду явищ є особливо актуальним та необхідним, враховуючи необхідність розвитку загальнотеоретичних та прикладних уявлень про правосуб'єктність юридичної особи загалом та окремих особливих її форм.

Як вже зазначалося раніше, внутрішній контроль притаманний будь-якій юридичній особі через її органи управління, засновників, учасників тощо. Умовно можемо назвати його «внутрішнім контролем» правосуб'єктності. Проте, як і кожне правове явище, цей контроль має свої особливі форми, однією з яких є система юридичних осіб з єдиним управлінським центром, яку називають холдингом, де такий контроль проявляється найбільше. Холдингові відносини є специфічними відносинами, що виявляються в праві «материнського» товариства керувати дочірніми підприємствами, при збереженні формальної юридичної самостійності останніх [222, ст. 171]. Чинне українське законодавство не дає належного визначення поняття «холдинг», а лише «холдингова компанія», як акціонерне товариство, яке володіє, користується та розпоряджається холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток, паїв) двох або більше корпоративних підприємств [192]. На нашу думку, недостатнє визначення законодавчого закріплення поняття «холдингу» не дозволяє належним чином врегулювати дану сферу правовідносин, адже «холдинг» це ширше поняття, ніж «холдингова компанія», і містить не лише керівну («материнську») юридичну особу, але і керовані (корпоративні) підприємства.

Серед основних ознак холдингового утворення виділяємо:

- наявність єдиного управлінського центру у формі публічного акціонерного товариства [47];
- наявність двох та більше корпоративних підприємства [192];
- наявність стійких внутрішніх відносин контролю і залежності між головною компанією та іншими учасниками холдингу, закріплених в установчих документах його учасників, що визначають організаційну цілісність цього об'єднання;
- майнова відокремленість і юридична самостійність учасників холдингу, кожен з яких є повноправним суб'єктом взаємовідносин із зовнішнім світом (юридичною особою);
- проведення єдиної політики у сфері господарського обороту (в тому числі узгоджене використання прибутку та інших фінансових джерел учасників холдингу);
- обмеження у суб'єктному складі засновників (учасників) холдингової керівної компанії: господарське товариство не може мати у власності цінні папери холдингової компанії, корпоративним підприємством якої воно є [192];

На перший погляд, холдингове утворення може нагадувати об'єднання підприємств із характерною останньому складною правосуб'єктністю. Дійсно, у них є певні спільні ознаки, проте, поряд з цим, наявні й характерні відмінності, які дозволяють відділити одне правове явище від іншого.

Так, у холдингових утвореннях відсутня навіть теоретична можливість взаємного зв'язку та контролю: наявний єдиний управлінський центр (холдингова компанія), який визначає основні напрямки та форми діяльності всієї групи. Натомість корпоративні підприємства не володіють жодними способами впливу на формування волевиявлення групи, головної компанії чи окремих її учасників, тобто вказані взаємозв'язки можна схарактеризувати виключно як вертикальні [61, ст. 441].

Корпоративні підприємства не можуть самостійно вийти із холдингової групи, для цього потрібне волевиявлення холдингової компанії, при чому в особливій формі, адже простого рішення виконавчого органу для цього не

достатньо, а необхідне волевиявлення вищого органу управління (зборів акціонерів) у формі кваліфікованої більшості.

Складна система холдингових правовідносин створює складну правосуб'єктність учасників такого правового утворення, яка має низку характерних особливостей, що виділяють її серед інших складних систем юридичних осіб. Для холдингів вельми специфічним є те, що саме холдингова група не набуває статусу юридичної особи, хоча вона складається з ряду юридичних осіб. Проте організаційна цілісність холдингу отримує своє вираження в тому, що йому притаманні окремі елементи правосуб'єктності. Варто зазначити, що правосуб'єктність холдингового утворення складається з сукупностей правосуб'єктностей всіх його учасників: як холдингової компанії, так і корпоративних підприємств, а також наявної власних окремих ознак правосуб'єктності. Звісно, що така форма складної правосуб'єктності ставить її на наступну сходинку розвитку порівняно із правосуб'єктністю «звичайної» юридичної особи. Наділення такого «суб'єкта» правосуб'єктністю, навіть частковою, є наслідком існування тяглого зв'язку суб'єкта і держави. Саме через наявність такого зв'язку на всяку правосуб'єктну особу покладаються обов'язки принципового характеру – дотримуватися законів і норм моралі, здійснення суб'єктивних прав відповідно до їх соціального призначення. Так, наприклад, законодавство України про захист економічної конкуренції розглядає як суб'єкт господарювання групу суб'єктів господарювання, якщо один або декілька з них здійснюють контроль над іншими [172]. При цьому така група може бути притягнута до відповідальності у випадку порушення законодавства про захист економічної конкуренції, що є одним з елементів правосуб'єктності – деліктоздатністю. Іншим прикладом можемо назвати консолідовану фінансову звітність, яку зобов'язані складати та подавати підприємства, що контролюють інші підприємства (материнські підприємства) [159].

Поряд з внутрішніми обмеженнями правосуб'єктності звичним явищем є і зовнішні обмеження правосуб'єктності юридичної особи. Умовно назовемо його «зовнішнім контролем». Варто зазначити, що зовнішні обмеження

правосуб'єктності юридичної особи є характерним і поширеним явищем сьогодення. Так, Господарський кодекс України дає визначення організаційно-господарських зобов'язань як господарських зобов'язань, що виникають у процесі управління господарською діяльністю між суб'єктом господарювання та суб'єктом організаційно-господарських повноважень, внаслідок яких зобов'язана сторона повинна здійснити на користь другої сторони певну управлінсько-господарську (організаційну) дію або утриматися від певної дії, а управнена сторона має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку [47].

Варто зазначити, що законодавець відносить організаційно-господарські правовідносини до сфери відання господарського права, тоді, як окремі елементи такого виду правовідносин знаходять своє місце не лише у господарському праві, але і в інших галузях, проте не настільки виражено. Організаційно-господарські зобов'язання можуть бути як договірними, так і позадоговірними, та виникають між суб'єктами господарювання [77, с. 39]. Якщо у випадку договірних взаємовідносин підставою для виникнення організаційно-господарських зобов'язань є договір, то Господарський кодекс України не дає вичерпного переліку позадоговірних організаційно-господарських зобов'язань [47]. Як один з видів позадоговірних організаційно-господарських зобов'язань можемо вказати правовідносини між суб'єктами господарювання, якщо один з них є щодо іншого дочірнім підприємством, що також є притаманним і холдинговим утворенням [38, ст. 146]. Така правова конструкція часто використовується в стратегічних галузях економіки, де набуває форми холдингу [249, с. 239].

Вплив «зовнішніх факторів» на об'єм та зміст правосуб'єктності юридичної особи знаходить своє відображення швидше у виникненні нових обмежень чи бар'єрів, аніж в «урізанні» наявного об'єму правосуб'єктності. Так, якщо буквально трактувати законодавче визначення, то можемо побачити обов'язок учасника організаційно-господарських правовідносин вчинити певну дію чи утриматись від її вчинення, а на противагу цьому обов'язку стоїть право управненої сторони вимагати належного виконання обов'язку. Тобто, основним елементом вказуємо, перш за все, обов'язок однієї зі сторін. «Зовнішні обмеження» не здатні

відібрати в юридичної особи певне право, а лише обмежити можливість його реалізації. Таке твердження знаходить своє неодноразове застосування в чинному законодавстві України, де визначається, що відмова від того чи іншого права може визнаватись нікчемною.

Так, найбільш дискусійними питаннями у теорії права є питання щодо обсягу правосуб'єктності філій, представництв та об'єднань юридичної особи. При цьому важливо врахувати, що філії – це відокремлені підрозділи юридичної особи, які виконують усі або частину її функцій; представництва – це відокремлені підрозділи, які здійснюють лише представницькі функції, тобто діють від імені та в інтересах юридичної особи.

3.2. Обмеження правосуб'єктності юридичних осіб у процесі її діяльності

Юридична особа та її правосуб'єктність небезпідставно слугувала і слугує важливим об'єктом наукових досліджень. Визначення правильного місця та ролі юридичної особи у сучасних суспільних відносинах дасть змогу нормативно врегулювати ці взаємовідносини та зробити їх суб'єктів захищеними зі сторони закону та права. Для того, щоб не дозволити юридичного та фактичного домінування одного суб'єкта права над іншим законодавець повинен встановлювати чіткі запобіжні механізми, які збалансують правовідносини та робитимуть їх більш гармонійними. Це також стосується і об'єму та змісту правосуб'єктності юридичних осіб.

В умовах сучасності існує критична необхідність у можливості швидкого реагування на виклики сьогодення, тому завдання юриспруденції як науки, а також її галузевих наук, полягає у розробці зрозумілого та єдиного поняттєвого апарату, який би міг слугувати потребам суспільства. Питання застосування обмежувальних заходів є важливим елементом у взаємовідносинах держави й фізичних та юридичних осіб, що надто проявляється в умовах надзвичайного чи воєнного стану.

У процесі своєї діяльності юридична особа має багато імпульсів, які можуть призвести до надмірного збільшення її ролі та місця в суспільних відносинах. Як

приклад, можемо назвати Голландську Ост-Індську компанію чи Британську Ост-Індську компанію. Однак не лише негативні приклади домінування певних компаній повинні бути підставою для впровадження механізмів, які обмежуватимуть правосуб'єктність цих компаній. Перш за все обов'язок законодавця полягає в тому, щоб, крім обов'язкових приписів у формі прямих заборон чи вказівок, існували диспозитивні моделі поведінки, які дозволяли б людям вибирати найкращий варіант, який відповідатиме як приватним інтересам юридичної особи, так і інтересам суспільства та держави загалом.

Словник української мови дає визначення поняття «обмежити» як встановити певні межі чогось для чого-небудь, зв'язувати щось чи когось певними умовами, не допустити поширення чого-небудь чи локалізувати [217, с. 814]. Тому, власне, суть обмеження правосуб'єктності юридичної особи й полягає в тому, щоб встановити певні межі, які будуть утримувати баланс приватного та публічного інтересу і не дозволять юридичній особі абсолютизувати свої бажання чи зловживати своїми правами та можливостями.

Обмеження в правовій науці дуже часто розглядають через призму заборони чогось. Хоча за своїм змістом обмеження є близьким до заборони, проте повністю ці поняття не збігаються. Обмеження покликані не повністю заборонити певні явища чи моделі поведінки, а встановити для них конкретні межі та утримувати в цих межах. З погляду досліджуваного питання, заборону можна також вважати однією із форм обмеження правосуб'єктності юридичної особи.

За формою реалізації обмеження правосуб'єктності юридичної особи можемо поділити на такі види [18, с. 31]:

1. просторові (тобто певні обмеження у набутті чи реалізації прав на певній території). Наприклад, ч. 1 ст. 16 Закону України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» передбачає, що у зоні гарантованого добровільного відселення забороняється будівництво нових, розширення активних підприємств, безпосередньо не пов'язаних із забезпеченням радіоекологічного, соціального захисту населення, а також умов його життя та праці, а ч. 1 ст. 18 передбачає, що у зоні посиленого

радіоекологічного контролю забороняється будівництво санаторіїв, піонерських таборів, баз і будинків відпочинку, а також будівництво нових підприємств, які шкідливо впливають на здоров'я населення і довкілля [183]. Іншим прикладом просторових обмежень можемо назвати норму Закону України «Про вищу освіту» (п. 6. ч. 9 ст. 33), яка передбачає, що не припускається створення та функціонування територіально відокремлених структурних підрозділів закладів вищої освіти в містах Києві, Харкові, Львові, Дніпрі та Одесі [162];

2. тимчасові (тобто такі, які введені за настанням певних умов крайньої потреби, та мають чітко встановлені часові межі). До тимчасових обмежень відносяться такі, що мають чітко визначений строк дії, який встановлений суб'єктом їхнього запровадження. Так, п. 2 ч. 1 ст. 6 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» встановлює, що указ Президента України про введення воєнного стану обов'язково повинен містити інформацію про межі території, на якій вводиться воєнний стан, час введення і строк, на який він вводиться [182]. Указом Президента України №64/2022 від 24 лютого 2022 року на всій території України було введено воєнний стан строком на 60 днів, який був продовжений, у зв'язку із тривалою воєнною агресією проти України. В ч. 3 вказаного Указу Президента України передбачено, що «...вводитимуться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану» [160];

3. постійні (часові, територіальні чи інші обмеження, які можуть сприйматись саме як заборона, проте класифікуються як обмеження). Постійні обмеження зумовлені вимогами закону й іншими нормативно-правовими актами та стосуються встановлення бажаних або небажаних моделей поведінки юридичної особи та її представників, які безпосередньо впливають на формування її правосуб'єктності. Наприклад, ч. 2 ст. 13 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» передбачає, що товариство не може надавати позику для оплати внеску учасника або поруку за позиками, кредитами, наданими третьою особою для оплати його внеску [189]. Тобто, як можливість надавати позики чи кредити, бути

майновим поручителем в юридичної особи наявна, проте законодавство обмежує цю можливість у одному чітко визначеному напрямку. Водночас не існує просторових чи часових меж дії такого обмеження, воно постійне та безумовне;

4. персоніфіковані (тобто такі, що направлені проти конкретно визначеної юридичної особи чи групи осіб). Правова природа персональних обмежень може бути різна: як вчинення делікту, так і суспільна чи національна необхідність. Так, ч. 2 ст. 1 Закону України «Про санкції» передбачає, що санкції можуть застосовуватися з боку України відносно до іноземної держави, іноземної юридичної особи, юридичної особи, яка знаходиться під контролем іноземної юридичної особи чи фізичної особи-нерезидента, іноземців, осіб без громадянства, а також суб'єктів, які здійснюють терористичну діяльність [184]. Зауважуємо правопорушення як факт реальної дійсності лише з ризиком, діями, що створюють реальні та/або потенційні загрози [225, с. 127]. При цьому такі обмеження можуть стосуватись як припинення чи обмеження прав, так і обмеження у реалізації таких прав.

Провівши детальний аналіз наявних інструментів та механізмів, які наявні при обмеженні правосуб'єктності юридичної особи, можемо виділити такі їхні основні групи за правовою природою їхнього походження:

1. обмеження правосуб'єктності юридичних осіб за вимогами закону;
2. договірні обмеження правосуб'єктності юридичної особи;
3. деліктні обмеження правосуб'єктності юридичної особи, що поділяються на позасудові та судові обмеження правосуб'єктності юридичної особи.

Обмеження правосуб'єктності юридичних осіб за вимогами чинного законодавства є відносно органічним явищем, яке сформоване в процесі законодавчої та правозастосовної діяльності. Водночас такі обмеження можуть бути встановлені ще на етапі формування правосуб'єктності юридичної особи. Наприклад, законодавство, яке регулює банківську діяльність чітко і жорстко встановлює обмеження щодо організаційно-правових форм юридичних осіб, які можуть здійснювати банківську діяльність, а також безпосередньо спонукати до

здійснення банком самої банківської діяльності. Зокрема, банки можуть бути створені лише у формі акціонерного товариства чи кооперативного банку (ст. 6 Закону України «Про банки і банківську діяльність»), що безпосередньо впливає на методи та форми його подальшої діяльності. Також законодавство встановлює виключну сферу діяльності банку, зокрема банк має право надавати банківські та інші фінансові послуги (крім послуг у сфері страхування), а також здійснювати іншу діяльність, яка прямо чи опосередковано витікає з надання власне банківських та фінансових послуг [157].

Наявність таких законодавчих заборон чи обмежень не викликає особливих заперечень, оскільки абсолютно логічним є цільова спрямованість діяльності певних категорій юридичних осіб. Водночас логіка закону в цьому випадку спирається не лише на галузеве спрямування діяльності окремого суб'єкта, а й на уникнення маніпуляцій чи зловживань в майбутній діяльності. Так, наприклад, мінімальний статутний капітал банку становить 200 мільйонів гривень і він повинен бути сформований виключно грошовими коштами, а в процесі своєї діяльності банк може накопичувати значно більші суми шляхом залучення коштів фізичних та юридичних осіб – своїх клієнтів. Володіння таким значним «живим» капіталом могло б дати можливість банку «увірватись» на ринок будь-яких товарів чи послуг та заволодіти там, якщо не монопольним, то знаним становищем. Проте задля уникнення такого роду дій, закон передбачає обмежувальні механізми та спеціально урізає правосуб'єктність банку, чітко вказуючи на площину та межі його діяльності. Для цього існують різноманітні форми регулювання та контролю, які служать запобіжниками в процесі здійснення банком своєї діяльності [235, с. 58].

З іншої сторони, закон в деяких випадках може урізати вже сформовану правосуб'єктність. Зазвичай такі випадки трапляються не надто часто, оскільки однією із визначальних властивостей законодавства є його стабільність, тобто такий стан, який би забезпечував безперервне, тривке та незмінне співіснування суб'єктів та взаємозв'язків між ними. Проте спираючись на суб'єктивні чи об'єктивні причини, законодавство інколи змінює «правила гри».

Так, наприклад, Законом України «Про третейські суди» визначено перелік суб'єктів – юридичних осіб, при яких можуть утворюватися та функціонувати постійні третейські суди. До таких відносяться всеукраїнські громадські організації, всеукраїнські організації роботодавців, торгово-промислові палати, об'єднання та асоціації суб'єктів підприємницької діяльності – юридичних осіб, також банків та деякі інші. Законодавство України, яке діяло до 2009 року та регулювало діяльність третейських судів, не передбачало заборони розгляду останніми справ у спорах щодо нерухомого майна, також і земельних ділянок [190].

Проте, надмірна суспільна важливість такого роду справ, а також наявність зловживань зі сторони недобросовісних учасників третейського процесу, стали причиною для обмеження на законодавчому рівні можливості розгляду такої категорії справ третейськими судами. Тобто, спираючись на низку важливих підстав, законодавець обмежив правосуб'єктність третейських судів. Така заборона стосувалась як новостворених третейських судів, так і тих, які вже існували на той момент. Варто зазначити, що третейські суди сьогодні утворюються та існують без статусу юридичної особи, проте їхні засновники обов'язково повинні бути зареєстровані як юридичні особи в установленому чинним законодавством порядку.

Деякі науковці в контексті законодавчого обмеження правосуб'єктності юридичної особи наводять також ситуацію, коли юридична особа перебуває на стадії визнання її банкрутом [74, с. 62].

Зокрема, згідно з ч. 5 ст. 44 КУЗПБ протягом процедури розпорядження майном органи управління боржника не мають права приймати рішення про:

- реорганізацію (злиття, приєднання, поділ, виділення, перетворення) і ліквідацію боржника;
- створення господарських товариств або участь в інших господарських товариствах;
- створення філій та представництв;
- виплату дивідендів;
- проведення боржником емісії цінних паперів;

- вихід зі складу учасників боржника юридичної особи, придбання в акціонерів раніше випущених акцій боржника;
- відчуження або обтяження нерухомого майна боржника, також його передачу в заставу, внесення зазначеного майна до статутного капіталу іншого підприємства або господарського товариства;
- надання позик (кредитів), надання поруки, гарантій, а також передачу в довірче управління майна боржника [94].

Такі обмеження правосуб'єктності юридичної особи, яка перебуває на стадії банкрутства, запровадженні з метою захисту прав та інтересів кредиторів такої особи, а також інтересів держави.

В результаті проведення ґрунтовного та глибокого аналізу законодавчих обмежень, які наявні у процесі формування правосуб'єктності юридичної особи, можемо виділити такі їхні категорії:

1. обмеження за суб'єктним складом засновників (учасників, акціонерів, членів тощо) юридичної особи. Ця категорія обмежень існує не лише у процесі створення юридичної особи, але і може проявлятися в окремих випадках і в процесі діяльності юридичної особи.

Водночас цю категорію можемо поділити на такі підвиди:

1.1. обмеження щодо правової форми існування засновників юридичної особи. Так, засновниками громадської спілки можуть бути лише юридичні особи приватного права, у тому числі громадські об'єднання зі статусом юридичної особи [166], а засновником корпоративного пенсійного фонду може бути юридична особа-роботодавець або декілька юридичних осіб-роботодавців, до яких можуть приєднуватися роботодавці-платники [179];

1.2. обмеження щодо якісних характеристик засновників юридичної особи. Так, ч. 1 ст. 14 Закону України «Про банки і банківську діяльність» передбачає, що учасниками банку можуть бути учасники цивільних відносин, а також засновники банку та власники істотної участі у банку повинні мати бездоганну ділову репутацію та задовільний фінансовий/майновий стан [157]. Тобто такі особи повинні не лише бути наділеними «формальною» правосуб'єктністю, але і мати

інші сутнісні та якісні характеристики, при цьому, якщо розглядати на прикладі юридичної особи – банку, то засновники чи акціонери банку повинні відповідати цим вимогам не лише на етапі створення чи набуття частки/акцій банку, а й протягом всього процесу діяльності банку;

1.3. обмеження (заборона) особі бути засновником юридичної особи. Такі обмеження можуть бути загальні та стосуватись питань відсутності необхідного об'єму право- чи дієздатності або питань їх втрати, можуть бути спеціальні, тобто у вигляді заборони певним категоріям осіб бути засновниками юридичних осіб. До загальних можемо віднести, наприклад, обмеження, встановлені нормами цивільного законодавства, що передбачають, що засновником юридичної особи може бути фізична особа, яка володіє повною цивільною дієздатністю (за загальним правилом набуття повної цивільної дієздатності прив'язане до вікового цензу та настає із виповненням 18 років). Спеціальні заборони встановлюються для чітко визначеного кола осіб. Наприклад, засновниками громадської спілки не можуть бути політичні партії [166], а працівники правоохоронних чи судових органів не можуть бути засновниками або членами політичних партій чи об'єднань [251, с. 142].

2. Обмеження щодо осіб, які здійснюють управління юридичною особою. Такі вимоги встановлюються переважно для тих категорій юридичних осіб, які мають значний економічний чи політичний вплив, або ж посідають важливе місце у суспільстві. Так, голова правління кредитної спілки, член правління кредитної спілки/об'єднаної кредитної спілки, страховика повинен мати досвід роботи у фінансовому секторі у сукупності не менше трьох років, а головний бухгалтер страховика об'єднаної кредитної спілки повинен мати досвід роботи за фахом у фінансовому секторі у сукупності не менше п'яти років [171]. Також особливі вимоги встановлені для компаній з управління активами, які обслуговують діяльність інститутів спільного інвестування, та, фактично, виконують функції виконавчого органу корпоративного інвестиційного фонду. Наприклад, розмір статутного капіталу компанії з управління активами повинен становити не менш як 7 мільйонів гривень, а частка держави в статутному капіталі компанії з управління

активами не може перевищувати 10 відсотків [173]. Тобто законодавство встановлює вимоги щодо осіб, які здійснюють управління певними видами юридичних осіб, що направлені насамперед на наявність визначених особистісних критеріїв, які дозволять забезпечити управління та контроль за діяльністю такої юридичної особи.

3. Обмеження щодо форми здійснення діяльності юридичною особою. Так, в теорії права наявний поділ юридичних осіб на осіб приватного та публічного права. Українське законодавство в основу вказаного поділу вкладає критерій суб'єктного складу засновників та порядку заснування, хоча такий критерій вбачається архаїчним та таким, що не відповідає сучасним реаліям [246]. Якщо вона створюється в добровільному порядку шляхом заснування її особами на підставі домовленості між собою, то це юридична особа приватного права. Якщо ж вона створюється розпорядчим актом Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, то це юридична особа публічного права [258, с. 47].

Поруч із таким загальним поділом існують і більше деталізовані. Наприклад, ч. 1 ст. 83 ЦК України передбачає поділ юридичних осіб на товариств, установи та в інші формах, встановлених законом, а в теорії права існує поділ на об'єднання осіб та об'єднання капіталів. І таких поділів може бути багато в залежності від критерію, який покладається в їхню основу. Проте, як результат такого поділу, чинне законодавство встановлює вимогу щодо форми утворення та діяльності юридичної особи. Так, страховики, які мають право здійснювати страхову діяльність на території України, повинні бути створені у формі акціонерного, повного, командитного товариства або товариства з додатковою відповідальністю [187], а громадяни, які добровільно об'єднуються задля задоволення своїх релігійних потреб, можуть утворити релігійну організацію виключно у формі релігійної громади [185].

1) обмеження щодо предмету чи змісту діяльності юридичної особи. Будь-які правовідносини мають свій предмет (вони покликані задовольнити суспільні потреби та виконувати важливі функції в суспільстві) [131, с. 11]. Тому для

здійснення правового регулювання вказаних відносин, з однієї сторони, так і належного обліку та упорядкування (як зі сторони самого суб'єкта, так і зі сторони держави), з іншої сторони, юридична особа повинна чітко визначити предмет та види своєї діяльності. Наприклад, протокол про утворення громадського об'єднання обов'язково повинен містити відомості про утворення громадського об'єднання із зазначенням мети (цілей) його діяльності, а статут - мету (цілі) та напрями його діяльності. Це загальне обмеження. В той же час існують і конкретні обмеження, наприклад, туристичні оператори здійснюють виключно діяльністю з організації та забезпечення створення туристичного продукту, реалізації та надання туристичних послуг, а також посередницьку діяльність із надання характерних та супутніх послуг [191].

Тобто, здійснення будь-якої іншої діяльності, не пов'язаної із вказаним переліком, буде виходити за межі правової суб'єктності туристичного оператора, таким чином відбуватиметься її викривлення, що в результаті може призвести до повної її втрати або ж ліквідації самого суб'єкта. Водночас предмет діяльності не завжди може розкривати її зміст, тому можливі обмеження і у цьому напрямку. Так, українське законодавство забороняє утворення і діяльність громадських об'єднань, мета (цілі) або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення, пропаганду комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та їхньої символіки, порушення рівноправності громадян залежно від їх раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками; поширення відомостей, що містять виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії РФ проти України, у тому числі шляхом представлення збройної агресії РФ проти України як внутрішнього конфлікту, громадянського конфлікту,

громадянської війни, заперечення тимчасової окупації частини території України; пропаганду російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії РФ проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну [166].

Законодавчі обмеження правосуб'єктності юридичної особи – це органічний результат діяльності держави та її органів, з однієї сторони, та всього громадянського суспільства, з іншої сторони, які спрямовані на гармонізацію та збалансування суспільних відносин таким чином, щоб був дотриманий публічний і приватний інтерес. За своєю правовою природою такі обмеження є публічно-правовими, оскільки витікають з площини саме публічного права.

Договірні обмеження правосуб'єктності становлять значний інтерес як з точки зору загальнонаукових досліджень, так і з точки зору практичної діяльності. На відміну від законодавчих підстав та умов формування правосуб'єктності юридичної особи, які є статичними та стабільними, договір є динамічною підставою виникнення, зміни, переходу, обмеження чи припинення прав та обов'язків суб'єкта, визначення його бажаних чи заборонених моделей поведінки. Вітчизняне законодавство містить дві концепції договірних теорій: договір як домовленість та договір як зобов'язання [122, с. 25]. Як перша, так і друга теорія може бути реалізована при обмеженні правосуб'єктності юридичних осіб.

Слушною видається думка О. В. Гарагонича про те, що реалізація господарської правосуб'єктності юридичної особи, зокрема акціонерного товариства у сфері господарсько-виробничих відносин з використанням господарських договорів може здійснюватися у рамках різних правових режимів: загального режиму, для якого характерне переважно приватноправове регулювання; спеціального режиму, в якому домінує публічно-правове регулювання [42, с. 270].

Якщо розглядати договір як домовленість двох суб'єктів, то йому буде притаманна рівноправність сторін, тобто горизонтальні правовідносини. В такому випадку, обмеження правосуб'єктності юридичної особи відбуватиметься умовно добровільно, адже принцип свободи договору забезпечує можливість його

сторонам укласти його або відмовитись від його укладання. В свою чергу, концепція договору як зобов'язання є більш характерною для вертикальних правовідносин і передбачає фактичне та/або юридичне підпорядкування однієї сторони іншій. Даний підхід в деяких випадках може ставити волевиявлення самої юридичної особи за дужки та не давати можливості впливати на розвиток подій безпосередньо.

Беззаперечно, можемо погодитись з тією позицією, що будь-який договір, укладений юридичною особою, в тій чи іншій мірі впливає на об'єм та зміст її правосуб'єктності. На нашу думку, найбільш виражено питання обмеження правосуб'єктності юридичної особи втілюється у складних формах договорів, таких як організаційно-господарські договори (договір про спільну діяльність, угода про розподіл продукції, договори у сфері державно-приватного партнерства, засновницький договір тощо). Кожен із зазначених видів договорів має свої визначальні особливості, тому одночасно охопити їх детальний огляд у даному дослідженні неможливо.

Як приклад, розглянемо договір про спільну діяльність. Укладення договору про спільну діяльність свідчить, перш за все, про наявність спільної мети в його учасників, яка не може бути досягнута ними самотійно. Погоджуємось з позицією В. К. Гуцуляка, який зазначає, що учасники договору про спільну діяльність перебувають в однаковому юридичному становищі, вони наділені як правами, так і обов'язками, проте їм не кореспондують права та обов'язки інших учасників договору. Водночас такі суб'єкти набувають певних матеріальних чи нематеріальних благ, проте не від інших учасників договору, а в результаті спільної діяльності [54, с. 40].

Вивчаючи вказане питання з різних ракурсів, ми можемо звернути увагу на той факт, що в контексті договору про спільну діяльність юридична особа – учасник такого договору як розширює рамки своєї правосуб'єктності, так і значно її обмежує. Якщо юридична особа самотійно своїми діями не може досягти бажаного результату, то, ставши учасником договору про спільну діяльність, в кінцевому результаті отримає очікуване благо чи результат. Проте водночас вона

значно обмежує свою можливість бути самостійним та незалежним суб'єктом правовідносин назовні.

Участь у договорі про спільну діяльність передбачає досягнення спільної мети через об'єднання зусиль та вчинення спільних дій, учасники договору повинні мати спільну мотивацію та намір діяти разом [40, с. 64]. Такі дії повинні бути чітко спрямовані на потрібні координати задля досягнення визначеного договором результату, тому однією із важливих умов такого договору є координація спільних дій (передбачає меншою мірою втрату суб'єктності) або ведення спільних справ від імені учасників договору (передбачає більш значну втрату суб'єктності). Здійснення діяльності учасником договору про спільну діяльність поза межами такого договору не повинно суперечити інтересам іншим його учасникам, тому юридична особа повинна або погоджувати свою діяльність поза межами дії договору з іншими його учасниками, або ж взагалі відмовитись від такої діяльності. Тобто такі обмеження можуть бути як активними, так і пасивними.

Динаміка зміни правосуб'єктності юридичної особи найбільше проявляється саме у договірних правовідносинах, а принцип свободи договору цьому сприяє. Договір за своєю правовою природою є приватноправовим інститутом, тому договірним відносинам переважно характерна диспозитивність. Тож договірні обмеження правосуб'єктності зазвичай добровільно набуваються юридичною особою з врахуванням її інтересів та потреб.

Позадоговірні обмеження правосуб'єктності виникають та реалізуються в межах організаційно-господарських зобов'язань між суб'єктом господарювання та суб'єктом організаційно-господарських повноважень [47]. Так, в процесі реалізації організаційно-господарських повноважень «засновник» (на нашу думку, вживання поняття «власник» є не дуже коректним, хоча й ним оперує господарське та деяке інше законодавство) створює господарську організацію, в установчих документах якої зазначає мету та предмет діяльності, порядок формування органів управління та прийняття ними рішень, правовий статус майна та порядок його використання та інше [38, с. 143]. Після державної реєстрації новоствореної господарської організації остання може вступати у правовідносини із зовнішнім світом, також і з

самим засновником. Проте бажання засновника максимально зберегти своє майно, яке було передане створеній ним юридичній особі, водночас досягти бажаного результату від його використання, сприяє встановленню меж у майбутній діяльності: засновник прямо чи опосередковано визначає бажану або небажану моделі та форми діяльності.

Прикладом обмежень встановлених засновником щодо діяльності створеної ним юридичної особи зазначаємо особливий порядок надання згоди уповноваженими на те органами товариства з обмеженою відповідальністю на вчинення значних правочинів та правочинів щодо яких є зацікавленість. Так, статут товариства може передбачати наявність такого особливого порядку. Проте законодавство визначає наявність вказаної інформації в статуті як право вибору засновника, а не його обов'язок [189].

Тобто засновник або засновники самі повинні вирішити чи застосовувати таку модель обмеження правосуб'єктності товариства з обмеженою відповідальністю чи ні. З однієї сторони, на вибір засновника повинне впливати бажання максимально захистити товариство від можливих зловживань чи порушень зі сторони виконавчого органу, проте з іншої сторони засновник повинен враховувати той факт, що такі дії можуть вчинятись лише вищим органом управління товариством, тобто його загальними зборами, а практика показує, що такі збори є малоефективними для прийняття швидких операційних рішень.

Іншим прикладом договірного обмеження правосуб'єктності юридичної особи є договори у сфері державно-приватного партнерства. За своєю юридичною природою вказаний договір має приватно-публічний характер, оскільки Закон України «Про державно-приватне партнерство» встановлює низку обмежень щодо волевиявлення учасників такого договору [167].

Зокрема, аналіз положень вищезгаданого Закону дає підстави дійти висновку про такі обмеження, запроваджені цим Законом:

1) обмеження щодо обрання видів господарської діяльності, оскільки юридичні особи можуть брати участь у державно-приватному партнерстві лише в межах видів діяльності, дозволених законодавством України, а саме: виробництво,

транспортування і постачання тепла та розподіл і постачання природного газу; будівництво та/або експлуатація автострад, доріг, залізниць, злітно-посадкових смуг на аеродромах, мостів, шляхових естакад, тунелів і метрополітенів, морських і річкових портів та їх інфраструктури; машинобудування тощо [167];

2) фінансові обмеження, які виражаються у тому, що учасники (сторони) такого договору повинні забезпечити фінансування проєктів відповідно до умов договору з урахуванням фінансової стійкості та платоспроможності. Це як раз той випадок, коли на обсяг правосуб'єктності певним чином справляє вплив майновий стан юридичної особи;

3) обмеження строку дії договору, а саме – договори державно-приватного партнерства мають обмежений термін дії, який зазвичай становить від 5 до 50 років;

4) обмеження щодо власності, оскільки державне майно, передане у користування приватному партнеру, залишається у державній власності;

5) регуляторні обмеження, що виражаються у тому, що партнери повинні дотримуватись усіх законодавчих та регуляторних вимог, а також екологічні стандарти та норми безпеки.

При цьому, як обґрунтовано зазначають деякі вчені, обмеження договірної свободи у таких випадках обумовлюється ідеєю збалансованості інтересів контрагентів договірних відносин, врівноваженості їх прав та обов'язків. Саме тому такі договірні конструкції здебільшого пропонуються для монополізованих ринків (енергетика та комунальні послуги), сфери публічних інтересів, публічної власності [34, с. 11].

Що стосується позадоговірних (деліктних) обмежень правосуб'єктності юридичної особи, то серед них можемо виділити обмеження, які виникають як наслідок вчинення правопорушення.

Так, наприклад, ст. 7 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» встановлює перелік обов'язків підприємств, установ і організацій у сфері суспільних відносин, які виникають у галузі забезпечення санітарного та епідемічного добробуту. Поряд з цим встановлений безумовний обов'язок для власників підприємств, установ і

організацій та уповноважених ними органів забезпечувати їх необхідними для розробки та здійснення санітарних та протиепідемічних (профілактичних) заходів санітарними нормами [170].

У випадку порушення законодавства у вказаній сфері до юридичних осіб може бути застосовано санкції, які безпосередньо впливатимуть на її правосуб'єктність, а у критичних випадках можуть призвести до повної її втрати. Так, до заходів припинення порушень санітарного законодавства, які безпосередньо впливатимуть на правосуб'єктність юридичної особи, можемо віднести такі:

1. обмеження, тимчасова заборона чи припинення діяльності підприємств, установ, організацій, об'єктів будь-якого призначення, технологічних ліній, машин і механізмів, виконання окремих технологічних операцій, користування плавучими засобами, рухомим складом і літаками внаслідок невідповідності їх вимогам санітарних норм;

2. зупинення або припинення інвестиційної діяльності у випадках, встановлених законодавством;

3. внесення власникам підприємств, установ, організацій або уповноваженим ними органам подання про відсторонення від роботи або іншої діяльності осіб, зазначених в абз. 6 ч. 1 ст. 7 вищезгаданого Закону.

Звісно до підприємств, установ і організацій можуть бути застосовані й інші санкції за вчинення порушень у цій сфері, проте, наприклад, обмеження, тимчасова заборона чи припинення діяльності матиме найбільше негативне відображення у здатності бути повноцінним та повноправним суб'єктом правовідносин. Враховуючи значущість суспільних відносин такого виду, можемо зазначити, що здійснення такого роду обмежувальних заходів є виправданим [120, с. 126-127].

Крізь призму запропонованої нами класифікації «судові обмеження» правосуб'єктності юридичної особи можна також віднести й до категорії позадоговірних, але, на нашу думку, їх доцільніше виокремлювати в іншу групу, адже особливістю такого роду обмежень може слугувати застосування державного

примусу для їх реалізації. Окрім того, обов'язковим суб'єктом цих правовідносин повинен бути суд.

Прикладами запровадження таких обмежень правосуб'єктності юридичних осіб у судовому порядку є:

- постанови Верховного Суду від 15 квітня 2020 р. у справі № 806/1285/16 (юридична особа була у судовому порядку позбавлена спеціального дозволу на користування надрами, оскільки за результатом перевірки виявлені невиконання такою особою особливих умов спеціального дозволу на користування надрами та угоди про умови такого користування та надалі не виконання вимог органу контролю про усунення виявлених порушень, наведених у приписі) [149];
- від 20 липня 2022 р. у справі № 826/4889/18 (юридичній особі скасовано дозвіл на виконання будівельних робіт за недотримання вимог щодо погодження будівництва об'єкта встановленої висотності з Державіаслужбою України, оскільки це становить загрозу безпеці авіації, життю та здоров'ю людей, які мешкають навколо аеропорту) [150];
- від 30 квітня 2024 р. у справі № 160/6248/19 (товариство з обмеженою відповідальністю було позбавлено ліцензії на право зайняття брокерською діяльністю, дилерською діяльністю та депозитарною діяльністю внаслідок повторного вчинення товариством порушення законодавства щодо ринку цінних паперів після застосування санкцій за аналогічне порушення і встановлення факту невиконання розпорядження про усунення порушень ліцензійних вимог) [151] та ін.

У процесі розгляду судової справи зазвичай для однієї зі сторін настають певні несприятливі результати. Наприклад, суд може позбавити юридичну особу ліцензії чи спеціального дозволу (для тих юридичних осіб, які можуть здійснювати виключну діяльність, настання таких наслідків може, фактично, прирівнюватись до втрати правосуб'єктності), визнати право власності на майно чи позбавити такого права, зобов'язати вчинити певні дії чи утриматись від їх вчинення. Всі ці обмеження впливають на правосуб'єктність юридичної особи та урізають її.

Також не варто забувати, що суд – це не всесильний орган, який може прийняти будь-яке рішення з будь-якого питання, які вирішуються в межах судової справи, не можуть своїми діями підмінити компетенцію інших органів чи осіб. Господарські суди також не можуть приймати рішення з питань, віднесених до виключної компетенції загальних зборів, у тому числі про внесення змін до установчих документів юридичної особи, включення особи до складу наглядової ради юридичної особи тощо.

Так, позбавлення ліцензій та анулювання спеціальних дозволів є важливими деліктними обмеженнями правосуб'єктності юридичних осіб в Україні. Аналіз законодавства та судової практики дає підстави дійти висновку про те, що такі заходи обмеження застосовуються у випадках порушення юридичними особами відповідних норм та правил, тобто належать до деліктних обмежень. На обґрунтування такої думки необхідно навести такі основні аргументи:

1) якщо юридична особа порушує умови, передбачені ліцензією, орган ліцензування або суд може ухвалити рішення про позбавлення ліцензії. Це може стосуватися, наприклад, недотримання стандартів якості, невиконання зобов'язань перед споживачами або порушення екологічних норм;

2) спеціальні дозволи (наприклад, на користування надрами, на здійснення певних видів діяльності) можуть бути анульовані у разі виявлення порушень, які створюють загрозу для навколишнього середовища, громадської безпеки або здоров'я людей;

3) позбавлення ліцензій і анулювання спеціальних дозволів можуть бути наслідком адміністративних порушень, таких як неподання звітності, виявлення неправдивих даних у документах або інші неправомірні дії; у випадку систематичних порушень ліцензійних умов або умов спеціальних дозволів, органи влади можуть застосувати жорсткіші санкції, включаючи позбавлення ліцензії або анулювання дозволу.

Отже, деліктні обмеження правосуб'єктності юридичної особи спрямовані на забезпечення правомірної діяльності юридичних осіб, захист громадських

інтересів, здоров'я та безпеки населення, а також охорону навколишнього середовища.

Тож обмеження правосуб'єктності юридичної особи можна визначити як встановлені законодавством, внутрішніми документами або рішеннями суду обмеження щодо обсягу, змісту та реалізації прав і обов'язків юридичної особи. Ці обмеження можуть бути спрямовані на регулювання діяльності юридичної особи в певних сферах, забезпечення законності її дій, захист інтересів третіх осіб та держави.

Проведений аналіз дозволяє виділити такі основні групи обмежень правосуб'єктності юридичної особи за правовою природою їхнього походження:

- 1) обмеження правосуб'єктності юридичних осіб за вимогами закону;
- 2) договірні обмеження правосуб'єктності юридичної особи;
- 3) деліктні обмеження правосуб'єктності юридичної особи, що поділяються на позасудові та судові обмеження правосуб'єктності юридичної особи.

3.3. Проблеми взаємозв'язку понять правосуб'єктність, юридична особа та суб'єкт права

Аналізуючи попередні результати дослідження, проведеного у цій роботі, доходимо висновку, що поняття правосуб'єктність та юридична особа безумовно пов'язані між собою. Правосуб'єктність юридичної особи, як і будь-якого суб'єкта права, визначає її правовий статус та впливає на особливості правового регулювання участі таких суб'єктів у правовідносинах, і насамперед правила вчинення ними цивільноправових та інших видів угод. Багато науковців досліджували розвиток і вдосконалення юридичної особи як важливого і складного соціального інституту протягом усього свого існування. Ці дослідження продовжуються і в сучасному світі.

Загальна теорія права стверджує, що правосуб'єктність особи дозволяє учасникам суспільних відносин вступати у правовідносини. Це означає, що держава надає особі право виступати носієм юридичних прав і обов'язків, а також самостійно або за допомогою представників здійснювати їх і відповідати за їх

неправильну реалізацію (правопорушення). Так, правосуб'єктність як теоретична категорія визначається як умова, за наявності якої учасник суспільних відносин є суб'єктом права.

Проте в процесі дослідження інституту правосуб'єктності юридичної особи, ми зустрічаємось з низкою проблем, які свідчать про хибне застосування тих чи інших теоретичних досягнень у правозастосовній практиці. До таких, наприклад, можемо віднести: проблему визнання суб'єктами права – юридичними особами таких утворень, які за своєю правовою природою не повинні бути такими; можливість утворення та діяльності «квазі-суб'єктів», які наділені частковою правовою суб'єктністю, проте не наділені статусом юридичної особи; або ж навпаки: наділені всіма ознаками юридичної особи, проте не наділені повною правовою суб'єктністю.

Разом з проблемами перед юристами-науковцями та практиками постають виклики, до яких суспільство повинне бути готове. Наприклад, питання наділення правовою суб'єктністю «новоутворених суб'єктів», таких як штучний інтелект чи робототехніка, особливо враховуючи темпи їхнього розвитку та залученості до участі у суспільному житті.

Тож питання взаємозв'язку понять «правосуб'єктність», «юридична особа» та «суб'єкт права» є актуальним, особливо, якщо дивитись з позиції можливості поширення правосуб'єктності на певні правові явища і тим самим підвищення їхнього статусу з об'єкта до суб'єкта права.

Так, наприклад, досліджуючи співвідношення понять суб'єкт права та правосуб'єктність, можна зустріти думку, що учасником (суб'єктом) конкретних правовідносин стає реальний суб'єкт права, який користується правосуб'єктністю, є індивідуалізованою особою [203, с. 93].

О. Донченко та Т. Грекул-Ковалик вважають, що суб'єкт права – це багатоаспектне явище. Поняття правосуб'єктності (праводієздатності) відображає один аспект, одну властивість суб'єкта права, його здатність мати права, нести обов'язки й своїми діями їх створювати, здійснювати; ця властивість не охоплює інші аспекти існування суб'єкта права (як правову волю, як правового діяча, як

правосвідомість, як соціально-правову цінність тощо). На думку вчених, здатність бути суб'єктом права в широкому сенсі (у всіх аспектах) і правосуб'єктність – це поняття, які не збігаються за обсягом. Правова особистість – це праводієздатність, в якій виражається лише формальна сторона відношення особи до правопорядку, а саме: момент визнання її з боку правопорядку суб'єктом права [64, с. 136].

Інші вчені, досліджуючи співвідношення понять «суб'єкт права» та «правосуб'єктність», зауважують, що правосуб'єктність є ключовою та невіддільною характеристикою суб'єктів права, яка надає обґрунтування вважати їх такими та виступати у ролі учасників правовідносин [43, с. 7].

Отже, можна спостерігати відносну єдність у позиції вчених, у зв'язку з чим необхідно підтримати думку науковців, які обґрунтовано зазначають, суб'єкт правовідносин – це індивідуально визначений суб'єкт права, який реалізував свою правосуб'єктність у частині реалізації конкретних прав і свобод у конкретних правовідносинах, але не будь-який суб'єкт права є суб'єктом того чи іншого конкретного правовідношення; поняття «суб'єкт права» є загальним і первинним, а поняття «суб'єкт правовідносин» – конкретним і вторинним [204, с. 94].

Між досліджуваними поняттями безумовно існує безпосередній та тісний зв'язок, який виражається у тому, що суб'єкт права є носієм правосуб'єктності, тобто суб'єкт права володіє правоздатністю та дієздатністю, що дає йому можливість брати участь у правовідносинах та здійснювати свої права та обов'язки.

Складнішими в аспекті цього дослідження є питання співвідношення понять «юридична особа» та «суб'єкт права», зокрема щодо можливості наділення правосуб'єктністю суб'єкта, що не є ані юридичною, ані фізичною особою. Наприклад, це стосується об'єднання юридичних осіб.

Створення об'єднань юридичних осіб є одним зі способів забезпечення сприятливих умов для розвитку ринкових відносин у сучасній економіці. Роль об'єднань юридичних осіб є важливою, хоча законодавство України досі не встановило єдиного напрямку розвитку правового регулювання відносин, пов'язаних із їхньою діяльністю. Український законодавець свого часу пішов за спрощеною ідеєю визнання юридичними особами всіх утворень, які наділені

ознаками правової суб'єктності. Як результат чинне українське законодавство визначає обов'язок реєстрації практично всіх договірних об'єднань юридичних осіб та надання їм статусу окремої юридичної особи. Таке явище є характерним для господарсько-організаційних правовідносин. Учасники відносин у сфері господарювання часто об'єднуються через господарсько-організаційні договори в певні тимчасові, але достатньо стійкі організації з власними цілями. Співтовариства виникають у відповідних договірних конструкціях і відрізняються від механічного об'єднання їхніх учасників.

Як приклад такого механічного наділення статусом юридичної особи або ж неправильного застосування чи запозичення норм із інших правових систем, можемо назвати існування в українському праві такої організаційно-правової форми, як корпорація. Варто зазначити, що такий приклад не єдиний.

Так, ч. 2 ст. 120 ГК України констатує, що «корпорацією визнається договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, що об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації» [47]. Корпорація є доволі керованою системою, яка містить у собі внутрішні елементи, що забезпечують належний процес управління [48, с. 114].

Правові системи багатьох провідних світових держав не розглядають корпорацію окремою формою існування юридичної особи. Як зазначає А. Кобзар, в англійському праві, наприклад, немає загальновизнаного терміну «юридична особа» і як його еквівалент розглядається саме термін «корпорація». Можемо погодитись з автором щодо того, що надмірне термінологічне різноманіття не є бажаним у праві, особливо враховуючи спорідненість змісту цих двох понять [88, с. 115].

Водночас на сучасному етапі розвитку суспільних відносин видається необхідним надати можливість створювати корпорації без надання їм статусу юридичної особи, але із необхідними елементами правосуб'єктності. При цьому основний акцент необхідно робити, перша за все, саме на тому факті, що це

договірне утворення. Таке твердження, по-перше, максимально наблизить корпорацію до її правової природи, закладеної нормами чинного законодавства України, як договірного об'єднання, та, по-друге, не буде перезавантажувати правову дійсність надмірними поняттями та явищами. Цей підхід необхідно застосувати й до інших договірних форм, яким було штучно «одягнуто» зовнішню форму юридичної особи.

Наприклад, на думку В. Січевлюка, правова суб'єктність виникає внаслідок поєднання персоналізованого, вольового та активного соціального суб'єкта зі створеним суспільством об'єктивним правом; внаслідок матеріалізації такого зв'язку суб'єкти суспільних відносин стають «суб'єктами права», «учасниками правовідносин», «носіями правових статусів» тощо. З огляду на це, як вважає вчений, утворення, які не мають статусу юридичної особи, однак є самостійними учасниками суспільних правовідносин, мають правосуб'єктність, що є похідною від правосуб'єктності їх засновників (учасників) [210, с. 221, с. 223].

Іншим проблемним моментом досліджуваного питання вважаємо існування сталих правових утворень, наділених всіма необхідними елементами правосуб'єктності, які притаманні юридичним особам, проте існують без такого статусу.

Як зазначає О. Паращевіна, існує низка організацій, які, не маючи прав юридичної особи (у зв'язку з відсутністю необхідності участі від свого імені у сфері ринкових відносин), володіють правосуб'єктністю в тих чи інших правовідносинах. До таких вчена відносить третейські суди, добровільні народні дружини, спеціалізовані ради по захисту дисертацій, територіальні депутатські групи [137, с. 213].

Діяльність громадських організацій без статусу юридичної особи, на нашу думку, є невиправданим, адже: по-перше, така форма діяльності не забезпечує належного контролю зі сторони відповідних органів та установ, перш за все, у сфері податкового контролю та фінансового моніторингу [241, с. 68]; по-друге, законодавство передбачає можливість створення та існування громадських об'єднань зі статусом юридичних осіб (ч. 5 ст. 1 Закону України «Про громадські

об'єднання»), які наділені більшим об'ємом правової суб'єктності [166], відповідно і володіють ширшими можливостями для реалізації мети, з якою їх було утворено; по-третє, не зовсім зрозумілий механізм реалізації прав та обов'язків цих утворень.

Іншим прикладом є існування таких правових утворень як третейські суди, які не наділені статусом юридичної особи. П. 1 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про третейські суди» визначає третейський суд як недержавний незалежний орган, що утворюється за угодою або відповідним рішенням зацікавлених фізичних та/або юридичних осіб у порядку, встановленому цим Законом, для вирішення спорів, що виникають із цивільних та господарських правовідносин [190].

Будь-яка держава об'єктивно зацікавлена в розвитку третейського судочинства. Це пов'язано з числом переваг третейських судів перед державними судами. Одним із загальновизнаних переваг розвинутої системи третейського судочинства є те, що навантаження на державні суди значно знижується, а процеси розгляду спорів прискорюються завдяки меншим формальностям, що дуже важливо для бізнесу як всередині держави, так і за її межами.

Існування третейського суду без статусу юридичної особи серед науковців визначається як значний недолік існування такої правової форми. Правове становище третейського суду обмежується словами «діє при ...», що породжує багато питань теоретичного і практичного значення. До того ж з практичного фокусу при здійсненні третейського судочинства виникають питання: а чи підлягає оподаткуванню третейський збір, чи можливе правонаступництво відносно третейського суду, чи можливо ліквідувати третейський суд? [41, с. 135]

Присвоєння третейським судам статусу юридичної особи є необхідним з декількох причин.

По-перше, третейські суди наділені всіма елементами правової суб'єктності, які притаманні юридичним особам:

- вони можуть бути засновані визначеним колом осіб;
- третейські суди мають свою назву, місцеперебування та правову форму, що дозволяє їх ідентифікувати як окремо визначеного суб'єкта права;
- очолює третейський суд його голова (фактичний керівник);

- законодавством визначено об'єм прав та обов'язків третейських судів та визначено механізм їхньої реалізації.

По-друге, третейський суд може самостійно захищати свої права в суді, укладати договори, бути учасником різних правовідносин, зокрема щодо самостійного добору персоналу, укладення договорів про оренду приміщень, придбання обладнання та ін.

По-третє, третейський суд наділений відносною фінансовою незалежністю, що виражається у наявності в нього власного бюджету, права розпоряджатися фінансовими ресурсами, права залучати інвестиції на розвиток власної діяльності тощо.

Отже, третейський суд, який хоча й не має статусу юридичної особи, проте як суб'єкт, наділений певним обсягом правосуб'єктності, може виступати самостійним учасником різних видів правовідносин, як внутрішньоорганізаційного, так і зовнішнього характеру.

Проте, якщо третейські суди, корпорації та інші подібні суб'єкти правовідносин, що стають повноцінними учасниками таких правовідносин, реалізуючи свою правосуб'єктність та, відповідно, вважаються такими, що володіють певним обсягом правосуб'єктності, дискусійним у сучасній правовій науці є питання про правосуб'єктність деяких «квазі-суб'єктів», зокрема таких як ІІІ.

Зараз неможливо ідентифікувати точну дату появи ІІІ, оскільки не існує чіткого індикатора, який би дозволив визначити, яке явище можна вважати ІІІ. З іншого боку, штучний інтелект можна номінуємо як сукупність явищ, які виникли в результаті науково-технічного процесу та з часом були інтегровані в декілька взаємопов'язаних систем.

Чи не вперше питання ІІІ в науковому контексті було висвітлене у 1950 році у науковій статті «Обчислювальні машини та розум» А. Тюрінга, де автор сформулював основне питання свого дослідження: чи можуть комп'ютери думати та приймати рішення як людина [72, с. 18]? Науковець запропонував проводити тестування машин на виявлення чи встановлення рівня інтелекту («тест Тюрінга»).

Проте на законодавчому рівні в той час ще не було необхідності розробляти правове регулювання «діяльності машин», оскільки центром прийняття рішень залишалась саме фізична особа, яка за допомогою машин, здійснювала свою діяльність. Тобто машини як носії ІІ на ранньому етапі свого розвитку були лише інструментом у прийнятті рішень і теоретично не наділялися ознаками суб'єктності.

Так, ІІ виник і розвивався саме як технічне явище в цілому та не розглядався як суб'єкт права зокрема, а був лише інструментом для швидшого та кращого прийняття рішень. Проте в сучасних умовах суспільного розвитку та оцінці ролі й місця ІІ у процесах життєдіяльності людини, суспільства та держави, законодавці різних країн починають приділяти все більшу увагу цьому функціоналу.

Так, 2016 року у США на урядовому рівні було видано документ «Підготовка до майбутнього з штучним інтелектом», де зазначалось, що завдяки технологіям ІІ відкриваються нові широкі можливості для прогресу у критичних сферах. Цей документ викладено у формі методологічних рекомендацій для органів державної влади та інших суб'єктів громадянського суспільства [72, с. 17].

В Україні також було схвалено Концепцію розвитку штучного інтелекту, де, зокрема, міститься єдине легальне з погляду чинного законодавства визначення ІІ як організованої сукупності інформаційних технологій, із застосуванням якої можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань [188]. Технології штучного інтелекту повинні сприяти трансформації економіки, ринку праці, державних інституцій та суспільства в цілому.

Враховуючи темпи розвитку та впровадженні систем зі ІІ у сучасні суспільні та державні процеси, питання наділення ІІ правовою суб'єктністю (частковою чи повною) стає актуальним. Дуже часто ми можемо почути з політичних чи експертних кіл пропозиції залучати ІІ до вирішення судових справ

чи у процесі прийняття суспільно значущих рішень, проте імплементація таких нововведень у правову систему лягає першочергово стосується юристів, оскільки без належного правового регулювання неможливо здійснювати ті чи інші дії в межах правового поля.

Поняття «суб'єкт права» постає сьогодні виключно правовим. Тобто наділення цим статусом можливе за умови володіння певними характеристиками та атрибутами, які дозволяють відмежувати наявну правову реальність від всієї іншої правової маси й відокремити суб'єктів права від об'єктів. Ключовим елементом у цьому складному процесі є саме поняття правосуб'єктності, оскільки воно наділяє пусті правові конструкції живим змістом: визначає конкретні права та обов'язки, яким може володіти суб'єкт; встановлює потенційні чи обов'язкові шляхи їхньої реалізації; передбачає настання конкретних негативних правових наслідків за вчинення деліктів. Тобто особа стає суб'єктом права не автоматично чи через якихось біологічних, чи технічних обставин, а залежно від визнання за нею цього статусу з боку держави за умови настання певних обставин чи виконання певних умов або наділення цим статусом. Так, якщо застосовувати цей підхід, то питання наділення ІІ правосуб'єктністю не є неможливим. Проте не можна сказати, що це потрібно зробити тут і зараз, оскільки воно не є належним чином вивченим. Водночас необхідно зазначити, що деякі вчені вважають, що правосуб'єктність вже переросла площину правових досліджень та є соціальним фактом, тобто характеристикою особи як учасника соціуму, її присутністю у соціальному житті (активною або пасивною).

Як зазначає С. Войтчак, про правову суб'єктність можна розмірковувати з трьох ракурсів: філософського, правового та закону, який діє в конкретному місці та у конкретний час. Ці три компоненти не просто стосуються одного і того ж суб'єкта, якого вивчають від більш загального до конкретного, але вони являють собою різні типи мислення та стосуються різних об'єктів [194, с. 106].

Поняття правої суб'єктності зазвичай аналізують з погляду конкретної правової системи, в якій діє певний суб'єкт права, та переважно визначається через поєднання декількох правових інститутів: правоздатності (як здатності володіти,

набувати та розпоряджатись правами та обов'язками), дієздатності (як здатності своїми діями реалізовувати набуті права та виконувати обов'язки) та деліктоздатності (як здатності нести відповідальність за вчинені делікти, хоча окремі науковці вважають, що це частина дієздатності). Ми не беремось у цьому дослідженні розмірковувати щодо істинності таких тверджень, оскільки, по перше, багато провідних науковців дотримуються такої позиції й, по друге, дане дослідження спрямоване на вивчення інших проблем. Наша задача полягає у тому, щоб розглянути можливість ІІІ бути носієм правової суб'єктності через призму описаного вище її трактування як загальноприйнятого.

З погляду розуміння українського права та правової науки суб'єктами права вважають осіб (фізичних чи юридичних), державу чи територіальні громади, які наділені здатністю мати права та обов'язки й реалізовувати їх в установленому законом порядку [223].

Міжнародне право дещо розширює цей список: до суб'єктів права також відносять, наприклад, міжнародні організації чи народи та нації, які борються за незалежність та інші. Тобто категорії «суб'єкт права» та «правосуб'єктність» є тісно взаємопов'язані між собою та часто трактують через призму одна одної: суб'єкт права повинен бути наділений правосуб'єктністю, а правосуб'єктність не може існувати поза межами суб'єкта права.

Якщо дотримуватися описаної вище позиції, то ІІІ не може бути наділений правосуб'єктністю, навіть частковою, оскільки він не являється суб'єктом права крізь призму українського законодавства. Звісно можемо апелювати до того факту, що первинним носієм правової суб'єктності була і залишається людина як біологічна істота, яку номіновано фізичною особою. Юридична особа виникла в процесі життєдіяльності людини, суспільства та держави й була визнана в правовому фокусі як його суб'єкт. Проте відокремлення юридичної особи як суб'єкта права відбувалося протягом тривалого процесу, через еволюцію абстрактних правових понять. Тому ми не можемо відкидати можливість поширення положень про визнання ІІІ суб'єктом права з можливістю бути наділеним правовою суб'єктністю за аналогією із юридичною особою.

Водночас варто згадати практику окремих національних правових систем, де поняття «суб'єкт права» поширюється на те, що з погляду, наприклад, українського права чи деяких інших правових систем вважається об'єктом. Цікавим є факт, що в деяких країнах або культурах річки також визнавалися суб'єктами права, наприклад Ганг та Джамуна в Індії чи Вангануї в Новій Зеландії [2, с. 207].

Іншим загальновідомим прикладом із зарубіжних правових систем є складання заповітів, де спадкоємцями визначаються домашні тварини (коти, собаки тощо). Тобто на підставі складеного заповіту у тварин нібито «виникали права», що надає їм статусу суб'єкта права.

Абсурдно було б навіть припускати наявність у тварин прав. Така позиція підтверджується частково і судовою практикою деяких зарубіжних країн. Так, у справі Nonhuman Rights Project, Inc. проти Стенлі (США) суд вказав, що вирішальним для визнання правосуб'єктності істоти є здатність брати на себе права та обов'язки, а не фізична схожість з людьми.

Повертаючись до питання можливості наділення ШІ правовою суб'єктністю, необхідно умовно розділити потенційну «правосуб'єктність» ШІ на складники та провести порівняння з іншими найбільш схожими правовими явищами. Це дасть можливість зрозуміти всі переваги та недоліки такого підходу, а також перспективи його розвитку.

Правоздатність посідає важливе місце у структурі правосуб'єктності будь-якого суб'єкта права. В сучасному розумінні права суб'єкт права не може бути неправоздатним. У протилежному випадку втрачається сам зміст поняття суб'єкта права як носія прав та обов'язків.

Р. Артеменко зазначає, що сьогодні не можемо говорити про безсуб'єктні права, оскільки існування безсуб'єктних прав не відповідає сучасному розумінню суб'єктивного права як юридично захищеного інтересу конкретної особи (суб'єкта) [12, с. 99].

Тобто поняття «суб'єкт права» та «правоздатність» є нерозривно пов'язані між собою та співвідносяться як форма та зміст (якщо виражатись більш детально, то не просто зміст, а його основа). Так, якщо сьогодні говорити про

потенційну можливість володіння ШІ правами (тобто бути правоздатним), то відкритим є питання хто чи що буде володіти цими конкретними правами.

Результати діяльності штучного інтелекту зумовлені його програмуванням на створення певних дій, й не є результатами творчої діяльності, тому штучний інтелект не вважається ні автором, ні суб'єктом права. ШІ не може вступати у цивільні правовідносини, нести юридичну відповідальність, оскільки сам є результатом інтелектуальної, творчої діяльності його автора.

Проте це не дає відповіді на питання про потенційні можливості ШІ бути носієм прав та обов'язків, на відміну від людини, права та обов'язки якої належать їй від самого народження. Доцільним є порівняння ШІ з юридичною особою, оскільки в обох них відсутня фізична форма існування, вони є результатом діяльності людини й без людського фактора неможливе їхнє існування. Окрім того, визнання юридичної особи суб'єктом права відбулось через поширення правових норм на взаємовідносини, які вже фактично існували. Тобто це є яскравим свідченням того, що визнання правової суб'єктності ШІ можливе за умови поширення норм права, які регулюють правовий статус суб'єктів права, на ті правовідносини, в яких потенційно може брати участь ШІ як суб'єкт.

Не менш складним є питання потенційної дієздатності та деліктоздатності ШІ. Для дієздатності ШІ повинен бути наділений правоздатністю. Тому ми висловлюємо сумнів у трактуванні таких можливостей для ШІ, ведемо мову не про наявні характеристики ШІ, а лише потенційні. Визначення дієздатності для фізичних та юридичних осіб за своєю суттю є схожим, передбачаючи здатність особи власними діями набувати та реалізовувати права та обов'язки [72, с. 1].

Ключовою відмінністю є механізм її реалізації: фізична особа здатна самостійно дотримуватися і проявляти свої права та обов'язки, юридична – лише через фізичних осіб. Тому не вирішеним залишається питання, яким чином ШІ зможе реалізовувати свої права. Якщо ми говоримо про людиноподібного робота (наприклад, робота Софію), то можемо припустити, що враховуючи свої фізичні характеристики та зовнішню схожість із людиною, такі роботи зможуть самостійно здійснювати функції, на які вони будуть запрограмовані. Тобто їхня «діяльність»

матиме певне фізичне відображення. Якщо ж ми говоримо про ШІ, як про програмний код, то зовнішньо ми не зможемо побачити процес реалізації прав та обов'язків, проте все ж таки наслідки такої діяльності обов'язково будуть (як матеріальні, так і нематеріальні). Тобто процес реалізації прав та обов'язків менш дискусійний в контексті його безпосередньої реалізації.

Якщо ж проблема потенційної дієздатності ШІ викликає менше дискусійних питань, то проблема деліктоздатності ШІ залишається не менш складною, аніж питання правової суб'єктності ШІ загалом. Деліктоздатність у юридичній науковій літературі визначається як здатність особи нести юридичну відповідальність за вчинені правопорушення (делікти) [194, с. 106].

Правопорушення – протиправне, винне, соціально шкідливе діяння (дія чи бездіяльність) деліктоздатної особи, яке спричиняє юридично визначені для правопорушника негативні наслідки. За психологічними ознаками правопорушення як вчинок має свідомо вольовий характер, тобто завжди здійснюється під контролем волі й свідомості суб'єкта. Правопорушенням є лише діяння, вчинене як результат прояву усвідомленої волі особи та з її вини. І, навпаки, дія, що завдає шкоди охоронюваним законом інтересам, є об'єктивно протиправною, але правопорушенням її назвати не можна внаслідок відсутності вини [70, с. 359-360].

Так, одним із ключових елементів правопорушення є вина як психологічна частина, а оскільки на сьогоднішньому етапі розвитку ШІ у нього відсутня власна воля і свідомість, тому відповідно й відсутня можливість усвідомлювати значення своїх дій. ШІ не здатний до творчої діяльності, мислення, прийняття власних рішень та вольових дій, почуттів, відчуття тощо, а результати його діяльності зумовлені програмуванням на створення певних дій. ШІ не усвідомлює запрограмованих дій, а лише відтворює закладені алгоритми.

Тобто у випадку вчинення ШІ правопорушення (делікту) виникатимуть наступні питання: чи були такі дії свідомо закладені в алгоритми діяльності ШІ? Чи це була технічна помилка (збій) у роботі ШІ? Тому під час аналізу ситуації, при якій ШІ не спроможний самотійно усвідомлювати значення своїх дій та критично

ставитись до них, він не може бути винним у вчиненні правопорушення, відповідальність повинна нести особа, яка заклала у ШІ відповідні алгоритми дії. Український законодавець дотримується традиційної позиції особистої кримінальної відповідальності, апелюючи до антропоцентристського підходу, зумовленої ключовою ознакою суб'єкта – здатністю усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку своїх дій (бездіяльності) і керувати ними [70, с. 195-196].

У науковій статті «Штучний інтелект як суб'єкт злочину» О. Радутний досліджував проблему відповідальності за вчинення ШІ кримінальних правопорушень. Автор розглядав потенційні можливості як наділення ШІ ознаками правової суб'єктності загалом, так і притягнення ШІ до відповідальності як суб'єкта злочину зокрема. На думку автора, можливим є варіант наділення ШІ статусом «електронної особи» і такі дії не повинні зустріти заперечень та неприйняття у сфері кримінально-правових відносин. Як аргумент, автор наводить факт визнання юридичної особи суб'єктом злочину, хоча довгий час вважалось, що юридична особа діє не самостійно, а через уповноважених представників [194, с. 108].

Деякі вітчизняні науковці висловлюють досить прогресивні ідеї з приводу можливої правосуб'єктності ШІ. Наприклад, Ю. Жорнокуй у контексті надання системам ШІ правосуб'єктності окреслює три застереження щодо правосуб'єктності, визначеної у такий спосіб:

- 1) правосуб'єктність – штучне явище;
- 2) правосуб'єктність – сукупність суб'єктивних прав і юридичних обов'язків та в результаті є подільною;
- 3) правосуб'єктність особи, навіть якщо вона зумовлює наявність у суб'єкта широкого кола прав і обов'язків, не обов'язково викликає ефективну взаємодію суб'єкта з правовою системою. Враховуючи це, науковець не заперечує можливості наділення ШІ правосуб'єктністю, проте вважає, що правова система, якби вона вирішила наділити системи ШІ правосуб'єктністю, мала б конкретно закріпити, які юридичні права й обов'язки пов'язані з таким визнанням, оскільки якщо цього не

відбудеться, то правовій системі буде складно розібратися в тому, що вона зробила [68, с. 30, с. 32].

В умовах сьогодення ШІ не може бути названий суб'єктом права, а лише об'єктом. Безумовно, що кожен суб'єкт права повинен бути визнаним таким зі сторони суспільства та держави. Проте такий формалізм не допомагає у розв'язанні поставленого питання, але, навпаки, сприяє виникненню нових, а також поглибленню проблеми в юридичному контексті.

Початковою точкою для аналізу цього питання стала Резолюція Європейського парламенту про цивільноправові норми з робототехніки [1], що має на меті врегулювати правове становище роботів у людському суспільстві та передбачає, що європейське законодавство може колись наділити роботів правосуб'єктністю.

Вказаний акт Європейського союзу хоч і не є юридично обов'язковим документом, проте він чітко вказує, що питання правової суб'єктності ШІ – не лише тема наукових досліджень чи дискусій, а потребує вирішення у короткостроковій перспективі. Тому доцільно розглядати цю резолюцію не як декларативну заяву, а як програму майбутнього розвитку.

В наукових колах обговорюється питання деякої подібності автономних роботів і юридичних осіб, родовою ознакою яких є те, що вони належать до класу систем. Ознака, яку можна перенести з юридичної особи, як зразок аналогії, відмежування сутності та дій юридичної особи (цілого) від сутності та дій її засновників (елементів її створення й управління).

Деякі науковці обґрунтовано вважають, що питання правосуб'єктності ШІ та роботів дедалі частіше дискутується серед вчених-правників і одностайності в цьому питанні наразі немає, але більшість схиляється до думки, що розвиток технологій призведе й до розвитку права у цій царині. З огляду на це та з метою розвитку ШІ, задля залучення інвестицій у розробці роботів та розширення їх ролі у суспільних відносинах, правове регулювання має більш ґрунтовно забезпечуватися у цьому питанні [72].

Інші вчені дотримуються думки, що ШІ слід скоріше розглядати як об'єкт цивільних правовідносин відносно до якого вони й виникають; ШІ є об'єктом цивільних прав, як варіант, річ, яку можна продати, купити, подарувати, обміняти тощо, або ж, об'єктом права інтелектуальної власності, що створений в результаті творчої, інтелектуальної діяльності людини; українське суспільство не готове сприйняти ШІ суб'єктом правовідносин, а законодавець наділити останнього відповідною правосуб'єктністю, бо це порушує концепцію української цивілістики загалом. Стосовно юридичної відповідальності за заподіяну шкоду ШІ мають застосовуватися норми чинного законодавства про діяльність, пов'язану з джерелом підвищеної небезпеки та вона покладається на власника штучного інтелекту [223, с. 130].

Водночас варто зазначити, що на теоретичному рівні немає формальних перешкод для того, щоб визнати ШІ юридичною особою. Надання ШІ повної чи часткової правової суб'єктності можливе за умови, коли новий правовий режим не вступатиме у серйозні суперечності з правовими нормами, які існують на момент його впровадження. Ми маємо приклади визнання зі сторони українського законодавства окремих договірних об'єднань як юридичних осіб, що є непритаманним для світової практики. Наприклад, корпорація в Україні визнається договірним об'єднанням юридичних осіб, тоді як в деяких правових системах корпорація є загальною назвою юридичних осіб.

Між юридичними особами та ШІ існує єдина спільна ознака: відсутність фізичної форми існування. Крім того, щодо обґрунтування деякої схожості між юридичною особою та ШІ наводимо такі аргументи:

- спосіб утворення та існування: юридична особа створюється відповідно до законодавства та існує незалежно від фізичних осіб, які її заснували, тобто має відокремлену правосуб'єктність; ШІ створюється програмістами та інженерами і може функціонувати відокремлено від них, хоча і під наглядом або керівництвом людини;

- наявність власних цілей та функцій: юридична особа створюється для досягнення певних цілей і має свої функції, які вона виконує; ШІ програмується для виконання конкретних завдань і може автономно досягати поставлених цілей;

- автономність дій: юридична особа може самостійно укладати договори, приймати рішення, здійснювати дії через свої органи управління; ШІ може приймати рішення і виконувати дії автономно, базуючись на алгоритмах та наданих йому даних;

- наявність власного майна: юридична особа має відокремлене майно, яке належить їй, а не її учасникам; ШІ може бути власником або розпорядником певних ресурсів (наприклад, даних або інформаційних систем), хоча формально це майно зазвичай належить організації або фізичній особі, яка його створила.

- можливість бути стороною у правових відносинах: юридична особа може бути позивачем або відповідачем у суді, вступати в договірні та інші правовідносини; ШІ теоретично може брати участь у правових відносинах, якщо будуть створені відповідні правові механізми та регуляції.

- відповідальність: юридична особа несе відповідальність за свої дії та рішення у межах своєї правосуб'єктності; ШІ може бути запрограмований на дотримання певних етичних та правових норм, і можна розглянути механізми відповідальності за його дії.

З огляду на певну організаційно-правову схожість ШІ та юридичної особи наділення правосуб'єктністю першого дозволить чіткіше регулювати дії та відповідальність останнього, що сприятиме його безпечному використанню.

Проте доцільно вказати й на відмінності. Так, корпорації прив'язані до певної юрисдикції через фізичне розташування їхнього зареєстрованого офісу (місцеперебування). Цей аспект забезпечує один постійний (хоча й змінний) зв'язок із юрисдикцією, який не обов'язково має ШІ. Іншою значною відмінністю є людський субстрат, який постає основою будь-якої юридичної особи. Юридичні особи можуть складатися з однієї або кількох осіб, які здійснюють контроль над організацією, кожна з яких може представити свої власні погляди або ідеї. Водночас ідею ШІ тлумачимо лише як єдину сутність, яка сама собою керує.

З огляду на зазначене, наділення ШІ правосуб'єктністю є складною та багатогранною проблемою, яка ґрунтується на таких основних позиціях:

- правосуб'єктність означає здатність бути суб'єктом прав і обов'язків; для ШІ це означає, що він може мати права та обов'язки, бути здатним до юридичних дій та нести відповідальність за свої дії;

- питання етики: надання ШІ правосуб'єктності порушує багато етичних питань, зокрема: чи повинні машини мати права; чи можуть вони мати моральну відповідальність; які права повинні мати роботи, якщо взагалі повинні;

- юридичні аспекти: законодавство не готове до інтеграції ШІ як суб'єктів, наділених правосуб'єктністю, оскільки необхідно розробити нові закони та регуляції, що визначатимуть права та обов'язки ШІ, а також механізми вирішення конфліктів за участю ШІ, хоча певні кроки на цьому шляху уже зроблені як на міжнародному, так і на національному рівнях;

- технологічний розвиток: ШІ ще не досяг рівня, коли він може самостійно приймати всі рішення без втручання людини; технології продовжують розвиватися, але поки що ШІ залежить від програмування та інструкцій, наданих людьми;

- соціальні наслідки: наділення ШІ правосуб'єктністю може мати значний вплив на суспільство, спосіб, у який людина взаємодіє з технологіями. Також це матиме вплив на багато галузей, включаючи економіку, працю та соціальне життя.

Наділення ШІ правосуб'єктністю є питанням, що потребує всебічного вивчення та розгляду з різних перспектив. Це питання торкається правових, етичних, соціальних та технологічних аспектів, і його вирішення вимагає співпраці між юристами, науковцями, інженерами та суспільством в загалом.

Так, проведене у цій частині роботи дослідження дає підстави дійти висновку, що проблема співвідношення понять «суб'єкт права», «правосуб'єктність» та «юридична особа» є глибшою, ніж це може здатися на перший погляд, що зумовлено ускладненням суспільних правовідносин, інтеграцію до них нових суб'єктів, які поки що не мають правової визначеності.

Водночас розв'язуючи питання про співвідношення відповідних понять, необхідно зазначити, що суб'єкт права володіє правосуб'єктністю, тобто має

правоздатність і дієздатність; без правосуб'єктності суб'єкт права не може брати участь у правових відносинах. Тобто, правосуб'єктність є відправною та необхідною властивістю суб'єкта права.

При цьому юридична особа виступає специфічним суб'єктом права, що створюється відповідно до законодавства; вона має свою правосуб'єктність, відокремлену від правосуб'єктності її засновників та учасників, що дозволяє їй брати участь у правових відносинах, здійснювати права та виконувати обов'язки.

Висновки до розділу 3

1. Особливостями правосуб'єктності філій та представництв юридичної особи є такі твердження:

1.1. філії та представництва не є окремими юридичними особами, оскільки вони діють від імені юридичної особи, яка їх створила, і здійснюють свою діяльність на підставі положення, затвердженого цією юридичною особою;

1.2. керівник філії або представництва діє на підставі довіреності, виданої юридичною особою, і має повноваження в межах, визначених цією довіреністю;

1.3. відповідальність за діяльність своїх філій та представництв несе юридична особа;

1.4. інформація про створення філій та представництв підлягає включенню до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.

2. Об'єднання юридичних осіб в Україні є формою співпраці юридичних осіб, що мають на меті досягнення спільних цілей та завдань. Основні положення щодо правосуб'єктності об'єднань юридичних осіб такі:

2.1. об'єднання юридичних осіб можуть утворюватися у формі асоціацій, корпорацій, консорціумів, концернів та інших видів об'єднань, передбачених законодавством;

2.2. об'єднання юридичних осіб набувають статусу юридичної особи з моменту їх державної реєстрації; вони мають власні права та обов'язки, відокремлене майно і можуть від свого імені набувати майнові й немайнові права, нести обов'язки, бути позивачем та відповідачем у суді;

2.3. правовий статус, структура, порядок управління та інші важливі аспекти діяльності об'єднання визначаються його установчими документами, зокрема статутом;

2.4. в об'єднанні створюються органи управління, компетенція яких визначається установчими документами; це можуть бути загальні збори учасників, виконавчі органи, контрольні органи тощо;

2.5. об'єднання не відповідають за зобов'язаннями його учасників (членів), а учасники не відповідають за зобов'язаннями об'єднання, якщо інше не передбачено установчими документами чи законом;

2.6. об'єднання створюються для досягнення певних цілей, які можуть бути комерційними або некомерційними; цілі об'єднання визначаються установчими документами;

2.7. діяльність об'єднання може бути припинена шляхом реорганізації або ліквідації відповідно до порядку, встановленого законодавством та установчими документами.

3. Правосуб'єктність об'єднання юридичної особи може бути власною або делегованою:

3.1. власна правосуб'єктність відображає незалежні права та обов'язки об'єднання:

3.1.1. виникає безпосередньо з установчих документів об'єднання та законодавства;

3.1.2. власні права та обов'язки, які об'єднання реалізує самостійно, включає управління своїм майном, ведення господарської діяльності, укладання договорів тощо;

3.2. делегована правосуб'єктність залежить від повноважень, наданих об'єднанню іншими суб'єктами:

3.2.1. виникає на підставі повноважень, переданих об'єднанню його учасниками або іншими органами;

3.2.2. об'єднання виконує функції та завдання, делеговані йому іншими юридичними особами або державними органами, що включає виконання

конкретних проєктів, представлення інтересів учасників, управління спільними ресурсами тощо.

4. Обмеження правосуб'єктності юридичної особи – це встановлені законодавством, внутрішніми документами (в тому числі установчими договорами) або рішеннями суду обмеження щодо обсягу, змісту та способів реалізації прав і обов'язків юридичної особи.

Обмеження правосуб'єктності юридичної особи за правовою природою їхнього походження поділяються на:

- 4.1. обмеження правосуб'єктності юридичних осіб за вимогами закону;
- 4.2. договірні обмеження правосуб'єктності юридичної особи;
- 4.3. деліктні обмеження правосуб'єктності юридичної особи, що поділяються на позасудові та судові обмеження правосуб'єктності юридичної особи.

5. Законодавчі обмеження правосуб'єктності юридичної особи – це органічний результат діяльності держави та її органів, з однієї сторони, та всього громадянського суспільства, з іншої сторони, які спрямовані на гармонізацію та збалансування суспільних відносин таким чином, щоб був дотриманий публічний і приватний інтерес. За своєю правовою природою такі обмеження є публічно-правовими, оскільки витікають з площини саме публічного права.

Законодавчі обмеження правосуб'єктності юридичної особи містять:

5.1. обмеження за суб'єктним складом засновників (учасників, акціонерів, членів тощо) юридичної особи, які поділяються на:

5.1.1. обмеження щодо правової форми існування засновників юридичної особи;

5.1.2. обмеження щодо якісних характеристик засновників юридичної особи;

5.1.3. обмеження (заборона) особі бути засновником юридичної особи;

5.1.4. обмеження щодо осіб, які здійснюють управління юридичною особою;

5.2. обмеження щодо форми здійснення діяльності юридичною особою;

5.3. обмеження щодо предмета чи змісту діяльності юридичної особи.

6. Договірне обмеження правосуб'єктності юридичної особи – це юридичний механізм, за допомогою якого обмежується обсяг або сфера прав та обов'язків, що

може виконувати юридична особа відповідно до укладеного договору. Це означає, що в межах договору можуть бути встановлені певні умови та обмеження, які зменшують або змінюють можливості юридичної особи діяти у певних правових аспектах. Цей механізм часто використовується для захисту інтересів контрагентів та забезпечення виконання договірних зобов'язань, а також для регулювання взаємодії між сторонами договору з урахуванням специфічних обставин або потреб бізнесу.

7. Деліктні обмеження правосуб'єктності юридичної особи – це обмеження, які виникають внаслідок вчинення юридичною особою правопорушення (делікту) і встановлюються судом або іншим компетентним органом як санкція. Такі обмеження можуть стосуватися різних аспектів діяльності юридичної особи та мати на меті запобігати подальшим правопорушенням та захистити інтереси постраждалих сторін, можуть застосовуватися судом або іншим уповноваженим органом (органом контролю).

До деліктних обмежень правосуб'єктності юридичної особи відносимо:

7.1. заборону на здійснення певних видів діяльності: якщо діяльність юридичної особи призвела до значних збитків або порушення законодавства, суд може тимчасово або постійно заборонити їй здійснювати певний вид діяльності;

7.2. фінансові обмеження: можуть бути накладені обмеження на фінансові операції, такі як заборона на укладення нових кредитних договорів або обмеження на використання банківських рахунків;

7.3. анулювання ліцензій та дозволів: у разі порушення ліцензійних умов, юридична особа може втратити право на здійснення ліцензованої діяльності;

7.4. обмеження щодо укладення договорів: суд може заборонити укладати певні види договорів або співпрацювати з певними контрагентами тощо.

8. Дискусійним та неоднозначним у сучасній теорії права є питання про співвідношення понять «суб'єкт права», «правосуб'єктність» та «юридична особа». Домінує підхід, відповідно до якого ці поняття є тісно пов'язаними, а саме:

8.1. суб'єкт права володіє правосуб'єктністю, тобто має правоздатність і дієздатність;

8.2. без правосуб'єктності суб'єкт права не може брати участь у правових відносинах, тобто правосуб'єктність є відправною та необхідною властивістю суб'єкта права;

8.3. юридична особа виступає специфічним суб'єктом права, що створюється відповідно до законодавства;

8.4. вона має свою правосуб'єктність, відокремлену від правосуб'єктності її засновників та учасників, що дозволяє їй брати участь у правових відносинах, здійснювати права та виконувати обов'язки;

8.5. юридична особа набуває правоздатність з моменту її реєстрації та може мати права та обов'язки, як і фізичні особи, але в межах, визначених законом;

8.6. правосуб'єктність юридичної особи містить правоздатність, що виникає з моменту її створення і дозволяє їй мати права та обов'язки, і дієздатність, яка означає, що юридична особа може самостійно, через свої органи управління, здійснювати юридично значущі дії.

9. У сучасних реаліях існують суб'єкти права, які формально не є юридичними особами, проте наділені певним обсягом правосуб'єктності, відособленої від її засновників (у тому числі засновників – юридичних осіб). До таких суб'єктів відносяться, зокрема об'єднання юридичних осіб, корпорації, третейські суди та ін. Дискусійним у науці права залишається питання щодо наділення правосуб'єктністю ШІ та робототехніку, що пов'язано з низкою проблем морально-етичного, філософського та юридичного характеру; привабливою у національній правовій думці є підхід, відповідно до якої ШІ та інші подібні системи є об'єктами, а не суб'єктами правовідносин.

ВИСНОВКИ

Дисертацію присвячено комплексному дослідженню основних етапів формування правосуб'єктності юридичної особи на підставі аналізу та синтезу відповідних галузевих підходів та концепцій, що стосуються проблем формування правосуб'єктності юридичних осіб – суб'єктів господарського та інших галузей права. У роботі обґрунтовані такі узагальнені наукові положення та висновки.

1. Історіографія розвитку поняття юридичної особи та її правосуб'єктності охоплює кілька ключових етапів, кожен з яких вніс важливий внесок у формування сучасного розуміння цього інституту:

– Період Античності: у цей час з'явилися перші прообрази юридичних осіб, зокрема поняття корпорацій, які об'єднували людей для досягнення спільних цілей. Вже тоді відбувалося відмежування прав таких корпорацій від прав їх учасників, що стало першим кроком до визнання юридичної особи як самостійного суб'єкта права.

– Епоха Середньовіччя: у цей час правосуб'єктність юридичних осіб розвивалася переважно через діяльність церковних організацій та торгових гільдій. Церковні інституції, маючи власні статuti, фактично визнавалися юридичними особами, що володіли певними правами та обов'язками. Торгові гільдії, які об'єднували купців і ремісників, також стали одними з перших юридичних осіб, що мали чітко визначені права та обов'язки, що сприяло розвитку торгівлі та економіки;

– Епоха Відродження та Нового часу: поняття правосуб'єктності юридичної особи набуває чіткіших юридичних рис. Зростання економічної активності, поява торгівельних компаній, банків та страхових компаній вимагали чіткого правового статусу для таких утворень. Це призвело до формування більш деталізованих правових норм, що регулювали діяльність юридичних осіб;

– Сучасний період: на сьогодні поняття юридичної особи та її правосуб'єктності є невід'ємною частиною правових систем більшості країн світу. Юридичні особи визнаються самостійними суб'єктами права, здатними володіти

майном, укладати договори, нести відповідальність та здійснювати інші правові дії. Це стало результатом тривалого історичного розвитку, який охопив різні етапи еволюції права та суспільства.

Таким чином, історія розвитку поняття юридичної особи демонструє, як поступово формувалися її основні характеристики, що дозволили цьому інституту стати одним із ключових елементів сучасних правових систем.

2. Правосуб'єктність юридичної особи – це сукупність індивідуальних ознак, які дозволяють виділити та індивідуалізувати конкретну юридичну особу серед інших суб'єктів права. Вона закріплює правовий зв'язок між юридичною особою та зовнішнім світом, визначаючи її місце та роль у правовій системі. Юридичний зміст правосуб'єктності полягає в здатності суб'єкта мати права та обов'язки, самотійно або через представників чи органи здійснювати їх, а також нести відповідальність за порушення правових норм (делікти). Правосуб'єктність включає декілька ключових елементів: правоздатність (здатність мати права та обов'язки) та дієздатність (здатність самотійно реалізовувати ці права та обов'язки), а також деліктоздатність (здатність нести відповідальність за вчинені правопорушення).

Правоздатність юридичної особи – це можливість суб'єкта права бути центром правової дійсності, тобто творцем, носієм та реалізатором прав, інтересів і обов'язків. Вона визначає межі можливостей юридичної особи у правовому полі. Існує два види правоздатності: загальна (універсальна) правоздатність: юридична особа може займатися будь-якою діяльністю, яка не заборонена законом, та спеціальна правоздатність: юридична особа має право здійснювати лише певний вид діяльності, що чітко визначено законом або установчими документами.

Дієздатність юридичної особи – це комплексна здатність, яка включає кілька аспектів: правонабувальна здатність (можливість суб'єкта набувати права та обов'язки через юридично значущі дії); правореалізуюча здатність (втілення правових норм у практичній діяльності, тобто реалізація набутих прав та виконання обов'язків); правовиконавча здатність (можливість суб'єкта своїми діями виконувати набуті права та обов'язки); праворозпорядча здатність (право суб'єкта

самостійно розпоряджатися своїми правами, включаючи можливість передавати їх іншим особам, відмовлятися від них або припиняти їх дію); деліктоздатність (здатність нести відповідальність за вчинені правопорушення (делікти), що включає як дії самої юридичної особи, так і її представників чи органів).

Правосуб'єктність юридичної особи є фундаментальним поняттям, яке забезпечує її функціонування як самостійного учасника правовідносин. Вона дозволяє юридичним особам бути рівноправними суб'єктами у економічній, соціальній та політичній сферах, забезпечуючи стабільність і передбачуваність правового регулювання. У сучасних умовах правосуб'єктність юридичних осіб постійно розвивається, адаптуючись до нових викликів, таких як глобалізація, цифровізація та зростання ролі міжнародного права. Це вимагає від законодавців розробки нових підходів до регулювання правового статусу юридичних осіб, зокрема у сферах, пов'язаних із використанням штучного інтелекту, блокчейну та інших інноваційних технологій.

3. Юридична особа володіє різними видами правосуб'єктності, які визначають її здатність брати участь у різних типах правовідносин. Кожен із цих видів має свої особливості та сфери застосування:

- цивільну правосуб'єктність — здатність мати цивільні права та обов'язки, тобто володіти майном, укладати договори, нести відповідальність за своїми зобов'язаннями, а також здатність своїми діями набувати цивільних прав та створювати цивільні обов'язки, реалізується через її органи (директор, правління тощо);

- господарську правосуб'єктність — це визначена законодавством можливість бути учасником господарських правовідносин, набувати та реалізовувати через свої органи чи учасників права, інтереси та обов'язки, включаючи участь у торгах, підписання контрактів, здійснення господарських операцій тощо;

- адміністративну правосуб'єктність — це онтологічна властивість суб'єктів адміністративного права, яку вони отримують внаслідок дії галузевих

правових норм, яка наділяє такого суб'єкта визначеним колом прав та обов'язків та встановлює специфічні шляхи та методи їхньої реалізації;

- трудову правосуб'єктність – це визначена нормами трудового права властивість юридичної особи мати, володіти, здійснювати (реалізовувати, набувати, виконувати) трудові права, обов'язки, а також нести юридичну відповідальність за їх невиконання чи неналежне виконання;

- міжнародну правосуб'єктність – це здатність юридичної особи своїми діями набувати міжнародних прав та створювати міжнародні обов'язки, тобто брати участь у міжнародних правовідносинах, включаючи підписання міжнародних угод, участь у міжнародних організаціях, ведення зовнішньоекономічної діяльності.

Різні види правосуб'єктності юридичної особи дозволяють їй ефективно функціонувати у різних сферах правовідносин – від цивільних і господарських до трудових і міжнародних. Кожен із цих видів має свої специфічні риси, що визначаються нормами відповідних галузей права. Разом вони формують комплексний правовий статус юридичної особи, який забезпечує її здатність бути повноцінним учасником правового життя.

4. Правосуб'єктність юридичної особи – це динамічна характеристика, яка формується під впливом низки факторів. Вони визначають обсяг прав та обов'язків, які може мати юридична особа, а також її можливості у різних правовідносинах. До таких основних факторів, що впливають на індивідуалізацію правосуб'єктності, відносимо наступні:

- організаційно-правова форма юридичної особи (наприклад, товариство з обмеженою відповідальністю, акціонерне товариство, благодійний фонд) визначає її правовий статус та обсяг правосуб'єктності. Деякі види діяльності (наприклад, банківська, страхова) потребують дотримання спеціальних вимог, що обмежує або розширює правосуб'єктність залежно від галузі.

- правосуб'єктність юридичної особи виникає з моменту її державної реєстрації. Будь-які зміни в реєстраційних даних (наприклад, зміна статуту, реорганізація) впливають на її правовий статус. Для здійснення окремих видів

діяльності необхідно отримати ліцензії або дозволи, що може як розширювати, так і обмежувати правосуб'єктність.

- статут, положення або установчий договір визначають основні положення діяльності юридичної особи, її цілі, права та обов'язки. Ці документи можуть встановлювати додаткові обмеження або розширювати можливості юридичної особи, впливаючи на її правоздатність та дієздатність.

- структура органів управління (наприклад, засновники, акціонери, правління) визначає, як реалізується правосуб'єктність юридичної особи. Рішення, прийняті засновниками або акціонерами (наприклад, зміна статуту, збільшення капіталу), можуть суттєво впливати на обсяг прав та обов'язків юридичної особи.

- наявність майна та фінансові ресурси дозволяють юридичній особі здійснювати певні види діяльності та виконувати зобов'язання. Фінансова звітність та аудит можуть підвищити довіру контрагентів і розширити можливості юридичної особи у господарській діяльності.

- якщо юридична особа діє на міжнародному ринку, її правосуб'єктність регулюється не лише національним законодавством, але й міжнародними угодами та стандартами. Членство в міжнародних організаціях або участь у міжнародних проектах може надавати додаткові права та обов'язки, розширюючи правосуб'єктність.

Індивідуалізація правосуб'єктності юридичної особи – це результат впливу різноманітних факторів, які визначають її права, обов'язки та можливості у правовідносинах. Врахування цих факторів дозволяє юридичній особі ефективно функціонувати у відповідних сферах діяльності та адаптуватися до змін у правовому середовищі.

Обсяг правосуб'єктності юридичної особи значною мірою залежить від змісту її установчих документів. Це обумовлено низкою ключових причин:

- Регулювання діяльності: Установчі документи містять основні положення, які визначають права та обов'язки юридичної особи. Вони встановлюють, які цілі, завдання та функції має виконувати організація, а також межі її можливостей і обов'язків.

- Організація управління: Установчі документи визначають структуру органів управління, їхню компетенцію, порядок прийняття рішень, а також механізми контролю та звітності. Це впливає на ефективність, прозорість діяльності організації та її здатність реалізовувати свої права та обов'язки.
- Обмеження діяльності: Установчі документи можуть встановлювати обмеження щодо певних видів діяльності, що безпосередньо впливає на правосуб'єктність юридичної особи, обмежуючи або розширюючи її можливості.
- Представництво: Установчі документи визначають, хто має право представляти юридичну особу у відносинах з третіми особами, укладати договори, вести переговори та інші правові дії. Це впливає на здатність організації вступати в правові відносини з іншими суб'єктами.
- Реорганізація та ліквідація: Установчі документи регулюють порядок реорганізації та ліквідації юридичної особи, що включає питання правонаступництва, розподілу майна та зміни правосуб'єктності. Це важливо для визначення подальшої долі організації у разі її припинення або зміни форми існування.

Таким чином, установчі документи є фундаментом для визначення та формування правосуб'єктності юридичної особи, її можливостей та обмежень у правовому полі. Вони забезпечують чіткість та структурованість діяльності, що є важливим для ефективного функціонування організації.

5. Правосуб'єктність юридичної особи не є абсолютним бар'єром, що обмежує її діяльність, і не виступає як цілісне, неподільне явище. У наш час поширеним є існування складних юридичних осіб, наприклад, таких, що включають відокремлені підрозділи або окремі виробничі одиниці. До особливостей правосуб'єктності філій та представництв юридичної особи можемо віднести

- відсутність статусу окремої юридичної особи: філії та представництва не є самостійними юридичними особами. Вони діють від імені юридичної особи, яка їх створила, і функціонують на підставі положення, затвердженого цією

юридичною особою. Це означає, що всі їхні дії та рішення є діями юридичної особи, яка їх заснувала.

- повноваження керівника: керівник філії або представництва діє на підставі довіреності, виданої юридичною особою. Його повноваження обмежені рамками, визначеними цією довіреністю. Він не має права виходити за межі встановлених повноважень.

- відповідальність юридичної особи: юридична особа несе повну відповідальність за діяльність своїх філій та представництв. Це включає як правові, так і фінансові зобов'язання, які виникають у процесі їх діяльності.

- реєстрація у державному реєстрі: інформація про створення філій та представництв підлягає обов'язковому включенню до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань. Це забезпечує прозорість та легітимність їх діяльності.

Також існують сучасні юридичні особи зі складною правосуб'єктністю, до складу яких входять інші юридичні особи, як-от об'єднання підприємств чи асоціації органів місцевого самоврядування. До особливостей правосуб'єктності об'єднань юридичних осіб в Україні відносимо:

- об'єднання юридичних осіб можуть утворюватися у різних формах, таких як асоціації, корпорації, консорціуми, концерни тощо. Вибір форми залежить від цілей та завдань, які ставлять перед собою учасники.

- об'єднання набуває статусу юридичної особи з моменту його державної реєстрації. Воно має власні права та обов'язки, відокремлене майно і може від свого імені укладати договори, бути учасником судових процесів та нести відповідальність за свої дії.

- правовий статус, структура, порядок управління та інші аспекти діяльності об'єднання визначаються його установчими документами, зокрема статутом. Ці документи є основою для функціонування організації.

- у межах об'єднання створюються органи управління, такі як загальні збори учасників, виконавчі органи, контрольні органи тощо. Їх компетенція та повноваження чітко визначаються установчими документами.

– об'єднання не несе відповідальності за зобов'язання своїх учасників, а учасники, у свою чергу, не відповідають за зобов'язання об'єднання (якщо інше не передбачено законом або установчими документами).

– об'єднання можуть створюватися для досягнення комерційних або некомерційних цілей, які визначаються установчими документами. Цілі можуть включати спільну діяльність, захист інтересів учасників, реалізацію соціальних чи економічних проєктів.

– діяльність об'єднання може бути припинена шляхом реорганізації або ліквідації. Порядок цих процесів регулюється законодавством та установчими документами.

Крім того, функціонують системи юридичних осіб, де правосуб'єктність учасників контролюється, наприклад, у консорціумах чи холдингових структурах. Правосуб'єктність об'єднання юридичної особи може бути власною або делегованою. Власна правосуб'єктність виникає безпосередньо з установчих документів об'єднання та норм законодавства та включає самостійне управління майном, ведення господарської діяльності, укладання договорів та інші дії, які об'єднання може здійснювати від свого імені. Делегована правосуб'єктність залежить від повноважень, наданих об'єднанню іншими суб'єктами, наприклад, його учасниками або державними органами, та включає виконання конкретних завдань, таких як управління спільними ресурсами, реалізація проєктів або представлення інтересів учасників у зовнішніх відносинах. Таким чином, правосуб'єктність об'єднань може бути як самостійною, так і залежною від повноважень, переданих іншими суб'єктами. Це дозволяє об'єднанням ефективно функціонувати у різних сферах діяльності.

6. Обмеження правосуб'єктності юридичної особи – це встановлені законодавством, внутрішніми документами, установчими договорами або рішеннями суду обмеження щодо обсягу, змісту та способів реалізації прав і обов'язків юридичної особи. Такі обмеження можуть бути спрямовані на забезпечення балансу між інтересами юридичної особи, держави та суспільства.

Обмеження правосуб'єктності юридичної особи за правовою природою їхнього походження поділяються на:

- обмеження правосуб'єктності юридичних осіб за вимогами закону, що результатом діяльності держави та громадянського суспільства, спрямованої на гармонізацію суспільних відносин та забезпечення балансу між публічними та приватними інтересами;
- договірні обмеження правосуб'єктності юридичної особи як механізм, який дозволяє обмежити обсяг або сферу прав та обов'язків юридичної особи шляхом укладення договору;
- деліктні обмеження правосуб'єктності юридичної особи, які виникають у відповідь на правопорушення (делікти), вчинені юридичною особою, та поділяються на позасудові та судові обмеження правосуб'єктності юридичної особи.

Обмеження правосуб'єктності юридичної особи є важливим інструментом регулювання її діяльності. Вони можуть бути встановлені законодавством, договорами або судовими рішеннями та спрямовані на забезпечення балансу інтересів, запобігання правопорушенням та захист прав інших суб'єктів. Розуміння цих обмежень дозволяє юридичним особам ефективно функціонувати в рамках правового поля, уникаючи порушень та санкцій.

7. Швидкий розвиток технологій, зокрема штучного інтелекту та робототехніки, спричинив активну наукову дискусію про можливість надання таким системам правосуб'єктності. Це питання є складним і багатогранним, оскільки торкається не лише юридичних, а й етичних, технологічних та соціальних аспектів. Основні позиції цієї дискусії можна представити так:

- правосуб'єктність передбачає здатність бути суб'єктом прав та обов'язків. У випадку з ШІ та робототехнікою це означає, що системи могли б: володіти певними правами (наприклад, на захист своїх інтересів); нести обов'язки (наприклад, відповідальність за свої дії); бути здатними до юридичних дій (укладання договорів, пред'явлення позовів тощо). Однак питання чи можуть

системи, які не є живими істотами, мати такі ж права, як фізичні чи юридичні особи, поки залишається відкритим.

— надання правосуб'єктності ІІІ порушує низку етичних питань, які потребують ретельного обговорення: Чи повинні машини мати права? Наприклад, чи може робот мати право на захист від знищення або експлуатації? Чи можуть вони мати моральну відповідальність? Наскільки ІІІ здатний розрізняти добро і зло, якщо його дії базуються на алгоритмах? Які права повинні мати роботи? Якщо права будуть надані, то які саме: право на існування, право на автономію чи щось інше? Ці питання залишаються відкритими, оскільки етика взаємодії людини з машинами ще не має чітких відповідей.

— сучасне законодавство поки що не готове до визнання ІІІ та робототехніки суб'єктами права. Для цього необхідно розробити нові закони, які визначатимуть права та обов'язки ІІІ, а також створити механізми для вирішення конфліктів за участю ІІІ (наприклад, хто нестиме відповідальність за помилки алгоритмів). Деякі країни вже роблять перші кроки у цьому напрямку. Наприклад, Європейський Союз розглядає питання регулювання ІІІ, а Саудівська Аравія надала громадянство роботу Софії. Однак це лише початок довгого шляху.

— на сьогоднішній день ІІІ ще не досяг рівня, коли він може повністю самостійно приймати рішення без втручання людини. Основні обмеження включають залежність від програмного забезпечення та інструкцій, наданих розробниками, та відсутність справжньої свідомості та здатності до творчого мислення. Хоча технології продовжують розвиватися, ІІІ залишається інструментом, створеним і контролюваним людиною.

Питання надання правосуб'єктності ІІІ та робототехніці є одним із найскладніших викликів сучасності. Воно потребує комплексного підходу, який враховує юридичні, етичні, технологічні та соціальні аспекти. Поки що технології не досягли рівня, коли ІІІ може бути визнаний повноцінним суб'єктом права, але розвиток у цьому напрямку триває. У майбутньому суспільству доведеться знайти баланс між інноваціями та захистом людських цінностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. European Parliament resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103(INL)). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52017IP0051>. (дата звернення: 21.10.2023).
2. Wojtczak S. Endowing Artificial Intelligence with legal subjectivity. *AI & SOCIETY*. 2021. №37. Р. 205–213. URL : <https://doi.org/10.1007/s00146-021-01147-7> (дата звернення: 21.10.2023).
3. Аванесян Г., Камуз М. Теоретичні засади визначення цивільної правосуб'єктності. *Правові, економічні та соціокультурні засади регулювання суспільних відносин: сучасні реалії та виклики часу*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Полтава, 10 грудня 2019 р. Полтава, 2019. С. 8–10.
4. Авер'янов В., Фіночко Ф., Александрова Я. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник. Київ : Юридична думка, 2007. Т. 1 : Загальна частина. 592 с.
5. Аветисян М. Деякі питання організаційно-правових форм підприємництва та організаційно-правових форм некомерційного господарювання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. №2. С. 87–90. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2019/24.pdf (дата звернення: 20.02.2023).
6. Адміністративне право : навчальний посібник для здобувачів вищої освіти; Ю. Битяк та ін. 6-те вид. Харків : Право, 2021. 196 с.
7. Адміністративне право України. Повний курс: підручник; за ред. В. Галунька, О. Правоторової. 4-е вид. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 656 с.
8. Адміністративне право України. Т.1. Загальне адміністративне право / В. Галунько та ін.; ред. В. Галунько. Херсон: Грінь Д.С., 2015. 272 с.
9. Акіменко Ю. Юридична особа в римському праві: генеза. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. № 31. С. 136–140. URL: <http://www.apdp.in.ua/v31/28.pdf> (дата звернення: 20.06.2023)

10. Андріюк В. Принципи юридичного прогнозування: деякі методологічні проблеми. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2008. № 20. С. 3–12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvchzu_2008_20_1 (дата звернення: 28.07.2023).

11. Апаров А., Онищенко О. Юридична природа поняття господарського договору: огляд наукових і нормативних підходів. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 10. С. 42–46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2016_10_9 (дата звернення: 04.07.2023).

12. Артеменко Р. Місце та роль ознаки майнової відокремленості підприємницького товариства в теоріях про сутність юридичної особи. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2(97). С. 94–105. URL: <https://doi.org/10.32631/v.2022.2.08>. (дата звернення: 31.07.2023).

13. Артикуленко О. Окремі питання правоздатності юридичних осіб у цивільному праві України. *Проблеми цивільного права та процесу* : матеріали Науково-практичної конференції присвячено світлій пам'яті О.А. Пушкіна., м. Харків, 25 травня 2018 р. Харків, 2018. С. 309–311. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/25_05_2018/pdf/100.pdf. (дата звернення: 31.08.2023).

14. Артикуленко О. Правосуб'єктність юридичної особи: сучасні виклики та невирішені питання. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 6. С. 238–242. URL: <http://www.pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/6/44.pdf> (дата звернення: 31.08.2023).

15. Бабій М. Генеза ідеї свободи релігійної совісті в добу Середньовіччя. *Релігійна свобода*. 2021. № 25. С. 10–20. URL: <https://doi.org/10.32420/rs.2020.25.2165> (дата звернення: 28.07.2023).

16. Бабченко І., Людвіг-Коломієць Є. Історичні передумови появи корпорацій та корпоративних правовідносин у країнах Європи. *Інноваційні наукові дослідження : теорія, методологія, практика*: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 28–29 лютого 2020 р. Київ, 2020. С. 131–134. URL:

<https://novaosvita.com/wp-content/uploads/2020/03/InnTheoryMethPract-Kyiv-Feb2020.pdf#page=131> (дата звернення: 24.08.2023).

17. Баб'юк М. Основні теорії юридичних осіб та їх вплив на розвиток вищих навчальних закладів. *Eurasian Academic Research Journal*. 2018. № 6 (24). С. 37–45. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/jnn_2013_3_6.pdf (дата звернення: 21.08.2023).

18. Басов А. Поняття «обмеження» як юридична категорія : теоретичний та правовий аспект. *Адміністративне право і процес*. 2013. № 1 (3). С. 27–33. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apip_2013_1_6 (дата звернення: 21.07.2023).

19. Бахчагулян М., Коваль Т. Роль середньовічних університетів у рецепції римського права. *Актуальні проблеми природничих і гуманітарних наук у дослідженнях молодих учених «Родзинка – 2019»* : матеріали XXI Всеукраїнської наукової конференції молодих учених, м. Черкаси, 19 квітень 2019 р. Черкаси, 2019. С. 15–17. URL: <https://eprints.cdu.edu.ua/3166/> (дата звернення: 21.07.2023).

20. Бикова Я. А. Історичний підхід у сучасних процесах пізнання права. *Актуальні проблеми політики*. 2012. № 44. С. 95–102. URL: <http://hdl.handle.net/11300/1546> (дата звернення: 21.07.2023).

21. Бібік О. Фікції у правовому регулюванні : історичний аналіз. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2019. Т. 1. № 42. С. 15–18. URL: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2019.42-1.4> (дата звернення: 21.09.2023).

22. Білозьоров Є. Методологічний підхід як інструмент пізнання права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2021. № 90. С. 32–37. URL: <https://doi.org/10.32837/apdp.v0i90.3204> (дата звернення: 28.07.2023).

23. Білоха А. Щодо поняття трудового договору як підстави виникнення трудових правовідносин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2023. Т. 3. № 75. С. 7–12. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.3.1> (дата звернення: 06.07.2023).

24. Болгар О. Інститут державної реєстрації як об'єкт адміністративно-правового регулювання. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2021. Т. 1. № 54. С. 30–33. URL : <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2021.54.1.7> (дата звернення: 16.03.2024).
25. Бондар О. Трудовий договір як підстава виникнення трудових правовідносин в Україні та Канаді: порівняльний аналіз. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 248–252. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/35803> (дата звернення: 30.11.2023).
26. Бондар Т., Дзера О., Кузнєцова Н. та ін. Договірне право України. Загальна частина. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 896 с.
27. Бондаренко В. Правосуб'єктність громадських об'єднань. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2015. Т. 1. № 5–1 (15). С. 9–13. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2015/5/part_1/2.pdf (дата звернення: 30.11.2024).
28. Борисова В. Теорії сутності юридичної особи: історія і сучасність. *Вісник Академії правових наук України*. 2001. № 4 (27). С. 117–130. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/4616> (дата звернення: 02.11.2023).
29. Брунець В., Заярна Н. Розвиток транснаціональних корпорацій в умовах глобалізаційної економіки. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2009. № 12. С. 197–202. URL: https://nv.nltu.edu.ua/Archive/2009/19_2/197_Zajarna_19_2.pdf (дата звернення: 02.11.2024)
30. Буга Г. Кредитна спілка на ринку фінансових послуг України : поняття і правове регулювання. *Юридичний вісник*. 2021. № 5. С. 46–54. URL: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i5.2245> (дата звернення: 23.02.2024).
31. Буряк Я. Правова природа правоздатності юридичної особи. *Європейські перспективи*. 2018. № 2. С. 31–37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2018_2_7 (дата звернення: 04.11.2024).
32. Вавженчук С. Трудова охороноздатність як складник трудової правосуб'єктності. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 7. С. 115–121. URL: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.7.19> (дата звернення: 30.11.2023).

33. Великанова М.М. Ризик та його розподіл у римському праві. *Право і суспільство*. 2018. № 6. С. 52–57. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2018/6_2018/part_1/11.pdf (дата звернення: 30.11.2023).
34. Великанова М. М. Обмеження свободи договору: оновлення приватноправового регулювання. *Нове українське право*. 2024. Вип. 2. С. 7–13. URL: <https://doi.org/10.51989/NUL.2024.2.1> (дата звернення: 30.11.2024).
35. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
36. Верланов С. Економічні і соціальні права людини: європейські стандарти та їх впровадження в юридичну практику України (загальнотеоретичне дослідження): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 Львів, 2008. 16 с.
37. Виконавча влада і адміністративне право; за заг. ред. В.Б. Авер'янова. К.: Видавничий Дім «Ін-Юре», 2002. 668 с.
38. Віхров О. Недоговірні організаційно-господарські зобов'язання та їх види. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 2. С. 141–149. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/varpu_2011_2_15 (дата звернення: 30.11.2024).
39. Воронюк О. Генезис уявлень про юридичну особу як суб'єкта права. *Університетські наукові записки*. 2008. № 2. С. 70–78. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2008_2_15 (дата звернення: 20.07.2023).
40. Габріадзе М. Особливості цивільноправового регулювання спільної діяльності. *Право і суспільство*. 2020. № 3. С. 62–67. URL: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.3.9> (дата звернення: 14.05.2024).
41. Гаврилішин А., Козирєва В. Законодавство України про третейські суди: основні закономірності та перспективи розвитку. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2016. № 1. С. 134–130. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2016_1_23 (дата звернення: 05.02.2024).
42. Гарагонич О. Господарська правосуб'єктність акціонерних товариств : проблеми теорії і практики : монографія. Київ: Ін-т екон.-прав. дослідж., 2019. 406 с.

43. Гедіков В. Сучасні підходи до розуміння категорії «правосуб'єктність». *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. 2023, № 39. Р. 4–7. URL: DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5682/2023/39/01> (дата звернення: 05.02.2024).
44. Гелецька І. Окремі питання цивільної правосуб'єктності непідприємницьких товариств. *Scientific discoveries: projects, strategies and development*. 2019. URL: <https://doi.org/10.36074/25.10.2019.v3.06> (дата звернення: 23.02.2023).
45. Гнатів О. Юридичні особи публічного права: підходи до розуміння. *Law. State. Technology*. 2022. № 1. С. 39–45. URL: <https://doi.org/10.32782/lst/2022-1-6> (дата звернення: 28.11.2023).
46. Господарське право: підручник у 2 ч. / В. Опришко та ін. ; ред.: В. Опришко, Н. Хатнюк. Київ : КНЕУ, 2011. Ч. 1. 507 с.
47. Господарський кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV: станом на 31 березня 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 16.05.2023).
48. Горбаль Н., Романишин С. Система управління конкурентоспроможністю підприємства. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2010. № 20(12). С. 112–117. URL: https://nv.nltu.edu.ua/Archive/2010/20_12/112_Gor.pdf (дата звернення: 02.01.2024).
49. Грудницька С. Господарська правосуб'єктність: проблема визначення сутності та поняття. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 9. С. 65–69. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/13192> (дата звернення: 28.11.2023)
50. Грудницька С. Щодо питання про напрями розвитку законодавства про об'єднання. *Право України*. 1998. № 11. С. 40–42.
51. Грудницька С., Рущинська Т. Проблеми розвитку законодавства України про громадські організації: господарсько-правовий аналіз. *Форум права*. 2014. № 4. С. 99–106. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2014_4_20 (дата звернення 06.06.2024).

52. Грудницька С. Філії і партнерства як підприємства без прав юридичної особи. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. Луганськ, 2010. № 18. С. 136–144. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/13758/1/Hrudnytska_136-144.pdf (дата звернення 06.06.2024).

53. Гулак Л. Класифікація адміністративних договорів у сфері підприємницької діяльності. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2021. № 30, С. 91–96. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.5801333> (дата звернення: 16.05.2023).

54. Гуцуляк В. Договір про спільну діяльність як дієвий інструмент післявоєнної відбудови та відновлення об'єктів інфраструктури України. *Нове українське право*. 2022. № 2. С. 36–43. URL: <https://doi.org/10.51989/nul.2022.2.5> (дата звернення: 13.05.2023).

55. Данелія О. Концепція юридичної особи в контексті європейського права. *Studii Juridice Universitare*. 2016. № 3–4 (35–36). С. 205–216. URL: https://ibn.idsi.md/vizualizare_articol/61542 (дата звернення: 13.05.2023).

56. Делінський О. Міжнародна правосуб'єктність транснаціональних корпорацій. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. № 25. С. 566–574. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2005_25_130 (дата звернення: 13.05.2023).

57. Делія Ю. Методологія та принципи дослідження проблем правотворчості суб'єктів місцевого самоврядування в Україні. *Держава і право*. 2012. № 56. С. 156–161. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/64328> (дата звернення: 11.06.2023).

58. Дем'янчик Ю. Концепція адміністративної процесуальної правосуб'єктності. *Правова інформатика*. 2014. №1 (41). С. 96–101. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pinform_2014_1_15 (дата звернення: 11.06.2023).

59. Демідова М. Правосуб'єктність як складова правового статусу суб'єктів публічного адміністрування: теоретичний аспект. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. № 1 (16). Т. 2. С. 90–93 URL: http://pjuv.nuoua.od.ua/v1-2_2017/v1-2_2017.pdf (дата звернення: 11.09.2023).

60. Дерев'янко Б. Правове положення об'єднань підприємств та їх учасників: розвиток нормативних положень глави 12 Господарського кодексу України у світлі євроінтеграції. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2014. № 3–4. С. 194–201. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2014_3-4_26 (дата звернення: 11.09.2023).
61. Добровольська Н. Щодо контролюючого характеру вертикальних відносин у сфері господарювання. *Правове життя сучасної України* : матеріали Міжнародної наукової конференції професорсько-викладацького та аспірантського складу. Одеса, 16–17 травня 2014 р., Одеса: Фенікс. С. 440–442.
62. Добровольська Н. Адміністративний договір: осмислення нормативної дефініції. *Правова позиція*. 2020. № 3. С. 28–34. URL: <https://doi.org/10.32836/2521-6473.2020-3.5> (дата звернення: 16.05.2024).
63. Доброход І. Позадовірня відповідальність колективних суб'єктів за римським правом. *Правова держава*. 2010. № 12. С. 61–64. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prav_2010_12_9. (дата звернення: 20.07.2024).
64. Донченко О., Грекул-Ковалик Т. Правосуб'єктність як формальна властивість суб'єкта права. *Юридичний вісник*. 2022. № 2. С. 131–138. URL: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i2.2331> (дата звернення: 03.11.2023).
65. Дорошенко Д. Цивільна правосуб'єктність юридичної особи. *Scientific Collection «InterConf»* : Proceedings of the 3 th International Scientific and Practical Conference «Scientific Community : Interdisciplinary Research», Hamburg, 16 March 2021, Hamburg, 2021. С. 262–265. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/interconf/article/view/10305> (дата звернення: 03.11.2024).
66. Жеков Д. Поняття реорганізації юридичної особи: законодавчий та доктринальний підходи. *Часопис цивілістики*. 2014. № 17. С. 41–45. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/8159> (дата звернення: 17.12.2023).
67. Жорнокуй Ю. Римське право про юридичну особу: pro et contra. *Право і безпека*. 2022. Т. 86, № 3. С. 81–91. URL: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.3.07> (дата звернення: 17.07.2023).

68. Жорнокуй Ю. Правосуб'єктність систем штучного інтелекту : сучасний стан і перспективи. *Проблеми цивільного права та процесу: тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. 99-й річниці від дня народження О.А. Пушкіна*, м. Вінниця, 24 трав. 2024 р. м. Вінниця. С. 28–33.

69. Жук Н. Щодо морально-правових підвалин громадянського суспільства в політико-правових ученнях філософів Давнього Сходу та Античності. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Право*. 2011. № 10. С. 48–52. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi45/0035162.pdf> (дата звернення: 17.07.2024).

70. Загальна теорія держави і права / В. Цвік та ін.; ред.: В. Цвік, О. Петришина. Харків: Право, 2011. 584 с.

71. Зайчук О., Оніщенко Н., та ін. Теорія держави і права. Академічний курс. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 688 с.

72. Зелевський С. Правосуб'єктність штучного інтелекту в сфері права інтелектуальної власності : цивільно-правові проблеми. *ΛΟΓΟΣ. ONLINE*. 2020. № 16. URL: <https://www.ukrlogos.in.ua/10.11232-2663-4139.16.51.html>. (дата звернення: 16.05.2023).

73. Зима О. Про адміністративний договір: сучасні проблеми правового регулювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2019. Т. 58, № 2. С. 27–31. URL: <https://doi.org/10.32782/2307-3322.58-2.5> (дата звернення: 16.05.2023).

74. Зозуляк О. І. Обмеження дієздатності юридичної особи. *Приватне право і підприємництво*. 2009. № 8. С. 61–64. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SBORNIKI_2010/PPP_8_2009/Zozulyak.pdf (дата звернення: 17.07.2023).

75. Зубрицька О. Адміністративна правоздатність як елемент адміністративної правосуб'єктності індивідуальних суб'єктів адміністративного права. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2015. № 3 (41). С. 99–104. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Visnyk_Natsionalnoi_akademii_prokuratury_Ukra/2015_N3_41.pdf (дата звернення: 17.07.2023).

76. Івакін О. Об'єктивність як неодмінний принцип пізнання. *Актуальні проблеми держави і права*. 2006. № 29. С. 99–102. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2006_29_22 (дата звернення: 17.07.2023).

77. Ілларіонов О. Організаційно-господарські правовідносини в контексті виконання положень угоди про асоціацію з Європейським Союзом. *Юридичний бюлетень*. 2016. № 2. С. 34–43. URL: http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2016/2_2016/2_2016.pdf (дата звернення: 17.07.2023).

78. Ільницька Н. Проблеми класифікації юридичних осіб за законодавством України. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 9 (283). С. 5–10. URL: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.9.01> (дата звернення: 23.02.2023).

79. Кагановська Т. Організаційно-правові форми адміністративної правосуб'єктності юридичних осіб публічного права. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія : Право*. 2015. № 20. С. 7–12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIPR_2015_20_3 (дата звернення: 17.07.2023).

80. Калюжна С. Суб'єкт права у загальній правовій системі України: теоретичний вимір. *Legal science, legislation and law enforcement practice: regularities and development trends*. 2020. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-92-1-57> (дата звернення: 17.07.2023).

81. Калюжний Р., Шапенко Л. Місце та значення юридичних фікцій в системі сучасних засобів юридичної техніки. *Наукові праці Національного авіаційного університету*. Серія : Юридичний вісник. 2023. Т. 1, № 66. С. 24–31. URL: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.66.17413> (дата звернення: 21.07.2023).

82. Каменська Н. Суб'єкти адміністративного права: аналітичні роздуми до дискусії. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 5. С. 68–71. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2014/19.pdf (дата звернення: 17.07.2024).

83. Кацюба К. Цивільна дієздатність непідприємницьких товариств. *Теорія і практика правознавства*. 2014. 2 (6). 15. URL: <https://doi.org/10.21564/2225-6555.2014.2.63299> (дата звернення: 20.02.2023).

84. Кацюба К., Дорошенко Р., Шанталій К. Проблемні аспекти створення об'єднання співвласників багатоквартирних будинків. *Юридичний науковий*

електронний журнал. 2020. №. 7. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-7/24> (дата звернення: 16.03.2023).

85. Качур В. До визначення поняття «правосуб'єктність» у теорії права. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. Серія : Право. 2014. №. 197(3). С. 24–30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnuau_prav_2014_197%283%29__5 (дата звернення: 31.07.2023)

86. Клемпарський М. Працівник і роботодавець як ключові суб'єкти трудового права. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2018. № 1. (35). С. 40–46. URL: <https://journals.snu.edu.ua/index.php/app/article/view/257> (дата звернення: 10.08.2023).

87. Кметик-Подубінська Х. Правове моделювання як метод сучасних конституційно-правових досліджень. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 7. С. 211–215. URL: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.7.36> (дата звернення: 10.08.2023).

88. Кобзар А. Концепція юридичної особи в англійському праві. *Наукові записки НаУКМА*. 2006. № 53. С. 114–117. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/7142> (дата звернення: 05.02.2024).

89. Ковалів М. Форми діяльності громадських об'єднань в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : Юридичні науки. 2016. № 845. С. 89–93. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2016_845_15 (дата звернення: 10.08.2023).

90. Коваль І. Правосвідомість особи як критерій визначення її правового менталітету. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : Юридичні науки. 2015. № 825. С. 155–161. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2015_825_27 (дата звернення: 12.08.2023).

91. Коверзнєв М., Коверзнєва Г. Правовий аспект реорганізації юридичних осіб. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 6. С. 29–31. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/6/7.pdf> (дата звернення: 17.03.2023).

92. Кодекс адміністративного судочинства України: Кодекс України від 06.07.2005 р. № 2747-IV: станом на 1 квітня 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 03.04.2023).

93. Кодекс законів про працю України : Кодекс України від 10.12.1971 р. № 322-VIII : станом на 1 жовтня 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 30.11.2023).

94. Кодекс України з питань банкрутства від 18.10.2018 № 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#n456>.

95. Козловська Л. Правосуб'єктність у механізмі здійснення і захисту спадкових прав. *Приватне право і підприємництво*. 2015. №. 14. С. 73–77. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppip_2015_14_20 (дата звернення: 03.11.2023).

96. Козуб І., Боднарук М. Основи римського цивільного права: навчальний посібник Чернівці : Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича, 2020. 488 с.

97. Козуб І., Боднарук М. Щодо трудової правосуб'єктності роботодавця. *Право і суспільство*. 2021. № 2. С. 73–78. URL: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.2.11> (дата звернення: 28.11.2024).

98. Колпаков В. Адміністративно-правові відносини: поняття та види. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2013. № 1. С. 101–104. URL: http://lsei.org.ua/1_2013/ukr/Kolpakov.pdf (дата звернення: 23.11.2024).

99. Коморний О. Договір як юридична конструкція. *Теорія і практика правознавства*. 2016. Т. 2. № 6. С. 1–9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_2_8 (дата звернення: 06.06.2024).

100. Копиленко О., Мурашин Г. Правове моделювання як ефективний засіб нормативно-правової уніфікації у правотворчості. *Університетські наукові записки*. 2005. № 1–2. С. 24–31. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2005_1-2_5 (дата звернення: 10.08.2023).

101. Копча В. Методологія дослідження правового явища: поняття, структура, інструментарій. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 1. С.

54–58. URL: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.1.2020.08> (дата звернення: 28.07.2023).

102. Коструба А. Інтегративна теорія сутності юридичної особи. *Актуальні проблеми приватного права* : матеріали Науково-практичної конференції, присвяченої 96-й річниці з дня народження доктора юридичних наук, професора, члена-кореспондента АН УРСР В. П. Маслова, м. Харків, 14 лютого 2018 р. Харків, 2018. С. 60–62. URL: <https://hal.science/hal-02523450/> (дата звернення: 28.09.2023).

103. Коструба А. Природа alter корпоративних юридичних відносин. *Римське право і сучасність: цивільне право в умовах війни* : матеріали Всеукраїнської наукової конференції. м. Одеса, 24 травня 2022 р. Одеса, 2022. С. 44–47. URL: <http://lib.pnu.edu.ua:8080/handle/123456789/12866> (дата звернення: 20.07.2023)

104. Косяченко К. Правосуб'єктність як передумова фінансово-правового статусу бюджетних установ. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 11. С. 152–156. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/11/33.pdf> (дата звернення: 28.11.2023).

105. Кочин В. Правова сутність юридичної особи. *Юридична Україна*. 2013. № 5. С.43–48. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2013_5_9 (дата звернення: 28.12.2023).

106. Кравчук В. Поняття конституційної правосуб'єктності. *Історико-правовий часопис*. 2013. № 2. С. 71–74. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/1849> (дата звернення: 25.09.2023).

107. Кравчук С. Господарське право України: Навчальний посібник. Київ : Кондор, 2007. 264 с.

108. Крестовська Н., Матвеева Л., Тицька Я. Теорія держави і права : навчальний посібник. Одеса : Міжнародний гуманітарний університет, 2021. 193 с.

109. Кулиняк І. Характеристика організаційно-правових норм об'єднань підприємств. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2010. № 2012. С. 199–205.

110. Лазор Л. Правове регулювання правосуб'єктності у сфері трудового права в ринкових умовах. *Право України*. 2010. № 12. С. 108–114.

111. Луцький А. Загальнонаукові та конкретно наукові методи пізнання правової ідеології *Наше право*. 2014. № 2. С. 189–193. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nashp_2014_2_34 (дата звернення: 31.07.2023).

112. Максименко О. Особливості суб'єктів адміністративних правовідносин в теорії адміністративного права. *Правова політика України: історія та сучасність* : матеріали I Всеукраїнської науково-практичного семінару, м. Житомир, 8 жовтня 2020 р. Житомир, 2020. С. 67–70. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/12/pravova-polityka.pdf> (дата звернення: 31.07.2024).

113. Малишко В., Бородін Є. Поняття господарського договору: доктринальний аспект. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2014. № 2 (31). С. 115–118. URL: <http://er.nau.edu.ua/handle/NAU/18349> (дата звернення: 04.07.2023).

114. Мацелик Т. Адміністративна правосуб'єктність як онтологічна здатність особи бути суб'єктом адміністративного права. *Науковий вісник Чернівецького університету. Серія: Правознавство*. 2011. № 597. С. 90–94.

115. Машковська Л. Проблеми погодження господарського та податкового законодавства у сфері некомерційного господарювання. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. № 58. С. 470–477. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2011_58_74 (дата звернення: 20.02.2023).

116. Мельник О. О. Корпоративне право України : навчально-практичний посібник зі зразками документів Київ : ФОП Мельник О.О., 2008. 368 с.

117. Мельник Я. Оплата праці : правовий аспект. *Юридичний вісник*. 2021. № 6. С. 303–308. URL: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i6.2060> (дата звернення: 30.11.2023).

118. Мельничук О. Класичні принципи у методології юриспруденції. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 19 травня 2023 р. Одеса, 2023. С. 47–50. URL: <https://hdl.handle.net/11300/25982> (дата звернення: 31.07.2023).

119. Миронюк С. Особливості визначення цивільної правоздатності та дієздатності юридичних осіб. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 4. С. 172–179. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2015_4_24 (дата звернення: 14.11.2023).

120. Михайленко М. Інституційно-правове регулювання державного санітарно-епідеміологічного нагляду у сфері санітарного та епідемічного благополуччя населення. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія : Публічне управління та адміністрування*. 2022. № 6. С. 126–132. URL: <https://doi.org/10.32782/tnu-2663-6468/2022.6/19> (дата звернення: 12.07.2023).

121. Міжнародно правові засади забезпечення газової безпеки у європейському союзі / Л. Дешко та ін. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2020. № 2. С. 186–190. URL: http://apnl.dnu.in.ua/2_2020/2_2020.pdf. (дата звернення: 12.07.2023)

122. Мілаш В. Перспективи модернізації договірних правовідносин у сфері господарювання : монографія. Харків : ХНУМГ. 2014. 227 с.

123. Мозолук-Боднар Л. Становлення та розвиток учень про сутність юридичної особи у правовій доктрині. *Приватне та публічне право*. 2020. № 1. С. 13–17. URL: http://pp-law.in.ua/archive/1_2020/5.pdf (дата звернення: 31.07.2023).

124. Мхітарян А. Правосуб'єктність національних меншин як суб'єктів конституційного права. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2. С. 194–197 URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/2/38.pdf> (дата звернення: 03.11.2023).

125. Невзоров І. Генеза та розвиток уявлень про природу «правової фікції» у вітчизняній та світовій юриспруденції. *Юридичний вісник*. 2021. № 6. С. 19–30. URL: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i6.2025> (дата звернення: 21.07.2023).

126. Нечитайло Т., Луць В. Поняття цивільної правосуб'єктності та її елементів. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2015. №. 39. С. 166–174. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvchzu_2015_39_17 (дата звернення: 03.11.2023).

127. Новохацька М. Юридичні аспекти припинення суб'єктів господарювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Т. 2, № 37. С. 69–73. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/12185> (дата звернення: 31.07.2023).

128. Оборотов Ю. Аспекти розгортання методології юриспруденції. *Право України*. 2014. № 1. С. 33–39. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/Zurnal_2014/pravo_ukr_1_2014.pdf (дата звернення: 31.07.2023).

129. Овечкіна О. Правове регулювання колізійних питань статусу юридичних осіб у ФРН, Великій Британії та Україні : Дис. ... д-ра філософії (081 Право). Київ, 2021. 261 с.

130. Оніщик Ю. До питання про момент виникнення, зміни та припинення податкової правосуб'єктності організації – платника податку. *Адвокат*. 2009. № 1 (100). С. 16–19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/adv_2009_1_2 (дата звернення: 31.07.2023).

131. Опанасюк, Н., Охріменко, А., Попович С. Правове регулювання туристичної діяльності в контексті реформування законодавства України про туризм. *ScienceRise: Juridical Science*. 2021. №3 (17). С. 9–17. URL: <https://doi.org/10.15587/2523-4153.2021.238875> (дата звернення: 07.07.2023)

132. Опришко Д. Корпорація як різновид договірних об'єднань підприємств. *Юридична Україна*. 2013. № 4. С. 45–50. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/urykr_2013_4_11.pdf (дата звернення: 31.07.2023).

133. Оржинська Е. Використання загальнонаукових методів у слідчій практиці. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 2. С. 272–276. URL: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.2.48> (дата звернення: 31.07.2023).

134. Остапенко Л. Проблемні питання цивільної правосуб'єктності юридичних осіб: теоретичний аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 210–213. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-11/51> (дата звернення: 15.11.2023).

135. Павліченко Є., Голинська М. Становлення порівняльного правознавства та порівняльно-правової методології. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 1 (66). С. 18–24. URL: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-66-1-18-24> (дата звернення: 31.07.2023).

136. Парасюк В., Парасюк М. Особливості правосуб'єктності юридичної особи. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2018. № 2. С. 139–145. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2401/1/%D0%9F%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%81%D1%8E%D0%BA.pdf> (дата звернення: 31.07.2023).

137. Паращевіна О. Співвідношення понять «юридична особа» та «колективний суб'єкт права» в контексті обґрунтування категорії «складовий колективний суб'єкт права». *Актуальні проблеми політики*. 2011. Вип. 43. С. 210–218. URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/43_2011/29.pdf (дата звернення: 31.07.2023).

138. Парпан, У., Ільчишин, Н. Правосуб'єктність як передумова участі особи в адміністративному процесі. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2018. № 19. С. 221–226. URL: <https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/78> (дата звернення: 03.11.2023)

139. Пасека О. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльно-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2010. 235 с.

140. Піддубна В. Правове становище публічних суб'єктів в Римі. *Актуальні проблеми приватного права: матеріали XVII Науково-практичної конференції*, м. Харків, 22 лютого 2019 р. Харків, 2019. С. 191–195. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SBORNIKI_2019/Tezu_Maslov_2019.pdf (дата звернення: 31.07.2023).

141. Піддубна В. Юридичні особи в романо-германській та англо-американській правовій системах. *Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав: матеріали «круглого столу», присвячені пам'яті проф. Чингізх. Нуфатов. Азім.*, м. Харків, 18 грудня 2015 р. Харків, 2016. С. 156–161. URL:

<https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/10059/1/Piddubna.pdf> (дата звернення: 31.07.2023).

142. Піддубний О. До питання про розмежування цивільних і господарських договорів і його вплив на інші види договорів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. № 2 (31). С. 48–51. URL: [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2\(31\).563](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(31).563) (дата звернення: 04.07.2023).

143. Пленюк М. Цивільно-правовий договір як підстава виникнення зобов'язань : нотатки до наукової дискусії. *Приватне право і підприємництво*. 2016. № 1. С. 102–107. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppip_2016_15_27 (дата звернення: 17.02.2023).

144. Плетенюк Д. Договір як основний юридичний факт – підстава виникнення цивільно-правових зобов'язань. *Актуальні проблеми приватного права: договір як правова форма регулювання приватних відносин* : матеріали Науково-практичної конференції, присвяченої 95-й річниці з дня народження д-ра юридичних наук професора, члена-кореспондента АН УРСР В. П. Маслова, м. Харків, 17 лютого 2017 р. Харків, 2017. С. 160–163. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SBORNIKI_2017/MASLOV_2017.pdf (дата звернення: 31.07.2023).

145. Податковий кодекс України: Кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI: станом на 28 жовтня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 19.02.2023).

146. Подрез О., Мезеря О. Інститут представництва за римським правом та цивільним правом України. *Римське право і сучасність. Кодифікація та рекодифікація цивільного законодавства в Україні* : досвід і перспективи: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 25 червня 2021 р. Одеса, 2021. С. 100–103. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2ff95f0b-7746-4a03-8c74-3f919b52de92/content> (дата звернення: 31.07.2023).

147. Полюхович Д. Адміністративний договір як форма адміністративно-правового регулювання відносин у сфері альтернативної енергетики. *Актуальні*

проблеми держави і права : збірник наукових праць. 2021. № 91. С. 164–173. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/15630> (дата звернення: 19.02.2023).

148. Попадинець Г. Правовий статус неприбуткових організацій у господарській діяльності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2016. № 855. С. 458–463. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2016_855_72 (дата звернення: 31.07.2023).

149. Постанова Верховного Суду від 15 квітня 2020 року у справі № 806/1285/16. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/88814667>. (дата звернення: 30.03.2024).

150. Постанова Верховного Суду від 20 липня 2022 року у справі № 826/4889/18. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/105358798>. (дата звернення: 30.03.2024).

151. Постанова Верховного Суду від 30 квітня 2024 року у справі № 160/6248/19. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/118875748>. (дата звернення: 30.08.2024).

152. Постанова Верховного Суду від 14 вересня 2020 року у справі № 291/1009/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91786723> (дата звернення: 30.03.2023).

153. Пригара Л., Ступник Я. Господарський договір як правова форма господарських зв'язків. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Право*. 2012. Т. 2, № 19. С. 211–215. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/14433> (дата звернення: 04.07.2023).

154. Прилуцький Р. Основні теорії юридичної особи та їх вплив на розвиток організаційних форм суб'єктів господарювання. *Юридична наука*. 2013. № 2. С. 35–49. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2013_3_6 (дата звернення: 23.03.2023).

155. Про акціонерні товариства : Закон України від 27.07.2022 р. № 2465-IX: станом на 1 січня 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20#Text> (дата звернення: 17.03.2023).

156. Про асоціації органів місцевого самоврядування : Закон України від 16.04.2009 № 1275-VI : станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1275-17#Text> (дата звернення: 06.02.2024).

157. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 № 2121-III : станом на 15 лист. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text> (дата звернення: 16.11.2025).

158. Про благодійну діяльність та благодійні організації: Закон України від 05.07.2012 р. № 5073-VI : станом на 11 грудня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text> (дата звернення: 30.03.2023).

159. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16.07.1999 № 996-XIV : станом на 3 верес. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text> (дата звернення: 12.11.2024).

160. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 : станом на 7 листоп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 11.11.2024).

161. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII: станом на 28 трав. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 11.07.2023).

162. Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення освітньої діяльності у сфері вищої освіти : Закон України від 18.12.2019 № 392-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392-20#Text> (дата звернення: 06.02.2024).

163. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо форми створення банків та розміру статутного капіталу: Закон України від 14.09.2006 р. № 133-V : станом на 04 жовтня 2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/133-16/ed20061004#Text> (дата звернення: 21.03.2023).

164. Про врегулювання питань щодо забезпечення захисту майнових прав селян у процесі реформування аграрного сектору економіки : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2001 р. № 177 : станом на 22 трав. 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/177-2001-п#Text> (дата звернення: 17.03.2023).

165. Про господарські товариства : Закон України від 19.09.1991 р. № 1576-XII: станом на 3 липня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-12#Text> (дата звернення: 16.03.2023).

166. Про громадські об'єднання : Закон України від 22.03.2012 р. №4572-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text> (дата звернення: 19.02.2023).

167. Про державно-приватне партнерство : Закон України від 01.07.2010 № 2404-VI : станом на 03 верес. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17#Text> (дата звернення: 06.02.2024).

168. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань : Закон України від 15.05.2003 № 755-IV : станом на 23 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text> (дата звернення: 30.01.2025).

169. Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з корпоративних правовідносин: Постанова Вищого господарського суду України від 25.02.2016 р. № 4 : станом на 14 липня 2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004600-16#Text> (дата звернення: 15.05.2023).

170. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення: Закон України від 24.02.1994 р. № 4004-XII : станом на 20 листопада 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4004-12#Text> (дата звернення: 12.07.2023).

171. Про затвердження Положення про ліцензування та реєстрацію надавачів фінансових послуг та умови провадження ними діяльності з надання фінансових послуг : Постанова Національного банку України від 24.12.2021 р. № 153: станом на 1 січня 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0153500-21#Text> (дата звернення: 14.07.2023).

172. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11.01.2001 № 2210-III : станом на 16 трав. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text> (дата звернення: 06.07.2024).

173. Про інститути спільного інвестування: Закон України від 05.07.2012 р. № 5080-V I: станом на 1 січня 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5080-17#Text> (дата звернення: 16.03.2023).

174. Про кооперацію в СРСР : Закон Органів влади СРСР від 26.05.1988 р. № 8998-11 : станом на 7 травня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v8998400-88#Text> (дата звернення: 02.11.2023).

175. Про кооперацію : Закон України від 10.07.2003 № 1087-IV : станом на 1 січ. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1087-15#Text> (дата звернення: 06.02.2024).

176. Про кредитні спілки : Закон України від 20.12.2001 р. №2908-III : станом на 17 серпня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2908-14#Text> (дата звернення: 20.02.2023).

177. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 02.03.2015 р. № 222-VIII : станом на 14 жовтня 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text> (дата звернення: 14.11.2023).

178. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV : станом на 23 груд. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text> (дата звернення: 06.02.2024).

179. Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України від 09.07.2003 р. № 1057-IV : станом на 1 липня 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15#Text> (дата звернення: 22.11.2023).

180. Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку : Закон України від 29.11.2001 р. № 2866-III : станом на 3 серпня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-14#Text> (дата звернення: 16.03.2023).

181. Про особливості управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі : Закон України від 16.06.2011 № 3531-VI : станом на 5 серп. 2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3531-17#Text> (дата звернення: 06.02.2024).

182. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII : станом на 9 липня 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 13.07.2023).

183. Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи : Закон України від 27.02.1991 р. № 791а-XII

: станом на 16 червня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/791a-12#Text> (дата звернення: 12.07.2023).

184. Про санкції: Закон України від 14.08.2014 р. № 1644-VII : станом на 22 червня 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text> (дата звернення: 13.07.2023).

185. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23.04.1991 р. №987-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> (дата звернення: 20.02.2023).

186. Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні : Закон України від 15.07.2021 р. № 1667-IX : станом на 1 січня 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text> (дата звернення: 30.11.2023).

187. Про страхування : Закон України від 07.03.1996 р. № 85/96-ВР : станом на 6 травня 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-вр#Text> (дата звернення: 22.11.2023).

188. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text>. (дата звернення: 22.11.2023)

189. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю : Закон України від 06.02.2018 р. № 2275-VIII : станом на 1 січня 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19#Text> (дата звернення: 16.03.2023).

190. Про третейські суди : Закон України від 11.05.2004 р. № 1701-IV : станом на 15 грудня 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1701-15#Text> (дата звернення: 13.05.2023).

191. Про туризм : Закон України від 15.09.1995 р. № 324/95-ВР : станом на 1 квітня 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-вр#Text> (дата звернення: 17.07.2023).

192. Про холдингові компанії в Україні : Закон України від 15.03.2006 № 3528-IV : станом на 27 квіт. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3528-15#Text> (дата звернення: 07.10.2024).

193. Рабінович П. Основи загальної теорії права та держави. Київ: Атіка, 2001. 176 с.

194. Радутний О. Штучний інтелект як суб'єкт злочину. *Інформація і право*. 2017. № 4 (23). С. 106–115. URL: <http://il.ippi.org.ua/article/view/273130> (дата звернення: 19.02.2023).

195. Решота В. Адміністративні договори в системі адміністративного права України. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2018. Т. 29 (68), № 4. С. 126–130. URL: http://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/4_2018/23.pdf (дата звернення: 04.04.2023).

196. Ромась М. Держава як учасник цивільних правовідносин крізь призму римського права. *Римське право у світлі сучасної методології гуманітарного знання* : збірник тез Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. м. Хмельницький, 29 травня 2020 р. Хмельницький, 2020. С. 102–104. URL: https://old.univer.km.ua/doc/zbirniki/Zbirnik_tez_Rimske_pravo_v_svitli_suchasnoi_metodologii_gumanitarnogo_znannya_2020.pdf(дата звернення: 19.02.2023).

197. Руденко М. Господарсько-правовий статус структурних підрозділів суб'єктів господарювання як учасників внутрішньогосподарських відносин. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2015. Т. 2, № 18. С. 57–60. URL: https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc18/part_2/16.pdf (дата звернення: 29.05.2023).

198. Саветчук В. Поняття та сутність злиття та приєднання: законодавчий та доктринальний аспекти. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2016. № 40. С.104–113. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvchzu_2016_40_13 (дата звернення: 17.03.2023).

199. Саветчук В. Поняття та сутність категорій «злиття» та «приєднання» у національному та зарубіжному законодавстві : порівняльно-правовий аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2018. Т. 1, № 50. С. 103–106. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/31374> (дата звернення: 19.02.2023).

200. Савченко В. Поняття колективної волі юридичної особи. *Grail of Science*. 2023. № 27. С. 198–200. URL: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.12.05.2023.027> (дата звернення: 14.11.2023).

201. Садовнік В. Структурованість системи наукового пізнання. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. Т. 1, № 3 (28). С. 66–69. URL: [https://doi.org/10.32837/ryuv.v1i3\(28\).321](https://doi.org/10.32837/ryuv.v1i3(28).321) (дата звернення: 31.07.2023).

202. Сазонов В. Корпоративні права з огляду теорії фікції та реальності юридичної особи. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2016. № 1 (102). С. 73–76. URL: http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/host/10.23.10.100/db/ftp/visnyk/yurydych_102_2016.pdf (дата звернення: 19.02.2023).

203. Самілик Л., Корбут Л. Співвідношення понять «суб'єкт права», «особа», «суб'єкт правовідносин», «учасник відносин». *Право і суспільство*. 2016. № 1. С. 89–93. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2016_1_17 (дата звернення: 19.02.2023)

204. Санжарук Т. Поняття «суб'єкт права» та «суб'єкт правовідносин»: питання розмежування. *Актуальні проблеми держави і права*. 2003. № 21. С. 91–95. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2003_21_18 (дата звернення: 19.11.2023).

205. Святошнюк С. Поняття договору як одна із теоретичних основ правового регулювання надання фінансових послуг. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2022. № 69. С. 150–155. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.69.26> (дата звернення: 18.02.2023).

206. Сельська В. Історія становлення та розвитку субсидіарної юридичної відповідальності. *Lex portus*. 2018. № 2 (10). С. 202–212. URL: <http://hdl.handle.net/11300/9789> (дата звернення: 19.02.2023).

207. Січевлюк В. Динаміка індивідуальної правосуб'єктності як предмет пізнання загальної теорії права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2018. Вип. 51. Т. 1. С. 41–48. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/30986> (дата звернення: 19.02.2023).

208. Січевлюк В. Загальна, універсальна, спеціальна та виключна правосуб'єктність: теоретичні аспекти та прикладні вияви. *Держава і право*. 2019. №. 85. С. 4–15. URL: <https://doi.org/10.33663/1563-3349-2019-85-4> (дата звернення: 04.11.2023).

209. Січевлюк В. Господарське право України : навчальний посібник. Київ : УІРФР, 2010. 474 с.

210. Січевлюк В. Публічна правосуб'єктність: категоріально-понятійне пізнання в контексті загальної теорії права. *Публічне право*. 2018. № 3 (31). С. 219–230. URL: <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/31/26.pdf> (дата звернення: 19.02.2023).

211. Січевлюк В. Еволюція категорії «правова суб'єктність» (теоретико-прикладні засади) : монографія. Київ : Вид-во «Юридична думка», 2020. 462 с.

212. Сіщук Л. Теоретико-методологічні підходи до розуміння поняття реорганізації. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2013. № 32. С. 148–161. URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/apiclu/article/view/757> (дата звернення: 17.03.2023).

213. Скакун О. Теорія держави і права: підручник. Харків : Консум, 2009. 656 с.

214. Сливка Т. Генеза корпорацій у ліберальній моделі ринкової економіки. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2021. № 54. С. 75–92. URL: <https://doi.org/10.15407/ingedu2021.54.075> (дата звернення: 28.07.2024).

215. Сліпченко С. Правоздатність юридичної особи та ліцензування її видів діяльності. *Актуальні проблеми приватного права* : матеріали XVII Науково-практичної конференції, присвяченої 97-й річниці з дня народження д-ра юридичних наук, професора, члена-кореспондента АН УРСР В. П. Маслова, м. Харків, 22 лютого 2019 р. Харків, 2019. С. 111–113. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SBORNIKI_2019/Tezu_Maslov_2019.pdf (дата звернення: 19.02.2023).

216. Словник української мови у 20 т. / ред. В. А. Широков. Київ : Наукова думка, 2013. Т. 4 : Д – Ж. 1010 с.

217. Словник української мови у 20 т. / ред. В. Широков. Київ: Наукова думка, 2019. Т. 10: Наступ – Обміль. 994 с.

218. Слюсар А. Правовий статус суб'єктів трудового права України : теоретико-правовий аспект : монографія. Харків : ФІНН, 2011. 335 с.

219. Смирнова К. Нормативно-правовий аспект визначення принципів державної реєстрації суб'єктів господарювання. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 4. С. 112–116. URL: http://apnl.dnu.in.ua/4_2017/27.pdf (дата звернення: 16.03.2023).

220. Смолин Г., Туркот О., Хомко Л. Господарське право України. Загальна частина: підручник. Львів : ЛьвДУВС, 2017. 484 с.

221. Спасибо-Фатєєва І. Договір як універсальна правова категорія: договір у цивільному та публічному праві, адміністративний, рамковий, фактичний та інші. *Актуальні проблеми приватного права : договір як правова форма регулювання приватних відносин* : матеріали Науково-практичної конференції, присвячені 95-й річниці з дня народження д-ра юридичних наук професора, члена-кореспондента АН УРСР В. П. Маслова, м. Харків, 17 лютого 2017 р. Харків, 2017. С. 54–59. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SBORNIKI_2017/MASLOV_2017.pdf (дата звернення: 19.02.2023).

222. Стадник К. Проблеми правового забезпечення холдингових відносин у сфері господарювання. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2014. № 4 (19). С. 170–179. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnyua_etp_2014_4_17 (дата звернення: 19.02.2023).

223. Стефанишин Н., Схаб-Бучинська Т. Штучний інтелект в системі об'єктів цивільних прав. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2023. С. 126–131. URL:DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.23> (дата звернення: 19.02.2024)

224. Танчик О. Юридична особа як суб'єкт адміністративного права: проблеми теорії та практики. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. Т. 3, № 4. С. 13–18. URL: <https://doi.org/10.32850/sulj.2019.4.3.4> (дата звернення: 11.08.2023).

225. Танчик О. Підстави застосування адміністративних санкцій до юридичних осіб. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 2. С. 125–132. URL: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.2.23> (дата звернення: 13.07.2023).

226. Таран О. Таран Ю., Філімонов Ю. Теоретичні засади формування системи стратегічного управління організацією. *Вісник ХНАУ. Серія: Економічні науки*. 2019. №3. С. 106–118. URL: <https://doi.org/10.31359/2312-3427-2019-3-106> (дата звернення: 10.08.2024).

227. Тарасов О. Чи можлива правова суб'єктність без правової форми? Шляхи розвитку правової науки в умовах сьогодення : матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 22–23 квітня 2021 р. Київ, 2021. С. 321–324. URL: https://files.duit.edu.ua/uploads/%D0%A1%D0%B0%D0%B9%D1%82/3_%D0%9D%D0%90%D0%A3%D0%9A%D0%90/%D0%9D%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%B0-%D1%81%D1%82%D1%83%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B8/%D0%A1onference/conference-22-23-05-2021-new.pdf (дата звернення: 10.08.2024).

228. Теорія держави і права; А. Колодій та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 364 с.

229. Тимоць М. Сучасний стан діяльності кредитних спілок в Україні. *SWorldJournal*. 2018. № 11-04. С. 3–7. URL: <https://doi.org/10.30888/2663-5712.2022-11-04-009> (дата звернення: 23.02.2024).

230. Тополевський Р., Федіна Н. Теорія держави і права. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 268 с.

231. Трудове право України: академічний курс : підручник; П. Пилипенко та ін.; ред. П. Пилипенко. 3-тє вид. Київ : Вид. дім "Ін Юре", 2006. 536 с.

232. Трудове право України: підручник; О. Ярошенко та ін.; ред. О. Ярошенко. Харків: Вид-во, 2022. 376 с.

233. Філатов В. Загальнонаукові та спеціальноправові методи дослідження моделі перехідного правосуддя. *Юридичний вісник*. 2022. № 2. С. 23–29. URL: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i2.2317> (дата звернення: 10.08.2023).

234. Філімонова А. Еволюція становлення та розвитку командитних товариств. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. № 3 (11). С. 131–134. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/25637> (дата звернення: 10.08.2024).

235. Фурман О. Державне регулювання діяльності банків. Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. 2019. № 1 (106). С. 56–62. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drep_2019_1_10 (дата звернення: 10.08.2024).

236. Фурса Є. Визначення консулом обсягу цивільної дієздатності українських та іноземних фізичних та юридичних осіб при вчиненні нотаріальних дій: актуальні питання законодавства та практики. *Юридичний вісник*. 2022. № 2. С. 85–92. URL: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i2.2325> (дата звернення: 14.11.2023).

237. Харитонов О. І. Адміністративно-правові відносини (проблеми теорії) : монографія. Одеса : Юридична література, 2004. 328 с.

238. Хаустова М. Суб'єкт права як елемент правової системи суспільства. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 3(58). С. 29–38. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/5600> (дата звернення: 31.07.2023)

239. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV : станом на 3 верес. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 30.12.2024).

240. Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV : станом на 19 жовт. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 06.11.2024).

241. Цьомра В. До питання формування волі юридичної особи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. №4/2023. С. 66–69. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-4/13> (дата звернення: 06.06.2024).

242. Цьомра В. Огляд основних теорій сутності юридичної особи та їхній вплив на уявлення про її правосуб'єктність. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2018. № 31. С. 121–127. URL: <https://lbku.krok.edu.ua/krok-university-law-journal/article/view/105> (дата звернення: 06.06.2024).

243. Цьомра В. Особливості утворення та державної реєстрації громадських об'єднань. *Правова позиція*. 2023. № 2. С. 65–69. URL: <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2023-2.13> (дата звернення: 05.02.2024).

244. Цьомра В. Сучасні питання правосуб'єктності юридичних осіб та римське право (історико-правовий аспект). *Актуальні проблеми сучасної наукової думки*: матеріали Науково-практичної конференції молодих учених, м. Київ, 14 листопада 2014 р. Київ, 2014. С. 453–455.

245. Цьомра В. Історія розвитку правосуб'єктності юридичної особи (на ранніх етапах розвитку юриспруденції). *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 6. Т. 1. С. 45–47. URL: http://apnl.dnu.in.ua/6_2018/tom_1/11.pdf (дата звернення: 06.06.2024).

246. Цьомра В. Огляд основних теорій сутності юридичної особи (історико-правовий аспект). *Дослідження інновацій та перспективи розвитку науки і техніки у XXI столітті*. 2022. URL: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-278-7-13> (дата звернення: 18.07.2023).

247. Чабан В. Адміністративний нормативно-правовий акт і адміністративний договір: юридична характеристика. *Наукові праці Національного авіаційного університету*. Серія : Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». 2015. Т. 2. № 35. С. 63–67 URL: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.35.8558> (дата звернення: 16.05.2023).

248. Чалий Ю. Правосуб'єктність юридичних осіб: окремі проблемні аспекти. *Право та безпека*. 2021. Т. 83. № 4. С. 149–155. URL: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.15> (дата звернення: 11.08.2023).

249. Череповський Е. Правова та функціональна природа організаційно-господарських відносин. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2014. № 2 (17). С. 235–245. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnyua_etp_2014_2_26 (дата звернення: 06.06.2024).

250. Чернявський А. Міжнародна правосуб'єктність приватних фізичних та юридичних осіб. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2014. №

2. С. 79-83. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pvuabs_2014_2_20 (дата звернення: 06.06.2024).

251. Шадура О. Обмеження у здійсненні підприємницької діяльності. *Актуальні проблеми та стратегії розвитку підприємництва, торгівлі і маркетингу в умовах сучасного ринку* : матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Тернопіль, 21 квітня 2021 р. Тернопіль, 2021. С. 142–143. URL: https://content.e-schools.info/tkhtt/library/%D0%97%D0%91%D0%A0%D0%9D%D0%98%D0%9A_III_%D0%92%D0%A1%D0%95%D0%A3%D0%9A%D0%A0%D0%90%D0%9D%D0%A1_%D0%9A%D0%9E%D0%90%D0%A3%D0%9A%D0%9E%D0%92%D0%9E-%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%9A%D0%A2%D0%98%D0%A7%D0%9D%D0%9E%D0%9A%D0%9E%D0%9D%D0%A4%D0%95%D0%A0%D0%95%D0%9D%D0%A6II_2021_compressed.pdf (дата звернення: 06.06.2024).

252. Швидка Т. Регулювання та контроль за злиттями й поглинаннями суб'єктів господарювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 2. С. 63–68. URL: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.2.11> (дата звернення: 20.03.2023).

253. Шевчук Т. Питання визначення цивільно-правової природи суб'єктів господарювання. *Соціально-економічні та гуманітарні аспекти розвитку суспільства* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Вінниця, 18 квітня 2018 р. Тернопіль, 2018. С. 225–226.
URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/30193/1/225.PDF> (дата звернення: 06.06.2024).

254. Шишка Н. Форма участі держави у договірних відносинах. *Проблеми цивільного права та процесу* : матеріали Науково-практично конференції, присвяченій світлій пам'яті О. А. Пушкіна, м. Харків, 19–20 травня 2017 р., Харків, 2017.С. 289–292. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/19-20_05_2017/pdf/96.pdf (дата звернення: 06.06.2024).

255. Шпомер А., Левченко М. Правові засади установчих документів суб'єктів господарювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. С. 48–53. URL: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.1.09> (дата звернення: 16.03.2023).

256. Шумак І. Громадянські права і свободи людини за Конституцією України: автореф. автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2000. 16 с.

257. Щербина В. Суб'єкти господарського права : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 264 с.

258. Юркевич Ю. До розмежування статусу юридичних осіб (їх об'єднань) публічного та приватного права. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 1 (239). С. 46–50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2016_1_8. (дата звернення: 07.07.2023).

259. Юркевич Ю. Господарські об'єднання: поняття, види та організаційно-правові форми. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. 2011. № 2. С. 139–147.

260. Яновицька А. Установчі документи юридичної особи. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 2. С. 170–176. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvlduvs_2016_2_20 (дата звернення: 07.07.2023).

261. Ярошенко О. Правовий статус сторін трудових правовідносин : автореф. автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Харків, 1999. 18 с.

262. Ясиновська О. Організаційно-правові форми державних господарських об'єднань. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 12. С. 112–116. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/12/25.pdf> (дата звернення: 07.07.2023).

263. Яслик В., Галата І. Правові фікції в законодавстві: теоретико-прикладний аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 834–837. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-11/212> (date of access: 11.08.2023).

ДОДАТКИ

Додаток А

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО
V. I. VERNADSKY TAURIDA NATIONAL UNIVERSITY

вул. Джона Маккейна, 33, м. Київ, 01042, тел. (044) 529 05-16
e-mail: crimea.tnu@gmail.com код ЄДРПОУ 02070967

23.12.2024 № 09/01-3-935/1

на _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Цьомри Володимира Юрійовича

на тему: «Теоретико-правові аспекти формування правосуб'єктності
юридичної особи» на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі
спеціальності 081 Право

Таврійський Національний університет імені В. І. Вернадського в 2024 році здійснював апробацію та впровадження результатів дисертаційного дослідження Цьомри Володимира Юрійовича на тему «Теоретико-правові аспекти формування правосуб'єктності юридичної особи».

Зокрема, під час підготовки навчально-методичного забезпечення навчальних дисциплін, таких як «Теорія держави і права», «Цивільне право», «Господарське право», «Адміністративне право» використовувалися матеріали дисертаційного дослідження щодо розкриття теоретико-правових аспектів формування правосуб'єктності юридичної особи як суб'єкта права.

Дисертаційне дослідження містить новітні теоретико-правові положення, які спрямовані на покращення методологічних підходів до вивчення формування правосуб'єктності юридичних осіб, а також удосконалення законодавчого регулювання у цій сфері.

Пропозиції автора щодо вирішення проблемних питань, пов'язаних з формуванням правосуб'єктності юридичної особи, мають практичне значення, а саме: 1) запропонована методологія дослідження застосована у навчальному процесі Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського; 2) удосконалено практичні навички студентів під час моделювання правових ситуацій, пов'язаних із функціонуванням юридичних осіб; 3) надано рекомендації щодо застосування правових норм у сфері реєстрації, діяльності та припинення юридичних осіб.

Результати інтегровані в підготовку навчальних посібників та навчальних програм, таких як «Теорія держави і права», «Цивільне право», «Господарське право», «Адміністративне право».

Довідку про апробацію та впровадження результатів дисертаційного дослідження Цьомри Володимира Юрійовича на тему «Теоретико-правові аспекти формування правосуб'єктності юридичної особи» апробовано та схвалено на засіданні кафедри державно-правових і гуманітарних наук (протокол № 5 від 19.12.2024р.).

**Проректор з науково-педагогічної діяльності
та інноваційного розвитку**

Олександр БЕССАРАБ

АДВОКАТСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ
«АНВО ГРУП»
02081, м. Київ, вул. А. Ахматової,
48, оф. 69
+38 (093) 56 54 144
anvogroup.info@gmail.com
anvo.com.ua

ATTORNEYS' ASSOCIATION
«ANVO GROUP»
02081, Kyiv, 48 A. Akhmatova
str., office 69
+38 (093) 56 54 144
anvogroup.info@gmail.com
anvo.com.ua

Вих. №19-12/24-1

Від 19 грудня 2024 року

ДОВІДКА

про використання результатів дисертаційного дослідження
Цьомри Володимира Юрійовича у практичній діяльності органів адвокатури

Основні положення та результати дисертаційного дослідження Цьомри Володимира Юрійовича на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 Право на тему «Теоретико-правові аспекти формування правосуб'єктності юридичної особи» впровадженні в практичну діяльність Адвокатського об'єднання «АНВО ГРУП» та застосовуються при підготовці інформаційно-методичного забезпечення адвокатів, які входять у склад об'єднання, що спрямоване на підвищення їх кваліфікації.

Зокрема, в практичну площину впроваджено запропоновані Цьомрою В.Ю.:

– обґрунтування змісту поняття «правосуб'єктність юридичної особи» відповідно до законодавства України, а також особливостей застосування даного поняття у окремих галузях права (зокрема, господарському та трудовому праві) (Розділ 1, підрозділ 1.3; Розділ 2, підпункт 2.1);

– розмежування окремих видів правосуб'єктності юридичної особи, таких як: адміністративна правосуб'єктність, господарська компетенція, цивільна правосуб'єктність тощо (Розділ 2 підрозділ 2.3.);

– авторські розробки щодо застосування нових термінів та понять, таких як: мережева правосуб'єктність чи правосуб'єктність складних юридичних утворень (об'єднань юридичних осіб чи холдингів) (Розділ 3, підрозділ 3.1).

Голова АО «АНВО ГРУП»,
Адвокат

/ Володимир СТАРИК /

УКРАЇНА
МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
Центральне міжрегіональне управління Міністерства юстиції (м. Київ)
КИЇВСЬКИЙ МІСЬКИЙ НОТАРІАЛЬНИЙ ОКРУГ
ПРИВАТНИЙ НОТАРІУС ВЕРПОВСЬКА ОЛЕНА ВОЛОДИМИРІВНА
м. Київ, вул. Годзенка/Дорошенка, буд. 4/47, тел. 360-87-95, тел./факс. 501-64-38

вих. №474/01-16
від 18 грудня 2024 року

ДОВІДКА

про використання результатів дисертаційного дослідження
Цьомри Володимира Юрійовича у практичній діяльності органів нотаріату

На підставі звернення здобувача наукового ступеня доктора філософії кафедри державно-правових і гуманітарних наук Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського Цьомри Володимира Юрійович зі спеціальності 081 Право на тему «Теоретико-правові аспекти формування правосуб'єктності юридичної особи», основні результати дисертаційного дослідження впроваджені у практичну діяльність органів нотаріату в Україні.

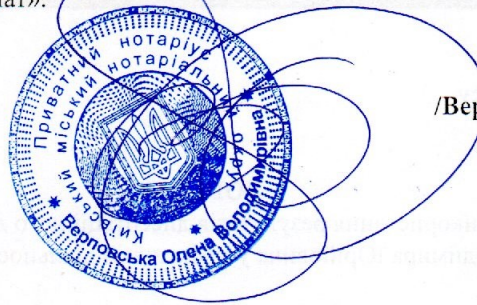
Зокрема, в практичну площину впроваджено запропоновані Цьомрою В.Ю.:

- Результати дослідження, викладені у розділах дисертації, що стосуються індивідуалізації обсягу правосуб'єктності юридичних осіб, адаптовані для забезпечення єдиного підходу у визначенні правоздатності юридичних осіб під час вчинення нотаріальних дій;
- Обґрунтовані підходи до класифікації видів правосуб'єктності юридичної особи враховані під час розробки внутрішніх методичних рекомендацій щодо взаємодії нотаріусів з суб'єктами підприємницької діяльності.
- Установлені критерії правосуб'єктності філій і представництв юридичних осіб використовуються для вдосконалення нотаріальної практики щодо перевірки повноважень їхніх керівників.

За результатами впровадження в практичну діяльність органів нотаріату очікуються зменшення кількості нотаріальних помилок у сфері взаємодії з юридичними особами, підвищення правової визначеності та правового захисту учасників нотаріальних правовідносин, а також удосконалення нормативної бази та процедур у сфері нотаріальної діяльності.

Використання результатів дисертаційного дослідження Цьомри Володимира Юрійовича на тему «Теоретико-правові аспекти формування правосуб'єктності юридичної особи» у практичній діяльності органів нотаріату відбулось з дотриманням положень законодавства України, що регулює питання нотаріальної тасмнищі, зокрема статті 8 Закону України «Про нотаріат».

Приватний нотаріус

/Верповська О.В./

«ВАРТА»
ВСЕУКРАЇНСЬКА
ГРОМАДСЬКА
ОРГАНІЗАЦІЯ

03148, Україна, м. Київ, проспект Леся
Курбаса, 4, оф. 53.

«VARTA»
ALL-UKRAINIAN
NON-GOVERNMENTAL
ORGANIZATION

03148, Ukraine, Kyiv, L. Kurbasa
prospect, 4, of. 53.

ПОСТІЙНО ДІЮЧИЙ ТРЕТЕЙСЬКИЙ СУД

при ВСЕУКРАЇНСЬКІЙ ГРОМАДСЬКІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ «ВАРТА»

Вих. №12/12/24/-тс-вго
Від 12 грудня 2024 року

Акт

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Цьомри Володимира Юрійовича у практичній діяльності третейського суду

За результатами розгляду Правлінням ВГО «ВАРТА» основних положення та результатів дисертаційного дослідження Цьомри Володимира Юрійовича на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 Право на тему «Теоретико-правові аспекти формування правосуб'єктності юридичної особи» було прийняте рішення про впровадженні в практичну діяльність Постійно діючого Третейського суду при Всеукраїнській громадській організації «ВАРТА» результатів даного дослідження. Зокрема, в практичну площину при прийнятті третейськими суддями рішень у відповідних справах, може бути впроваджено запропоновані Цьомрою В.Ю.:

– положення щодо визначення об'єму та змісту правосуб'єктності юридичної особи, формування її правоздатності та реалізацію дієздатності через відповідні органи чи уповноважених осіб (розділ 2 підрозділ 2.2-2.3.). Дані результати повинні застосовуватись, перш за все, при визначенні об'єму правоздатності юридичної особи в контексті подання позовної заяви до третейського суду, а також у питаннях визначення уповноважених осіб, які повинні представляти юридичну особу у третейському провадженні;

– авторські розробки щодо застосування нових термінів та понять, наприклад, таких як мережева правосуб'єктність (Розділ 3, підрозділ 3.1). Дане питання є доволі новаторським та містить важливі положення щодо визначення об'єму та змісту правосуб'єктності юридичних осіб з розгалуженою мережею відокремлених підрозділів, таких як філії та представництва.

Реєстраційний номер запису в Сдиному реєстрі	Повне найменування	Номер та дата видачі свідоцтва	Дата легалізації (реєстрації)
1296401	Постійно діючий Третейський суд при Всеукраїнській громадській організації "ВАРТА"	065-т.с.	26.07.2010

Окрім того, Цюмрою В.Ю. розглянуто важливе питання, яке стосується не лише діяльності Постійно діючого Третейського суду при Всеукраїнській громадській організації «ВАРТА», а і всіх інших третейських судів та здійснення ними третейського судочинства в цілому, зокрема питання правосуб'єктності третейських судів та потенційної можливості надання їм статусу юридичної особи.

Голова суду, третейський суддя

/ Сергій ПАНАСЮК /

**Список публікацій аспіранта за темою дисертації, в яких опубліковані
основні наукові результати дисертації**

Праці, які відображають основні наукові результати дисертації:

1. Цьомра В. Ю. Історія розвитку правосуб'єктності юридичної особи (на ранніх етапах розвитку юриспруденції). *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 6. Т. 1. С. 45–47. URL: http://apnl.dnu.in.ua/6_2018/tom_1/11.pdf.
2. Цьомра В. Ю. Огляд основних теорій сутності юридичної особи та їхній вплив на уявлення про її правосуб'єктність. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2018. № (31). С. 121–127. URL: <https://lbku.krok.edu.ua/krok-university-law-journal/article/view/105>.
3. Цьомра В. Ю. Загальнотеоретичний підхід до розуміння категорій «юридична особа» та «правосуб'єктність». *Держава та регіони*. Серія: Право, 2019. № 1(63). С. 29–33. URL: http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/1_2019/7.pdf.
4. Цьомра В. Ю., Корильчук С. Т., Оленюк Д. О. Розвиток штучного інтелекту в сучасній юриспруденції. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2023. № 38. С. 100–108. URL: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8272652> (0,33 др. арк., особисто автору - 0,1 др. арк.: внесок автора відображено на сторінках 103-107 у частині дослідження, яке присвячено аналізу інструментів та ресурсів штучного інтелекту та їх участі у правових процесах)
5. Цьомра В. Ю. Державна реєстрація як засіб легітимації правосуб'єктності юридичної особи. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2023. Вип. 2 (49). С. 82–87. URL: <https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2023.16>.
6. Цьомра В. Ю. До питання формування волі юридичної особи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. №4. С. 66–69. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-4/13>.

7. Цьомра В. Ю. Обмеження правосуб'єктності юридичних осіб (теоретико-прикладний аспект). *Право та державне управління*. 2023. № 2. С. 38–45. URL: <https://doi.org/10.32840/pdu.2023.2.5>.

8. Цьомра В. Ю. Особливості утворення та державної реєстрації громадських об'єднань. *Правова позиція*. 2023. № 2 (39). С. 65–69. URL: <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2023-2.13>.

9. Цьомра В. Ю. Особливості формування правосуб'єктності окремих категорій юридичних осіб (на прикладі неприбуткових організацій). *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2023. Т. 34 (73). № 1. С. 28–33. URL: <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.1/05>.

10. Цьомра В., Тимошенко Л., Шишлюк В. Правові аспекти діяльності фізичних осіб-підприємців та юридичних осіб. *Актуальні проблеми сучасної науки*. 2023. № 7 (13). С. 421–432. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-7\(13\)-421-432](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-7(13)-421-432). (0.5 др. арк., особисто автору - 0,15 др. арк.: внесок автора відображено на сторінках 427-431 у частині дослідження, яке присвячено аналізу правосуб'єктності юридичних осіб та питань державної реєстрації).

11. Бортняк В. А., Цьомра В. Ю. Загальнотеоретичний аналіз правосуб'єктності об'єднань юридичних осіб. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія «Право»*. 2023. Вип. 75: Ч. 2. С. 12–19. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.2.2>. (0.33 др. арк., особисто автору - 0,15 др. арк.: внесок автора відображено на сторінках 14-17 у частині дослідження, яке присвячено аналізу ознак об'єднань юридичних осіб та особливостям їхньої правосуб'єктності).

**у періодичних наукових виданнях інших держав, які входять до
Організації економічного співробітництва та розвитку та/або Європейського
Союзу**

12. Цьомра В. Ю. Наділення штучного інтелекту правовою суб'єктністю: проблеми теорії та практики. *Věda a perspektivy*. 2023. № 11(30). С. 520–536. URL: [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-11\(30\)-520-536](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-11(30)-520-536)

Статті у зарубіжних виданнях:

13. Terletskyi , R. ., Mykolaiets , A. ., Tsomra , V. ., Lehan , I. ., & Myroniuk , O. Legal framework for interaction between public and religious organizations and the state. *Lex Humana*, № 16 (1), 2023. С. 53–66. URL: <https://seer.ucp.br/seer/index.php/LexHumana/article/view/2840>. Включено до міжнародної наукометричної бази *Web of Science*. (1 др. арк., особисто автору - 0,2 др. арк.: внесок автора відображено на сторінках 55-59 у частині дослідження, яке присвячено аналізу формування та реалізації правосуб'єктності громадських та релігійних організацій).

14. Bortniak, K., Merdova, O., Tsomra, V., Daraganova, N., & Mykhailov, R. Experience of administrative and legal support for control and supervision. *Amazonia Investiga*, 12(63), 2023. 289–298. URL: <https://doi.org/10.34069/AI/2023.63.03.27>. Включено до міжнародної наукометричної бази *Web of Science*. (1 др. арк., особисто автору - 0,2 др. арк.: внесок автора відображено на сторінках 293-296 у частині проведення порівняльного аналізу повноважень національних та європейських органів державної влади та місцевого самоврядування у контексті їхньої право- та дієздатності).